

valóság

A TARTALOMBÓL

Magyar Beck István: A munka halála és gyilkosai

Hámori Péter: Barlanglakók és a vármegye
Fejezet a magyar szociális lakáspolitikai történetéből

Bolla Emőke: Avatar-közgazdaságtan – a siker közgazdaságtana

Kapronczay Károly: Vesztes csaták után
háborús győzelem. Románia az első világháborúban

Lőkös István: Krleža Tisza Istvánról

N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt és a „nyugati” kultúra a hidegháború kialakulásának időszakában (1946 ősze – 1948)

Csóti György: Emlékeim Antall Józsefről

Berta Erika: Párhuzamos nemzetépítés
Révkomáromban (Magyar és szlovák Trianon-emlékmű)

Kun Tibor: Társadalom és történelem
néhány megközelítési módja

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
7

1

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2017. január LX. évfolyam 1. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértés Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap



nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Horváth Krisztina

A munka halála és gyilkosai

E korszak fontos részeinek mozaikszerű kirakása

*„Az ember, aki legbelül zenétlen
S nem hat rá édes hangok egyezése,
Az kész az árulásra, taktikára,
S szelleme tompa, mint az éjszaka
S érzelme komor, mint az Erebus:
Meg ne bizz benne. Hallgass a zenére.”
(Shakespeare)*

(*A játékból munka*) Amióta az emberiség létezik, dolgozik. Igaz, hogy Johan Huizinga a játékot tette meg az ember kezdeti, alapvető tevékenységének. Ami érthető is volt az emberiség történelmi hajnalán. Mivel az előembernek a saját ösztöneit le kellett építenie – azaz visszafognia aktivitását –, ha élni akart a számára új „evolúciós fülkében” – a fa helyett a földön –, ahol veszedelmes ellensége szinte a mindenség volt. Így maga a természet, az indázó vad mérges növény és vadállat, valamint az erősebb öt gyilkoló, fölfaló és a gyengébb, tehát ravasz embertársai között az ő tudása parányinak bizonyult. Ezért úgy jutott elemi szükségletei kielégítéséhez, hogy számára is öntudatlanul próba-szerencse útján rögzítette az eredményhez vezető utat. A próba-szerencse viszont – reverzibilis, megfordítható és újrakezdhető – játék rengeteg hibával és szintén számos eredménnyel. Ez a játékos tevékenység hosszú évmilliókat vett igénybe. Mígnem az előember lassan – majd egyre gyorsabban – először megjegyezte, majd megtanulta, milyen módon érhet célba. Jelesül, a szerencsésnek bizonyult viselkedés mutatis mutandis számtalan ismétléssel, azaz már a termelő munkával és félelmetes ellenségei harcias legyőzésével. A harc és a munka – valaha, ma is és a jövőben – testvérek. Férfias feladatok.

De ezt csak akkor tehette, ha a csekély, de természetes genetikai programot (ami 1 vagy 2%), pótolta a mesterséges és jóval nagyobb és terjedelmesebb mesterséges programmal, azaz a kultúrával (ami 98 vagy 99%). Az őstermészet legyőzése határtalan volt, minden evolúciós fülke el lett foglalva az ember által széles e világban. Sőt már károssá is vált: a földek vagy kiszáradtak, vagy a szökőárok öntötték el. A beton aránya a zöld tájhoz képest egyre csak növekedett, és lassan már mindent és mindenkit bebetonoz ház-raktárába és az utakba (Tillai Ernő 1969). Az általános fölmelegedés elolvasztja a gleccsereket, és víz alá kerülhet Hollandia, Nagy-Britannia nagy része, New York és Szentpétervár, azaz minden alacsony tengerpart, tengerparti település. Ugyanez történhet a folyóknál, sőt a talajvíz is emelkedik és előnti az utakat, úthálózatokat. Beborítja a völgyeket. Élhetetlené teszi a földgolyót, kipusztulhat az emberiség. Milyen győzelem lehet az, melybe a győztes belepusztul? Van-e mód az Isten általi újbóli teremtésére?

Ami pedig Huizingát illeti, valójában ő maga is kemény szellemi munkás volt, nagyfokú eredetiséggel. Hadd idézzünk Halász Gábortól, aki Huizingát így is ismerteti: „A helyi és feltétlen hiteles adatok tömkelegéből a mai, az európai lélek bontakozott ki. [...] Keményen és rendíthetetlenül néztek farkasszemtel világnézetek és felekezetek, többé nem játékra, hanem ölésre készen. A középkor ragyogó ősze után tél borította el a földet, vasba öltözött a világ, létalapja lett a harc.” (Halász 1979) A fenti idézet komoly és felelős ember arculatát tükrözi, aki hiteles adatokkal, tudós filozófus gyanánt jósként jellemzi

voltaképpen a mi XXI. századi állapotunkat. Nézzünk körül a mai euroatlanti kultúrában és a nyugat volt gyarmatain: pártviszályok, olajproblémák, közel-keleti háborúk. Nota bene, sokkal véresebben, mint – a gyilkolást nem futószalagon haláltáborokban, hanem tisztes nagycsaládos kézműves szakmaként gyakorló, az áldozatot talán meg is sirató hóhér és kínzó – a középkorban.

(Az „*alanyi jogon járó alapjövedelem*” mítosza) Ugyanakkor mégis születnek és gombamód szaporodnak az olyan elméletek, amelyek képesek arra a rémálomra, miszerint lehetséges és értelmes feladat fizetést adni azoknak is, akik nem akarnak vagy képtelenek dolgozni. Nem hoznak létre semmiféle értéket, de nyelik – mint a libák – az aranyrögöket. Ezt nevezik így: „alanyi jogon járó (feltétel nélküli) alapjövedelem mindenkinek”, az illető akár dolgozik és pénzt keres, akár nem (Szabó 2015). Ezek az úgynevezett „humanista” közgazdászok nem gondolkodnak el azon a közismert tényen, hogy létezett az ókorban egy hanyatló római birodalom, ahol az akkori proletariátus – római értelemben csűrhe, csöcselék – nem munkálkodott és nem is gondolkodott. Mert ugyanis kenyeret és cirkuszt követelt és kapott a római államot pénzzel és ideológiával, valamint légiós katonasággal támogató patríciusoktól, és ez nekik elég is volt. Ismétlem, csak közvetlenül a Birodalom pusztulása előtt. Sőt, jogunk van állítani Arnold Joseph Toynbee nyomán, hogy az ochlokrácia színre lépése – és általuk az értékek vandál elpusztítása – minden hanyatló társadalom zuhanásának a biztos jele (Toynbee 1928). Ha már a jeles angol történész és filozófus került szóba, felvetődik a kérdés, vajon nem töltheti-e be a mai, XII. századi, burgerking étkeztetés a római kenyeret és a sportaréna a cirkuszt? Mind a ketten jól lakatnak és a közönség élvezi az életet, de még jobban a halált. Mert ha így van, akkor mi is egy, az ókori Rómához hasonló hanyatlás végnapjait éljük. Egyre kevesebben dolgoznak, és mind többen járnak ki a frissen épített sportarénaikba szurkolni. Miközben – mint látni fogjuk – van feladat, amit csak az ember képes megoldani.

(*A munka*) De komolyra véve a szót, a munkának és a bérnek nyomatékos szerepe van az emberiség történelmében és a jelenkorban is. Reményeink szerint a jövő az azt anyagilag és szellemileg tervező, előkészítő és megvalósító értelmiségé és munkásé, paraszté lesz. De, mi is a munka? *Az élet több ritmusú (napszakok szerint, $3 \times 8 = 24$ óra: munka – vagy a szorgalmasabbaké és az okosabbaké a főnöki pozíció, vagy a tehetségek esetében a tanulás és/vagy az alkotás; pihenés – vagy az erősebbeknél és a tehetségesebbeknél a sport; és szórakozás – azaz, például az eredményes és egyedi vagy inkább társas, dallamos tánc, a keringő és a tangó stb.).* A ritmus maga az egészség, például, ahogy a szív dobog. De a munkások egy korai idő után feltorlódtak „a város peremén” (József Attila, 1955-ös kiadás) a gyár körül. És ahogy fejlődött az ipar, megnöttek a vállalatok, úgy gyűlt apró házaikban a betelepített bérmunkás hadsereg. Ott úgy terjedt és növekedett a szegénység, nyomor, betegség és a borzalom, mintha a múlt nem is lett volna pozitív ellenpéldának. A munkás paraszti gyökereit a város elvágta, és ezzel a munkásembert gyengévé, szárazzá és öreggá tette a nagytöke.

(*A gépek átmeneti győzelme*) Az újkorban a fejlődés motorja – nem az anyai szépség és a szerelem a hölgyeknél, a férfiaknál pedig az apaság, az erő és a hősiesség, hanem – a közgazdaság, amely elvileg, illetve a szándékai szerint kis befektetéssel maximális hozamot produkál. Ez a gazdaság vezérelte tudományos, mérnöki motor hozta létre a gépeket, amelyek nem lázadoznak, csak egyfolytában robotolnak. Közben nem kenyeret, húst, vizet és eszméket követelnek, hanem olajat és elektromosságot igényelnek. Ebben az

ember–gép versenyben egyelőre győzött a gép. Az ember pedig számtalan esetben munkanélkülivé és hajléktalanná, tehát kiutálttá, fölöslegessé lett. De mivel a munka – csakúgy, mint az egészség – minden ember alapszüksége – akár tudja ezt, akár nem –, a kielégítetlen szükségletek lázadásokhoz és forradalmakhoz vezettek, először Nagy-Britanniában, majd Franciaországban, végül pedig Oroszországban és Németországban (Germániában), utoljára Spanyolországban, amelyekben ez a volt dolgozó „kihányta magából” a munkában ki nem elégített indulatait. Gyilkolták az uralkodókat, a nemeseket és végezetül leromboltak minden rendet. Minden forradalom anarchiával végződött, majd megjelent a diktátor is, aki rendet hozott, számos rendelettel és pompásan öltözött, ütni-verní vágyó, engedelmes hadsereggel.

Azonban ez a – gép általi – győzelem mindent elsöprő gazdasági válságot teremt. Ugyanis a gép termelni tud, de ételt és italt fogyasztani nem. Ennek következtében túltermelési válságok törnek ki. Ez könnyen bizonyítható. Ennek ellenére a műszaki emberek – akiknek a beszűkült szakmáik szemlélete miatt talán megbocsátható – rendre terveznek olyan gépeket, amelyek az emberi lét szempontjából elfogadhatatlanok! „Amit szabad Jupiternek, azt nem szabad az ökörnek!” *De nekünk a társadalmi és kultúrebereknek tudni illik, hogy számos ellátatlan munka van, ahol az ember sokkal jobban alkalmazható, mint egy – bármennyire is kiváló – gép.* Az egyetemes gépesítés az – amely behatolt az emberi testbe is, robottá tévén azt –, aminek a következtében számtalan és fölöttébb szükséges problémák megoldatlanok maradtak. Például, a sablonos, rövidtávú termékek hamar elromlottak, kidobták őket. Az utakat, erdőket és a parkokat elborította a szemét és a szenny. A magasból úgy néz ki a Föld, mintha egy ágyúból, puskaport okádva és fülsiketítő, hatalmas dörrenéssel kilőtt acél ágyúgolyó volna, amely célt tévesztett és eltévedt a világűrben. Hogyan tereljük vissza a földgolyót a konstruktív alkotó történelem pályájára?

(*A szemétre vetett emberi munka igénye*) Sorolom: (1) hiány van kórházi orvosokból, ápolónőkből és takarítókból. Szükség van az emberi gondoskodásra, gyógyításra és a szeretetre. Meg kell mindenkinek adni. (2) Alig van cipész, szabó, lakatos, szűcs, asztalos, varrónő és kertész stb., aki nem sablonos, hanem egyedi termékeket – nem gyárt, hanem – alkot. Így át kell alakítani a köznevelést, sokkal több ügyes kézművesre van szükség. Ezt a problémát meg kell oldani. (3) A budapesti és kisvárosi belvárosokban számos életveszélyes ház fenyegeti a lakókat és a járóelőket. Ezek rettegnek a házaik és a lakásaik állapotaitól. Fel kellene újítani őket. (4) A téli időben csúszósak az utak, terek. Kellenének a hólapátolók és a házmesterek, akik akár éjszaka és hajnalban is serényen dolgoznak. (5) A házmesterek, akik 25 évvel ezelőtt még takarították az épületek lépcsőit! Továbbá, érdeklődtek a lakások berendezéseinek állapotáról, és söpörték, törték a havat és jeget a járdákon. Végül beengedték az éjjel 11 óra után hazaérkezőket. Tehát házgondnokok kellene. (6) A katonaság, amely a háborúban megvédi az országot, a békében viszont segítheti a mentőket, tűzoltókat, vízlevezető árkokat ásnak, és – ha szükséges – a honvédség segítkeznek az új házak építőinek is. Elvégezik a nem kvalifikált segéd munkások szerepét, amitől fizikailag is megerősödnek. Tehát vissza kellene állítani a népesebb, közszolgálati magyar honvédséget. (7) A telefonközpontok, mint a gépek működnek és abba sem hagyják. Tehát ember kell oda, aki megállítja a gépet és megérti, segíti a hívókat és a szenvedőket. (8) Takarítók (utcaseprők), akik tiszta városokat biztosítanak a lakók számára, de aprólékosan és nem felületesen, mint a gépek. Ideje lenne a szorgalmas utcaseprőt megbecsülni és alkalmazni. Ugyanolyan nemes munka, mint a többi. (9) A kertészek, akik termesztik, locsolják és vigyázzák a városokban, az utcák mentén az oxigént kibocsátó fákat és virágokat. Kellene több utcaseprő és több városi műkertész, ahhoz, hogy a település tiszta,

csöndes és illatos legyen. (10) Hiány van az igazi költőkben és jelentős előadókban. Törölni kell az érthetetlen – sokat ígérő, ám valójában semmitmondó – absztrakt festményeket és a zörejenét. Helyettük támogatni kell a zseniális művészeket és tudósokat. És, a fentiek után még sorolhatók talán még 80 vagy 100 munkalehetőséget és – ha úgy tetszik – tovább.

(*Az új nemzeti gondolat*) Még az is megkockáztatható, hogy ha lenne egy jól működő időgépünk: vissza kellene térnünk a XIX. századba, Európa ezüstkorába. Az első világháború előtti korszakra. Amikor az Európát alkotó birodalmak a nemzeteket nem elnyomni, hanem fejleszteni szerették volna. És ez sikerült is. Magyarország felvirágzott az Osztrák–Magyar Monarchiában, Deák Ferenc kiegyezési művében. Igaz, akkor még nem jósolták be a két szörnyű világháborút, amikor a birodalmak egymásnak, és a nemzetek a birodalmaknak, majd szintén egymásnak estek a XX. században. A hatás rendkívüli volt. Egyes országok győztek és jó pénzt kerestek a győzedelemeiken, másokat – a veszteseket – megsarcolták és földarabolták – mint minket Trianonban. Ám a következmények már megtanították őket, olyannyira, hogy ma az Európai Unió keretein belül szolidárisak legyének egymáshoz. Adott esetekben akár a halogató és bizonytalan brüsszeli bürokráciával szemben. Ma az egyes nemzetek – köztük Magyarország is – okosan csak szükségből alkalmaznak világcégeket és nagyvállalatokat, hogy eltanulják tőlük a racionális szervezést és a gazdasági hatékonyságot. Tisztában vannak azzal, miszerint ez egy átmeneti időszak, ami után átveszik a technikai és szervezési tudást. És alkalmazni fogják őket népeik érdekében. Csak ne szálljon bele ebbe a munkába és ebbe a harcba a parlamentekben működő „ötödik hadoszlop”, mert akkor – ha véletlenül győz – visszamehetünk az elmúlt és szennyes XX. századba. Újrakezdeni roppant nehéz lesz. Most gondolkozzunk el azon, milyen is lehet egy „alanyi jogon járó jövedelem” birtokosa? Valóban megfelel ez azoknak a magyarázatoknak, akik ezt a – eredetileg keynes-i – teóriát és gyakorlatot vallják?

(*A hanyatlás jelei*) Az emberek, akik az „alanyi jogon járó jövedelemből” élnek, azok ritkán és csak időlegesen dolgoznak, de csak akkor, ha a munka számukra kedves és kellemes időöltés. *Nekik a munka – nem termelés, hanem – fogyasztás.* A henyélésben fölöslegessé vált emberi energiáik elfogyasztása. Temetik a termelő munkát, mintha az már halott és mi több: döglött volna. Helyette a tágas sportarénában gyülekeznek tömegesen nézőknek, akik a vad szurkolásban vezetik le a bennük fölgyűlt hatalmas belső feszültségeiket, stresszeiket és gyáva életfélelmeiket. Óh, szegény Róma! Te hatalmas kultúra és civilizáció, miért mutattál ennyi példát, amelyek újrászülettek a romló XXI. században élő törpe emberekben és jelentéktelen államokban? Verted volna szét a gyönyörű Forum Romanumot, a pompás aquaeductusaidat, a hatalmas Circus Maximumot, hogy még álmukban se tudjanak utánozni Téged! Téged, amelynek volt még ereje arra, hogy a pusztulása előtt még egyszer megmutassa nekünk: mi is az – általunk feledett és szinte betiltott – magas kultúra.

(*Az emberi munka prózában megfogalmazott himnusza*) Ezzel szemben a munka örök. Akkor született, amikor maga az ember. A munka épít és fejleszt. Fejleszti a társadalmat, az emberiséget és azokat is, akik végzik őket: az emberi személyiséget, fegyelmet, intelligenciát, reálérzékenységet és általában erőt ad az élethez. Például már az ókorban is építettek vízvezetékeket, piramisokat, városokat, de sajnos cirkuszokat is, amivel segítették a korabeli „proletárok” szórakoztatását. Szerencse vagy törvényszerű volt-e, hogy a kereszténység betiltotta a gladiátorok kölcsönös gyilkolását? Azonban a Sátán visszaüött: kikényszerítette, hogy ha már ember nem lehetett cirkuszi áldozat, legyen az a gladiátort fenyegető – és számos esetben a gladiátort és a keresztényeket fölfaló – vadállat, egyebek között a tigris (Passuth 1965)

és az oroszán. Európát a munka tette nagyvá! Nem a rabszolga kikényszerített, kiszarolt tevékenykedése, hanem az a munka, amellyel – bár ő is az elnyomás körülményei között dolgozott – tudott azonosulni, termelni és tanulni is (Kassák 1983). *Ilyen körülmények között, felmerül a kérdés: nem tévedés-e az, hogy az általános munkanélküli jövedelem egy kiszámított, gonosz kísérlet a társadalom lumpenproletarizálására? Ezt ki kellene kutatni és/ vagy kimutatni, hogy elfogadható választ kapjunk (Koncz 2016).*

(Egy kultúra-gazdaságtani koncepció röviden) Ami pedig az alkotó munkát illeti, a legnagyobb – milliókban számolható – valódi alkotások elkelnek, főként a másodlagos piacokon. Ha egy ilyen kulturális-művészeti eredmény többszörösen is adásba vagy számos kiállításra megy, az fokozza az árát, immár milliárdokban számolva. Ez viszont az egyszerű munkásnak, parasztnak és sajnos még a tanárnak is – aki a két világháború között még akadémikus is lehetett – elérhetetlen luxus. A folyamatot tehát meg kell fordítani és az alkotóval kezdeni. Az igazi festő, zenész, szobrász és az elmélyült tudós stb. anyagi szempontból többnyire egyszerű és igénytelen személy. Nekik csak annyi pénz kell, amely elegendő ahhoz, hogy lakjon, egyen, öltözködjön, lakásban vagy akár szegény lakóként egy gazdag mecénás pompás palotájában éljen, vagy éljen szerény külvárosi bérlőként, és az eredményt segítő eszközök rendelkezésére álljanak. Röviden minden, ami szükséges és elégséges – az ő sajátos – munkaereje ismételt helyreállításához. Egy mondatban: szerény fizetést kapjanak. Pénzügyileg szólva ez volna a befektetés, az input. Viszont a mű – az output – a pénzbeli értékéhez viszonyítva a művészeti és a tudományos piacon a művész és tudós fizetésének ezerszereséért kelne el, vagy milliószorosa is megduplázódna. De nem az ő fizetése, hanem a vásárló számára. *Azaz kiderülhetne, hogy a mai közgazdaságtan kedvenc paradigmája ebben az esetben – a haszonmaximalizálás nem mint bűnözés, hanem mint kiváló gazdasági eredmény – bejeljesülne.*

Ezen a ponton egy méltó jelenségre hívjuk fel a tisztelt olvasó figyelmét. Jelesül arra, hogy egyes – sajnos ritka – alkalmakkor fehéren-feketén kiderül, mennyire éhes még a XXI. század közönsége is a magas művészetre. Annak ellenére, hogy az elmúlt negyedszázad alatt a televízió minden nap öntötte a kulturális szennyet. Mintha egy kontraszelektív cenzúra működne, amely, vagy aki kiválogatná a legrosszabb „műveket” a kínálatból és azt adná nap, mint nap. Itt mindössze csak hármat említünk meg a magas művészetből hely és terjedelem hiányában. Először a három tenort, aki hatalmas méretű téren és beláthatatlan nagyságú közönség előtt – technikai felszerelések beiktatásával – rendkívül sikeresen énekelt. Másodiknak – de természetesen nem az utolsónak – André Rieu-t említeném, aki szinte mobilizálta, tánra és énekre inspirálta főleg a latin Itáliai és Dél-Amerikai publikumát. A harmadik vállalkozást Reményi Károly karmester vitte és viszi végbe, amikor a pestszentlőrinci Szent Margit Plébániatemplom kórusával és az esztergomi Balassa Bálint Vegyeskarral hatalmas sikerrel adta elő Bach és Rossini, valamint Haydn műveit a tágas és jó akusztikájú lőrinci templomban (Házman 2016). Nota bene, dr. Házman István egyike ama nem túl sok értelmiséginek, aki egyszerre nemcsak fül-orr-gege szak- és főorvos, hanem orgonakészítő, karénekes és fiatal korában szólókat is énekelt, mégpedig nagyon magas szinten és becsületesen, nagy sikerrel. Lehetne tanulni tőle. Nos, a koncertek bevételei feltehetően egyenes arányban lehettek a művek minőségével és a közönség létszámával. Így aztán lassan kiderül, hogy az a számos magyarázat, amely éltette és élteti az akciófilmeket, horrort és a krimi, félrevezető volt. Ha ez az alacsony nivójú tömegszórakoztatás nem történik meg, már régen ismét a magas kultúrában élünk. *Ezekkel az előbbi példákkal „csak” annyi problémám van, mi-*

szerint nem új műveket mutattak be, hanem a régebbi klasszikusokról törölték le a port. Ami most igazi teljesítmény. Mintha megrogyant és kihalt volna az európai kultúra. Az új klasszikusokat vagy elrejtik, vagy elfelejtik meghirdetni és kiadni. Ugyanis minden új kvázi-művészeti újdonság nem klasszikus mű, hanem az unalmas – nem értékeket teremtő – könnyű műfajokhoz sorolható. Ám megállapíthatjuk a fentiek nyomán, hogy a magas kultúra – mégiscsak felébredt és – általános támadást intézett az ócska és nagy-képű, idegeket tépázó limonádé ellen.

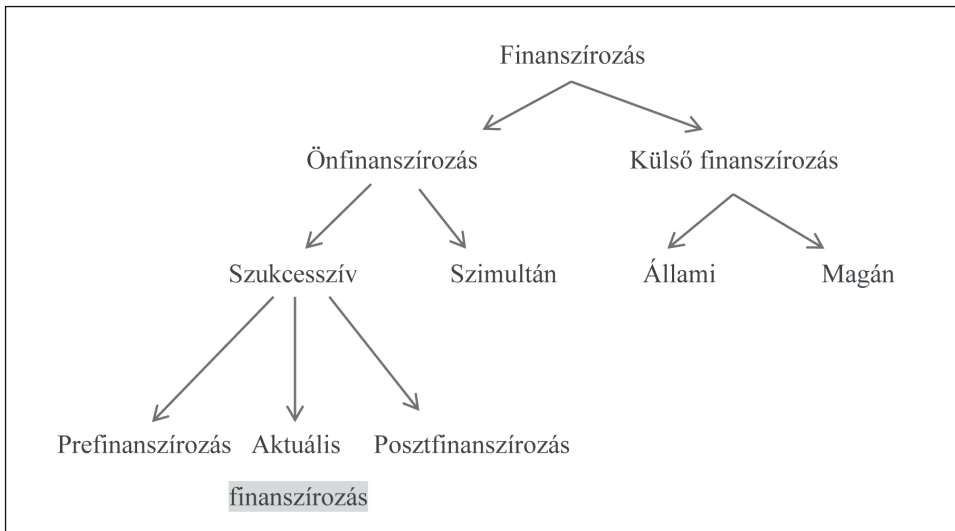
(A nagy példa) Európában a legjelesebb alkotó és művének támogatója a kereszt(y)én egyház volt a középkor kezdetei óta. Azon szigorú művek tartalma minden társadalmi osztály és rend számára ismertek voltak, viszont ahogy az idő haladt, egymást váltották a stílusok. Az egyház pedig alkalmazkodott, de a mondanivalója, a Biblia állandó maradt. Az egyházi kultúra pozitív, „A” kultúráként működött. Volt benne kemény és – és szinte egzaktul – pontos pozitív cél: az ember és az Isten közötti párbeszéd. Pozitív példát – számosat – adott, például Jézus keresztre szögezésére és Jób szenvedéseire, Szent Pál leveleire és Szent Péter gigászi erejére stb. Sőt! Isteni parancsban rendelte el – a közösségben élő emberek javára szellemileg, lelkileg – a szeretetet. Még művészetileg is! De – hogy mégse felejtünk – közreadott elkerülendő, negatív példákat is Júdás árulásában és a kígyó hízelgésében. Mi több, ezt követően a Sátán is megjelent, de nem, mint számító és értelmes szellem, hanem mint a hiány, a semmi és az elmúlás, valamint a halál hírnöke. A cél tehát nem az önmutogatás volt, a virtus, mint korunk modern, illetve még jobban a posztmodern művészetében. A középkor rendi társadalom volt. *De rend – az volt benne. Akkor még a különböző nemzetek és szakmák, valamint a városi és falusi ember is egyenruhát hordott. Azonnal tudni lehetett, ki kicsoda és mit tud és érdemel.*

(Néhány mondat az alkotás finanszírozásáról és azok mellékhatásairól) Ám az alkotások nem csak gazdasági szempontból vizsgálhatók. Az a művész, tudós és filozófus stb., aki pénzhez jut fizetés formájában – szabad ember, aki lelkesen és egészségesen dolgozik. Még akkor is, ha ezt csak önmaga számára teszi. Azonban, ha rendelésre ír, fest, énekel, táncol és természettudományokban kísérletezik, akkor sem engedi, hogy a művészetébe és tudományába beleszóljon a laikus megrendelő. A megrendelő kijelölheti a témát és a stílusát az úgynevezett „árúnak”. Viszont, az alkotás és a kultúra általában soha sem volt – ma sem az – és nem is lesz piaci áru. Kivéve egy esetet, amikor a mű igazi áruvá csak akkor válik, ha az alkotó már halott. De vajon, miért? Nos, azért, mert sem a kultúra, sem semmiféle műve – nem mérhető pénzben. Ugye milyen buta kérdés lenne, ha valaki megkérdezte volna, hogy hány forint vagy euró járna fizetésül Gróf Széchenyi Istvánnak a műveiért. Ma a civilizációt azért kedvelik, mert az valóban digitális, megszámlálható és így pénzben is mérhető.

Miért hibás egy másik módszer, jelesül a pályázati rendszer? Egy pályázatban versengenek a pályázók egymással, hogy ki éri el korábban azt az eredményt, amit előre beígértek a tisztelt kuratóriumnak, vagy amit ugyanez a kuratórium előzőleg megkövetelt. Erre mondta Szent-Györgyi Albert, hogy aki előre tudja, mit fog felfedezni, az nem kutató, hanem bolond (Szent-Györgyi 1983). *Tehát a pályázat nem a művek születésére, hanem az elkészült művek forgalmazására létrejött kultúra-gazdaságtani megoldás. Se Dante, se Machiavelli, se Thomas Mann, se Charlie Chaplin, se József Attila, se Mezei Árpád, se Juhász Gyula, se Csontváry Kosztka Tivadar stb. nem dolgozott megrendelésre. Ez a nagyszerű, széles művészeti és művészetelméleti kör szabadon alkotott.*

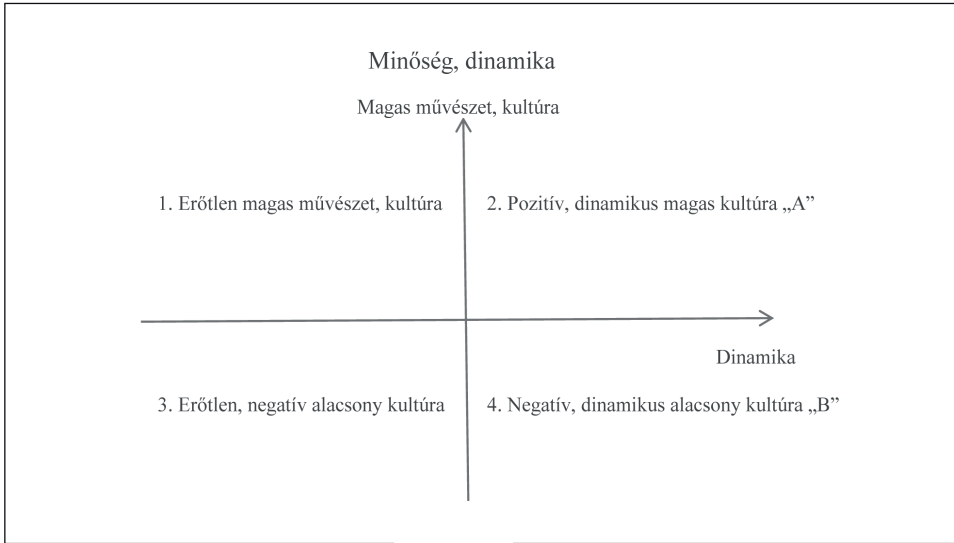
Mecénásaik sem voltak. Dante hajlott, idős korában szegény koldus volt. Machiavelli földbirtokosként dolgoztatott. Thomas Mannt a kiadók finanszírozták. Charlie Chaplin színművészként dolgozott. József Attila a verseit eladta. Mezei Árpád nyugdíjat kapott. Juhász Gyula vidéki tanárként volt alkalmazva. *A jövedelmük – nem a művészetből – hanem a szakmájukból származtak.* Kivéve Thomas Mannt és József Attilát. De Ady párizsi évei után Magyarországon már csak rendelésre – szigorú szerződésre – írta a verseit. Minden héten három verset kellett írnia. Ezért az írás alatt – szenvedett. *Kultúra-gazdasági szempontból azt lehet mondani, hogy a fentiek többsége maga finanszírozta alkotó munkáját. Például Juhász Gyula egyszerre volt költő és tanár (szimultán önffinanszírozás). Ezzel szemben Csontváry 40 éves koráig gyűjtötte patikusként a jövedő festményeire szánt összegeket (szukcesszív önffinanszírozás). Sőt, még tovább is mehetünk a kérdés felvázolására. Lám az ábrák egymás alatt:*

1. Finanszírozás



E fajták, illetve típusok egy részére hoztunk példákat. A külső állami finanszírozást már ismerjük a szocialista időkből. Legalábbis Magyarországon, ahol a Kádár-rendszerben főleg a múlt idők klasszikusait adták a színházakban, operában és a hangversenytermekben. A magánfinanszírozás egy alapvető példája Maecenas, a gazdag római lovag így támogatta Horatiust és Vergiliust. A prefinanszírozás általános meghatározása mindazon jeles alkotónak, aki előlegként megkapja a pénzügyi támogatást. Mint például Honoré de Balzac, aki hatalmas mennyiségű pénzt kapott kölcsön, amit egy élet munkájával térített meg és visszaadta a kölcsönbe kapott összeget. Az aktuális finanszírozás az a pénz, amelyet az író azonnal megkap, mihelyt leírta vagy létrehozta annak a műnek egyes lapjait. Mint például Rejtő Jenő, aki a kávéházból beküldte a kiadóba azt a néhány leírt oldalt, és cserébe kapott annyi pénzt, amellyel a napi kávéját meg tudta rendelni és ki tudta fizetni a kávéházban. A posztfinanszírozás az a pénz, amelyet az alkotónak a teljes mű elkészülte és piacra dobása után utalnak ki, mint például József Attilának. A többi példát lásd fenn.

2. Minőség, dinamika



A fenti ábra – mint olvasható – egy szellemi vagy logikai keret. Nyilvánvaló, hogy e rövid terjedelmű dolgozatban hosszas statisztika nem mutatható be, de legalábbis példákat szükséges mondani, illetve – ebben az esetben – határozottan és világosan leírni. Tehát az 1. eset korunkra jellemző, amelynek a kultúrája nem képes ellenállni a „B” kultúra támadásának, habár a művelői azt ismerik és el is tudnák söpörni. Ezzel szemben a 2. eset – itt kimondható – például a kereszt(y)én kultúra, amely mint magas kultúra fejezi ki és hirdeti ellenszenvét a giccs ellen – nap, mint nap – nyilvánosan a diplomokban. A 3. eset talán a legrosszabb mind a négy között, amely szinte minden szempontból elfogadhatatlan, például a posztmodern művek tartalmatlansága és formai arroganciája. A 4. eset viszont egy támadó törekvés arra, hogy ellenünkre törjön és elpusztítson bennünket. Ezzel a kultúrával nem lehet kiegyezni, mert nem tárgyal velünk, de dolgozik – Tesla elmélete nyomán – árvizekkel, vulkanikus kitörésekkel, erdőtüzekkel – illetve számos bűnözéssel és háborúval – és sok más hasonló eszközzel, hogy az emberiség létszámát először csökkentse, majd végül eltörölje a föld színéről. Csak egy-két milliárd embernek hagyja meg az életét. Hogy kinek? Annak, aki támogatja őket és dolgozik velük. Aki ezekkel a folyamatokkal jobban és alaposan meg akar ismerkedni, az olvassa el Drábik János és Bogár László műveit. Ha pedig előadásokat szeretne meghallgatni, keresse ki az interneten – a fentiekén túl – Tökéczki Lászlót és Papp Lajost.

(Európa újjarmatosítása) Az egykor szorgalmas, tudós és tanult Európa, a mi XXI. századi – főleg nyugati – embereink nem gyakorolják és nem is szeretik a munkát. Ehelyett behívják a tanulatlan közép-ázsiai és afrikai bevándorlókat. Európa hovatovább tele lesz velük, miközben az említett régiók kiürülnek. Azaz nem lehet senkivel sem védeni az olajkutakat és a gyári származékait. Ezeket elfoglalja és őrzi, no meg fölhasználja Nyugat-Európa és az Egyesült Államok. A Római Klub tévedett. A föld alatt még rengeteg az olaj, a szén, az arany és az ezüst. Finanszírozhatják velük a megújítható – illetve magától megújuló – energia-források kutatását. *Csak a legfőbb, leghatalmasabb energiát – az emberit – nem hogy nem kutatják, de nem is ér-*

dekli a pénzembereket. Ezért a legyőzhetetlen emberi erő destruktív, romboló és gyilkos erővé válik. A statisztika már régen bebizonyította, hogy minél civilizáltabb egy ország, annál több benne a bűnöző, az összeesküvő, az öngyilkos és a beteg. Ugyanakkor, a rendőrség és a katonaság létezésének és működésének ellensége a negatív – toleráns – liberális, aki mindent kítúr, még a társadalom felbomlását is. Például 2015 és 2016-ban – az eredetileg, de még a jelenben is – magas kultúrájú Lettországban 13 iskolát zártak be, mert nem volt elég tanuló (Szurkova 2016). Nota bene, a gyorsan fejlődő és épülő fiatal Lettország közel 3 milliós népességéből a rendszerváltás után csak közel 2 millió ember maradt dolgozni otthon. A többi 1 millió kivándorolt az Európai Unió más tagállamaiba és a Csendes-óceánon túlra, az USA-ba és Kanadába. S Ausztráliába.

(Tanügy) Így, a tanügy szintén hanyatlik. Számos európai uniós tagállamban kora reggeltől késő estig tanulnak a gyerekek és a pedagógusok tanítanak, dolgozatokat javítanak és – a sűrűn adódó lyukasórákon – bevásárolnak. A magyar reformok valóban működnek – 22 tanórán adják meg a heti munkavégzés bruttó idejét. De mit tesznek ezzel az iskolák? Megtehetnék, hogy minden egyes munkanapon csak 4,4, kerekben 5 órát tanítsanak. A többi – a gyerek és a pedagógus számára – szabadidő, dolgozatok leosztályozása és a lecke megtanulása. Azonban, a tantestület elfogadja az igazgatóság határozatait, miszerint naponta mégis 8-9 órát töltsenek a pedagógusok és a gyerekek az iskolában. Ugyanis ismét csak naponta legalább 3 lyukas órát tettek és tesznek a tanrendbe. A munka ergonómiai görbéje a legnagyobb munkaerőt és frissességet reggel 9-11 órák közé teszi. Ami előbb van – az a bemelegítés – ami pedig utána jelentkezik, az a fáradtság növekedése és a munkaképesség hanyatlása. Ezek miatt a gyerekek hazamennek, esznek és lefeksznek, majd újra tanulni kezdenek és tanulnak éjjel 1 vagy 2 óráig. A tanári pálya elvesztette szuverenitását, veszélybe került az anyaság és az apaság. A veszély ebben az időrendben az, hogy elromlik a bennünk ketyegő biológiai óra, az egészség. Mindenki – vagy legalábbis a többség – jól tudja, hogy a legnagyobb és leginkább elterjedt tanári betegség – a belső kiégés. Tehát pihenni és olvasni, zenét hallgatni és aktívan mozogni kell abban a csekély szabadidőben. Egy szóval a parancs – feltöltődni! Mert ha ez nem következik be, akkor jó a kiégés, a betegség és a legrosszabb esetben – a halál. Ez nem ijesztgetés, hanem tény.

(A munka gyilkosai) A munkát gyilkolja – végeredményben – az egész deista szemléletű társadalom. E szemlélet a világot egy hatalmas gépezetnek tekinti. Amely tökéletes. Ahogy Madách Imre írta, illetve az Úr szájába tette: „Be van fejezve a nagy mű, igen, / A gép forog, az alkotó pihen. / Évmilliókig eljár tengelyén, / Míg egy kerékfogát újítani kell.” (Madách 1923). Meg kell jegyeznünk, hogy amióta ez a „gép” létezik, a javításával, alkatrészeinek a cseréivel fáradozunk. Kiemelten kell szólni a műszaki értelmiségről, amely nem korlátozza a gépesítés növekedését és annak a mellékhatásait morális érvekkel. Terveznek atombombákat, atomreaktorokat és más, számos káros terméket is. A gép először segít, azután egyre több munkát vesz el az embertől, aki ezáltal fölöslegessé válik. Felelős továbbá az a munkásság és az a parasztság, amely vonzódik a motorokhoz, akik jobban szeretik a gép működését látni, és hallani iszonyú bűgását. (Önmagukat pedig heverve.) Felelősek azok a bölcsesek is, akik homályos elméleteikkel nem elég hatásosan lépnek föl a gépesítés katasztrofális iránya és grandiózus mértéke ellen. És nem az emberi munka mellett. Felelősek – ismét azok – az orvosok, akik tisztában vannak azzal, hogy nem a henyélés, hanem a fizikai – gyakran a nehéz fizikai – munka és mozgás az egészséges. És miért nem szólnak föl hatásosabban az egészség mellett? Felelősek – megint csak – azok a szülők, akik féltik a gyermekeiket az élet megpróbáltatásaitól. Felelősek azok az alkotó tudósok és ama művészek, mert ezeket a műfajokat emberhiányos és embertelen módon művelik. Felelősek továbbá azok az írók és azok a filozófusok, akik nem emelik fel a szavukat

az ember és az emberiség újjászületéséért. *Felelősek ama politikusok és a közgazdászok, mivel több pénzt szánnak a tárgyak termelésére és jóval kevesebb pénzt az egészségügyre, valamint a köz- és felsőfokú oktatásra. Végül felelősek mindazok, akik látnak, de nem beszélnek, hanem elhallgatják a problémákat félelemből.*

(*A kiút vonzása*) Mivel a felelősség szinte egyetemes Magyarországon és feltétehetően az Európai Unióban is, tehát neki kell látni az építő munkának. Vezessen az út fölfelé, ahol a Jóisten lebeg – illetve a pogány istenek – tanyáznak. *Kézbe kell venni és irányítani, szabályozni a történelmi folyamatokat. Ami belőle jó, menjen tovább föl és előre. Ami viszont rossz, azt először fékezni kell, majd határozottan le kell állítani.* Mert, ahogy Shakespeare írta a „Romeo és Júliájában”: „Két ellenséges király táboroz Emberben, fűben: a Jó és a Rossz. És hol a Rossz erősebb haddal áll, Az élet hervad – tort ül a Halál.” Az általános liberalizmus egy afféle minden jó, ami új nevében az emberi alkotó szellemet kiengedte Pandora szelencéjéből, ahonnan számos jó, de még sokkal több kár jött elő. Szűrőt kellene rá helyezni, amely radikális – és nem összemérésében – szétválasztja a nemeszt a nemtelentől, a jót a rossztól, a terméketlent a termékenytől, a magasrendűt a kicsinyestől, és – ebben a szellemben – haladni tovább. A történelem régen adott már annyi tény, amely igen jól fölhasználható a kultúra higiéniájának szemszögéből. Például: Mohács rossz, de a magyar nemességtől – egy jó ideig – megszabadult falusi önkormányzatok és kereszt/yén vallások jók. A Don-kanyarban elpusztult 2. magyar hadsereg sorsa tragikus, de a tanulságai jók (nem kell idegen hatalmak – ebben az esetben – a német nemzeti szocialisták mellé állni). Az 1848-as felkelés jó, de a világsi fegyverletétel rossz (de annyiban mégis jó, hogy Görgey tábornok ezzel a tetteivel megmentette 40 000 katonája életét). 1956 jó, de az utána következő ítélkezések rosszak voltak. Tehát már ez a kis felsorolás is jelzi, hogy – feltételekkel ugyan – de különbségeket lehet tenni a jó és a rossz között. És mindig morálisan a jót, az esztétikus nemeset, a büszke emelkedettséget, a gazdasági hasznosságot kell követni. És általában mindig a pozitív példákkal kell élni. És ami negatív, azt ugyan tudni lehet és kell is, de alkalmazni veszélyes és lehangoló. Végeredményben gyilkos és halált okozó. Írtam mindezt abban a reményben, miszerint élni fogunk és nem pusztul el a mi kultúránk és vele mi, magyarok és európaiak északon, délen, valamint keleten és nyugaton.

(*Appendix*) A kedves olvasó biztosan rájött, hogy e sorok írója nemzeti, konzervatív és mértékkel liberális. Számunkra az előre hátrafele van. Kifelé a zsákutcából, utána pedig egy más – alkalmasabb – irányt venni. De mivel a mérnökök és az informatikusok állandóan dolgoznak, az embernek nem jut fizikai munka. És amilyen gyorsan halad a gépesítés, olyan sebességgel válik fölöslegessé az ember. A végén nem lesz sem munka, sem ember, sem fogyasztás. A szélsőséges liberálisok fölszámolták a honvédséget, a határőrséget és a nemzetek közötti határokat. A zöld határ = nem határ. Összekeverednek az emberek, megszűnik a nemzeti kultúra. Az erős férfiak és a nők, valamint a gyerekek, hogy mozogjanak: sportolnak. Ez tehát egy olyan pótcselekvés, amely a munka és a harc helyett van. A sport addig jó, amíg amatőrök végzik. A profi sportoló kísérleti nyúl, amelyen kikísérletezik, hogy mennyit bír a futó, ökölvívó, kézilabdás és a többi. Mivel az eredményekkel versenyeznek, egyre újabb és újabb módszerekhez folyamodnak az edzők. Esetenként – majd rendszerint, végül mindig – egyéb és erősebb energiatablettákhoz fordulnak. És aki még nagyobb csúcsot akar futni, ökölvívó társát gyorsabban kiütni stb., újabb és veszélyesebb drogokat vesz be a meccs előtt. És így tovább, végül jön a halál.

Ezt is megjósolta Madách Imre – de sajnálatos módon az ördög szájába tette – *ami viszont mégis igaz a teremtsről, aminek köszönhetően az európai kultúra az Úr mintájára hallgató alkotó ember és szellem, csakhog*: „Az ember ezt, ha egykor ellesi, / Vegykonyhájában szintén megteszi. Te nagy konyhádba helyezéd embered / S elnézed néki, hogy kontárkodik, / Kotyvaszt

s magát istennek képzei. / De hogyha elfecsérli s rontja majd / A főzted, akkor gyűlsz késő haragra, / Pedig mit vársz mást egy műkedvelőtől?” (Madách, *ibid.*). Tehát ezt a tendenciát már nem lehet tovább folytatni, hanem idővel meg kell fordítani és visszamenni a termékeny alkotó múltba. Amikor még volt termelő munka és munkás meg paraszt, igazi értelmiségi. Létezett és fejlődött a magyar honvédség és egy jól kiképzett határőrség, valamint szigorú rendőrség. A sport akkor főleg népsportként létezett, de a legjobbak elszegődtek és fizetett professzionális sportolók lettek. Ezek eredményei nyomán Magyarország sportnagyhatalom lett és most is az. De mielőtt bezárnánk a jelen dolgozatot, teszünk még egy lépést – vagy egy kartont – önként vállalt mozaikszerű gondolatmenetünkön. A közlekedésről – egy szóval – az ország vérkeringéséről lesz néhány mondatunk.

(*Záró kitekintés a privát és a tömegközlekedésre*) Nagy innováció volt a gépkocsi, az autó. Lehetett és lehet menni vele akárhová: külföldre, belföldre szabadon. De ahogy fejlődtek a gépkocsiparkok, megvalósult a tömeggyártás, úgy szaporodtak mennyiségileg az autók. Minőségük is jobb lett. De a mennyiség okán – hovatovább – már elzárják az utakat, dugók jelentek meg. Ma már az autópályán is – számos esetben – csak araszolva tudunk vezetni. Nemsokára az utak teljesen bedugulnak. Leáll és csödbe megy a privát közlekedés. Ma nem az az úr, aki autót vezet. És a közlekedés veszélyes üzem. A villamosokon és a vasutakon viszont pihenni, beszélgetni, olvasni és az elfutó tájakat figyelni vagy egymást fölismerni lehet, anélkül, hogy szorongva tartanánk kézben a volánt. Igaz, hogy a 3-as metró zajos és dübörög. Viszont nagyon gyors, például a budapesti Határ úttól a Kálvin térig 15-20 percet utazunk. A villamosok néhány percenként járnak. Például a pestszentlőrinci Béke tértől a Határ útig – végállomástól végállomásig – a menetidő 24 perc, jóval kevesebb, mint a reggeli csúcsforgalomban gépjárművel. Eklatáns példája ez annak, hogy nem minden innováció kívánatos. A gépkocsizás költséges időlopás. A kötött pályás közlekedés nyugalom, tanulás, figyelés – azaz: szellemi ébredezés. Amire nagy szükség van, mivel a problémáink számosak, aki pedig gondolkodik, az meg is találja ezek megoldásait. „Isten, áldd meg a magyart jó kedvvel, bőséggel”. Ámen.

HIVATKOZÁSOK

- Halász Gábor (magyar kiadás 1979) In: Huizinga, J. *A középkor alkonya* (The Waning of the Middle Ages 1937). Európa Könyvkiadó, Budapest. Klaniczay Gábor: Utószó, 369–370.
- József Attila (1955-ös kiadás) A város peremén című költeményének kezdő sora. In: *József Attila összes versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Kassák Lajos (1983) *Egy ember élete*. I. és II. kötet. Magvető Kiadó, Budapest.
- Koncz Katalin (2016) személyes szóbeli közlés.
- Madách Imre (1923-as kiadás) *Az ember tragédiája. Drámai költemény*. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat kiadása, Budapest.
- Passuth László (1965) *Ravennában temették Rómát*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Szabó Erik (2015) Személyes közlés, amely – bár jóindulatú – de mégis veszélyes tan.
- Szent-Györgyi Albert (1983) *Válogatott tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Szurkova, I. (2016) személyes szóbeli közlés.
- Tillai Ernő (1969) Szóbeli közlés az akkoriban már megjelenő panelházakról, amelyek az embert és a családot raktározó épületek.
- Toynbee, Arnold (1928) *The Conduct of British Empire Foreign Relations since the Peace Settlement*. Oxford University Press. Great-Britain, Oxford.

Barlanglakók és a vármegye

Fejezet a magyar szociális lakáspolitikai történetéből

„Barlanglakó, azaz troglodita. Őseink sziklák belsejében, barlangokban, hegyben nyílt üregekben húzták meg valaha magukat. Kőből faragott baltáikat féltett kincsként őrzik a mi múzeumaink. De ki foglalkozik, Ns. Vármegye, mai barlanglakóinkkal?? Ki nézi penészes öltönyeiket, ki vizsgálja tüdőbajukat, ki ápolja – mert ápolni kellene! – beteges gyermekeiket, ki ügyel a tüdőbajra, mely megmételtyezi az egészséges községlakókat is? Kérdem: kicsoda? Immár két évtizede tanítom a barlangok népét. Remény nélküli munka. A napszámot a szülők borban kapják ki. Beteges gyermekek vagy részegen, vagy majdnem úgy jönnek az iskolába. A reggelijük: borleves, csigerből¹. Más nincs. És laknak, mint a trogloditák...²²

Az országos magyar statisztikai adatszolgáltatás már igen korán, az 1910-es népszámlálástól kezdődően figyelmet fordított nemcsak az adatfelvétel pillanatában jelen lévő népesség lélekszámára, vallási és nemzetiségi viszonyaira, műveltségére és foglalkozására, hanem rákérdeztek a lakóházak, az otthonok adataira is. A statisztikusok (illetve az őket instruáló politikusok) elsősorban az épületek falazatának és a tető fedésének anyagára voltak kíváncsiak – mindkettő az építmény értékére, az utóbbi pedig a tűzállóságára is információt szolgáltatott –, majd idővel felmérték a lakószobák számát, a padlózottságukat, a mellékhelyiségek meglétét vagy éppen hiányát és természetesen az alapincézettséget is.³

Volt azonban a magyarországi lakóingatlanoknak egy olyan csoportja, melyre az említett kérdőpontok közül több egyszerűen nem alkalmazható. Földalatti üregekben, barlangokban a Kárpát-medence számos pontján éltek családok még a huszadik század derekán is.⁴ Ilyen hajlékokat szinte mindenütt lehetett találni, ahol erre a természet lehetőséget kínálta: akár a keményebb, állékonyabb kőzeteknél, akár a homokkő partfalaknál. Budapest környékén Tinnyén, Únyon,⁵ Pátyon,⁶ Zsámbékon (itt öt méter hosszú és két méter széles odúban élt 80 család, egyenként akár 8-10 taggal),⁷ vagy a legismertebb barlanglakásos településen, Budafokon,⁸ de a Balaton mellett,⁹ Tolnában (pl. Ozorán¹⁰), vagy éppen a Bükk és az Alföld találkozásánál, a Matyóföld északi részén éltek nagyobb számban családok földalatti lakásokban.

A barlanglakások tulajdonosainak, illetve családjaiknak származásáról általában elmondható, hogy a társadalom legszegényebb rétegéből, nemegyszer a faluba bevándoroltak közül kerültek ki.¹¹ Foglalkozásuk kezdetben közvetlenül kötődött a lakásuk körzetéhez: kőbányászok, kőfaragók, szőlőművesek, kapások laktak az általában saját maguk készítette, ritkábban kalákában, elvéve pedig szakember vájta üregekben.¹² Jobb módúak csak időnként és helyenként laktak barlanglakást (kisebb birtokú szőlősgazdák, akiknek földje a falu határától messzebb esett, csősz anyagi tehetség híján nem fogadhattak, így eleinte valószínűleg átmeneti jelleggel, később pedig állandóan letelepülve laktak üreglakásokban); ezeknek építészeti kivitele, díszítettsége – különösen azok a részek, melyek a külvilág számára is láthatóak voltak – megközelítette, sőt el is érte a falusi felszíni házak kivitelét, sőt egyes elemek, például a falazott, ritkábban az anyakőből kivájt tornác esetében a környék nemesi kúriái kínálta minták követéséről is beszélhetünk.¹³

A barlanglakások morfológiai felosztására Mednyánszky Miklós tett kísérletet, részletesen ismertetve a magyarországi építmények alaprajzi változatait, lényegében azonban két, az anyakőzet által meghatározott típust különböztetve meg. Az egyik, amely puhább, hagyományos mezőgazdasági szerszámokkal is könnyen faragható, de nem időtálló ho-

mokkóbe vagy löszbe készült, általában a partfallal párhuzamos elrendezésben dolgozták ki, többnyire boltívszerű mennyezetkialakítással, míg a keményebb kőzetekbe, tufába, mészkőbe vájtakhoz már bányászszerszözök kellettek, elrendezésük pedig merőleges az előttük elhaladó utcára. Közös tulajdonságuk azonban, hogy bár igyekeznek a felszíni parasztházak egyemenetű, sorban egymás mögé épített elrendezését követni, alapterületük azokénál általában lényegesen nagyobb, s több helyiségből álltak. Ennek oka alapvetően gazdasági-technikai: a barlanglakások méretét nem a telek kiterjedése, hanem a biztonsággal faragható kőzet határa korlátozta csak. Nem volt mellékes körülmény az sem, hogy a föld alatti lakásokat a kő hőszigetelése miatt sokkal olcsóbban ki lehetett fűteni, így nem volt ritka a több „lakószobás” barlanglakás sem, amivel a felszíni paraszti építkezésben csak elvétve lehetett találkozni (a tisztaszoba demonstratív, fél-nyilvános és nem intim, különösen pedig nem napi szinten otlakásra használt térnek számított).

A barlanglakások helyének kijelölése – úgy tűnik legalábbis – az építkezések első néhány századában meglehetősen szabadon, hatósági vagy földesúri beavatkozás nélkül történt: erre utal az is, hogy alig lehet fellelni olyan belterületi kataszteri térképet, ahol ezeket feltüntették volna, míg a felszíni házakat beltelkükkel együtt gondosan felmérték, nem kis részben a kivetendő adó okán. Az érintett községek és a lakások feletti termőföld birtokosai azonban előbb-utóbb rájöttek, hogy ezeket az építményeket és tulajdonosaikat is „adóalanyokká” lehet tenni. Budafokon a város 7-10 pengős ingatlanadót vetett ki,¹⁴ másutt a felszíni szőlőbirtokos követelt meg 1-2 hónap ingyenrobotot az engedély fejében. Megesett, hogy a későbbi tulajdonjogi vitákat úgy akarták elkerülni, hogy a lakóüregeket a község tulajdonában álló temetők alá mélyítették (pl. Százhalombattán vagy Budafokon).¹⁵ Ritkán bár, de volt rá példa, hogy a barlanglakást az uradalom vagy vállalat tulajdonolta, és az engedte át a munkabér részeként, természetbeni lakás fejében munkásainak: példa erre Budafok, ahol a Török-barlangot a szőlőbirtok intézője utalta ki (itt különben a hatalmas üreghen felszíni házakat is építettek).¹⁶ Hasonló eset Egerben is megtörtént 1829-ben, amikor az Érsekuraldom hivatalos úton jelölt ki barlanglakások építésére alkalmas területet.¹⁷ A második világháború utolsó évében pedig a promontori sziklák egykori borospincéibe telepített Dunai Repülőgépgyár dolgozóinak épített budatétényi, budafoki, nagytétényi és talán kőbányai óvóhelyszerű lakásokat az üzem vezetése.¹⁸

A helyi, községi hatóságok „célkeresztjébe” már a 19. század közepén bekerültek a barlanglakások és lakóik. Eleinte nem a később sokat hangoztatott közegészségügyi érvek domináltak, hanem a közrendészetiek. Azokról a bizonytalan eredetű és igazságtartalmú legendákról, melyek szerint az üregek keletkezése betyárok, pandúrok elől szökő szegénylegények búvóhelyei voltak egykoron (gyakran keletkezésüket is ennek tulajdonította a néphagyomány) a falvak vezetői is értesültek. Ennél azonban bizonyosan jobban aggasztotta őket, hogy az üregházak lakói a mindig falu határán kívül letelepült szegény emberek voltak, akiknek hatósági, közösségi ellenőrzése csaknem lehetetlenné vált. Jó példa erre Ozora: itt a barlangházak tulajdonosai 1844-ben kemény parancsot kaptak a kiköltözésre, azzal az indokkal, hogy „a magányosan lakó emberek kikerülnek a községi szerkezetből, a kóborló gonosztevőknek menedékkül szolgálnak, magát a közbátorságot veszélyeztetik, a társas együttlétet csonkítják”.¹⁹ Miskolcon pedig már 1724-ben statútumban rendelik el az avasi barlanglakások kiürítését, szintén közrendészeti okokból.²⁰

A külvilág eleinte leginkább az egzotikumot látta a barlanglakásokban és lakóikban egyaránt. A 19. század legismertebb polgári hetilapja, a Vasárnapi Újság több ízben, képes riportban számolt be a budafoki földalatti lakásokról; s jóllehet az újság hozzátette: „itt ... a dolgok rendes sora megváltozik: fönt vannak a holtak, alant az élők”, a temető alá mélyített barlangi hajlékokban sem a nyomort, hanem az érdekességet, habár polgári ízléssel nézve

kissé hátborzongató érdekességet látta.²¹ Nem járt el másként a millennium évének angol hölgyutazója sem, aki nem (csak) a társadalom, hanem Európa egészen más tájairól érkezve kereste fel Budafok barlanglakó földműveseit. Lebilincselő, s mára méltatlanul elfeledett itineráriumában a következő sorokat vetette papírra: „Az útmenti Promontor falu egyedülállóan érdekes hely. Körülbelül 2500 lakosa van, akik mind egyfajta trogloditaként élnek a szilárd sziklába vájt barlangokban. Amikor meglátogattam ezt a helyet szüret idején, erősen emlékeztetett Granada mögötti Albaycin cigány lakásaira. Igen szépek a vad fűgével és szőlővel borított sziklák, és ami meglepő, felvilágosított valaki, hogy mennyire kényelmesen lehet tisztességes méretű barlangban élni. Személy szerint súlyos kísértést éreztem, hogy rövid időre megpróbáljak kibérelni egyet. Eszembe jutott: milyen vidám Robinson Crusoe-játékot lehetne játszani, a la fin de siècle – persze csak rövid ideig...”²²

A barlanglakások romantikus, egzotikumot vagy épp szenzációt kereső ábrázolása a századfordulótól kezdett lassan átalakulni, és átadta a helyét az egyre határozottabb egészségrendőri fellépéseknek, illetve kritikáknak.²³ A romantikus szemlélet azonban nem tűnt el nyom nélkül; jellemző momentum, hogy még Mezey Mária zöldkeresztes közegészségügyi védőné is így írt a barlanglakásokról szerzett első benyomásairól: „Ostoroson akadtam először barlanglakásokra. Egészen különösen hatottak rám. Bennük járva elborzadtam, távolról nézve valósággal gyönyörködtem bennük. Az ostorosi barlangok között sok csinosan épült, fehérre meszelt, oszlopos tornáccal ellátott. És itt is a régi nóta: bezárt gyermek a nehéz, penészszagú barlangokban.”²⁴

Azonban korábban éppen a liberális Vasárnapi Újság hasábjain lehetett találkozni a változóban lévő szemlélet első nyomaival, amikor a lap arról tudósított, hogy a miskolci Danyi-völgy és Avas nyomortanyáit a polgármester a városban „kiütött” kolera miatt kiürítette, lakóikat kiköltöztették – helyesebben: elkergették –, majd az üregeket, megakadályozandó a visszaköltözést, sürgősen betömötték...²⁵ A cikk hozzáfűzte azt is, hogy a lakók a munkások távozása után nyomban nekiláttak otthonaik kiadásának és a visszaköltözésnek...²⁶ A Danyi-völgy problémája azonban nem szűnt meg a század elején. 1938-ban a szükséglakásokat megvizsgáló miniszteri kiküldött vetette papírra az alábbiakat: „A barlanglakások sötét, dohos, padlózatlan, rossz deszka ajtóval, nyithatatlan, többnyire az ajtón elhelyezett egy szem ablakkal ellátott odúk. A bejárat előtt szennyvizes gödör van, amelyen egy vagy két szál deszka vezet a barlangba. A gödör tulajdonképpen az esővíz gyűjtésére szolgál – hogy az ne folyjék be a barlangba – de a szükséglakók szemetet, ürüléket és egyéb rothadó anyagokat is dobálnak bele, amelyek bűze az ajtónyíláson a barlangba beárad. Arnyékszék a barlangban, illetve az azok előtti szűk térségben nincs, a lakók – elmondásuk szerint – szükségleteiket a bokrok mögött a gyepen végzik. Járványok állítólag nincsenek, ami a lakások szellőzetlen és dohos levegőjétől eltekintve, a környék egészséges hegyi levegőjének tulajdonítható. Egy-egy barlangban, illetve viskóban 8-10-en élnek összezsúfolva, jobbára egy helyiségben.” Később, az 1930-as években újra előkerül a kérdés: akkor a kiköltöztetettek pár kilométerrel odébb, a Honfoglalás-telepnek nevezett/gúnyolt Bábonyi völgy oldalában vájtak újabb hajlékokat maguknak?²⁷

Míg a Budapest környéki barlangok és az élő családok kérdése újra meg újra felbukkant a napi- és a szaksajtó hasábjain, a borsodi falvak partoldalaiba vájt barlanglakásokra a közvélemény csak az 1920-as évek derekán figyelt fel, az Eger várost és környékét sújtó földrengés kapcsán.²⁸ Habár a táj közismert volt gyakori földmozgásairól, az 1925. januári esemény országos feltűnést keltett, bár a sajtót inkább az érseki város műemlékeinek sérülései, és nem a környéken fedél nélkül maradt falusi családok sorsa érdekelte.²⁹ Velük ellentétben a vármegye vezetése csakhamar szembesülni kényszerült azzal, hogy Ostoroson és a környező falvakban családok sokasága lett a földrengés nyomán hajléktalan. Az alispán a törvényhatóság 1925-ös tavaszi közgyűlésén kénytelen volt elismerni: „a károsultak legnagyobb része oly szegény, hogy saját erejéből egyáltalán képtelen lesz újra

építkezni”. Erre való tekintettel 1 milliárd koronás hitel fölvételét javasolta, amit azzal indokolt, hogy „enélkül képtelenek vagyunk olyan megoldást találni, mely a károsultak segélyezését és a romok újjáépítését a kényszerű szükség rideg határig is megoldhatná”.³⁰ A közgyűlés kénytelen-kelletlen hozzájárult a meglehetősen nagy összeg igénybevételéhez, és ennek érdekében a kormányhoz feliratot fogalmaztak meg.

A minisztertanács 1925. február 6-i ülésén tárgyalta Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter előterjesztését a borsodi segélykérésről. A miniszter nem részletezte a barlanglakásokat ért károkat – talán azért sem, mert azok a lapokból közismertek voltak –, sem pedig a földrengés kiváltotta nyomort, hanem mindössze arra kért felhatalmazást, hogy 3200 m² alapterülettel barakklakásokat állítson fel; ezek felének kiállítását a honvédelmi miniszter ajánlotta fel.³¹ A barakklakások megépültéig Ostoroson szükségmegoldásként 29 főt az épülőfélben lévő községházán és a Hangya Szövetkezet raktárhelyiségében helyeztek el, míg a többi károsult rokonoknál húzta meg magát.³²

Vass néhány héttel később újabb jelentést tett le a Minisztertanács asztalára, melyben már pontos kárösszeget jelölt meg. Eszerint Ostoroson 74 lakóház dőlt össze (959 millió korona kárértékkel), megsérült további 151 (itt 79 millió volt a kár), a község középületeinek helyreállításához pedig további 230 millió korona szükséglet mutatkozott. A vármegye jelentése alapján Ostoroson 113, Kistályán 29 lakóház azonnali pótlását tartották szükségesnek, kiváltva ezzel a korábbi barlanglakásokat is. Ezeknek „közegészségügyileg kifogásolható” állapotáról azonban a tanácskozáson nem esett szó, mindössze a barlang sziklafalának visszabontása után nyert telkek igen szűk voltát említette meg a miniszter. Ezeknek a vármegyei szabályrendelet által előírt³³ minimálisan 120-nál való kikerekítése érdekében 49, illetve 13 házhely igénybevételét javasolta az egri római katolikus papnevelde és az egervári prépostság birtokából (az új házhelyek végül valamivel nagyobbak, 150 négyszögölesek lettek).³⁴ Az ostorosi 162 darab, 25 m²-es lakószobából és 20 m²-es konyhából álló parasztházra Vass 5508 millió korona beállítását javasolta, amit kiegészített Kistálya 1428 milliós igénye. A miniszter az állami segítség kiegészítésére országos gyűjtést is kezdeményezett, melyből összesen 200 millió korona bevételt remélt³⁵ – ám az állami költségvetést még ezt beleszámítva is 3130 milliós államsegély és 2857 millió, öt évre adott kölcsön terhelte volna, melyet Vass a Pénzügyminisztériumtól vagy a Nemzeti Banktól remélt megkapni.³⁶ A minisztertanács azonban takarékosági okokból végül csak kétmilliárd koronát engedélyezett, de ennek is csak a felét utalták ki néhány héten belül; a kamatmentes kölcsönről szóló döntést pedig későbbre halasztották. A miniszter május közepén kénytelen volt ismételtén megsürgetni a 300 milliós előleg után fennmaradó 700 millió utalványozását, amivel – a korban éppen nem szokatlan módon – a Pénzügyminisztérium addig késlekedett... A segély fedezetét az 1925. évi IX. tc. 9. §. szerint az 5%-os járadék- (pontosabban kényszer-) kölcsönök és a vagyonszállás elmaradásai jelentették (a kormányt ez felhatalmazta arra, hogy az említett maradványösszegeket „akár az állami költségvetést tehermentesítésére, akár pedig a többtermelés kérdését elősegítésére” fordíthassa.)

A kormányzati kölcsön egymilliárdjának és az 1925. év közepéig befolyt mintegy 110-120 millió korona értékeléséhez érdemes megjegyezni, hogy ez az összeg a valutaváltás után kb. 90 000 pengőt tett ki; a harmincas évek elején a Nagyatádi-féle földreform házhely-juttatottjai által az Országos Falusi Kislakásépítő Szövetkezettől felvehető legfeljebb 1500 pengős kölcsönök pedig épphogy fedezték egy-egy szoba-konyha-kamrás (többnyire vályogfalú) épület felhúzásának a költségeit, vagyis a községek rendelkezésére álló pénzkertből legfeljebb 60 ház készülhetett volna el...³⁷ Német József 1926-ban ugyan egy-egy ház árát mindössze 40-45 ezer papirkoronára tette (telekkel együtt!), de az információ hitelességét megkérdőjelezi, hogy a szerző cikkében a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet mellett kampányolt...

A károsultakat a vármegye utasítására a községek előljárósága – Zapotócky Endre főszolgabírói szigorú ellenőrzése mellett – öt kategóriára osztotta szét. Legkevesebben azok voltak, akiket teljes összegű segélyben szándékoztak részesíteni; mindenki más csak kamatmentes vagy alacsony kamatozású kölcsönre számíthatott. Ők voltak azok, „akik némi segítséggel kamatmentes kölcsönből juttathatók hajlékhoz”; nekik 3032,5 millió koronát, a teljes összeg 31%-át szánták; harmadik kategória: „akik segély nélkül kamatmentes kölcsönrel operálhatnak” (2857 koronával és 26,8%-kal), és „akik alacsony kamatozású kölcsönöket igénybe vehetnek” (2731,5 korona, 25,7%). Érdekes módon az ötödik csoportba sorolt családok („akik hatósági segítség nélkül képesek magukról gondoskodni”) számára is betervezték 1512 millió koronát. . . A besorolás indoka szerint „akik a károkat helyrehozni egyáltalában nem képesek, sőt e célra szegénységük és keresetképtenségük folytán hitelben sem részesíthetők, így közsegélyből lehet őket csak hajlékhoz juttatni”; számukra 238 millió koronát, a teljes összeg 2,2%-át akarták kiutalni. A besorolásnál azonban nemcsak a kár nagyságát és a rászorultságot vették figyelembe, hanem egyéb szempontokat is. A kor minden más közületi – és társadalmi – szociálpolitikai akciójához hasonlóan előnyben voltak a hadikárosultak (rokkantak, árvák, özvegyek), de feltűnő az is, hogy mindkét községben ott találjuk az első és második kategóriás juttatottak közt a kisbíró, egy postást és három nyugdíjast, Ostoroson pedig a községháza kisegítő írnokát is, tehát azokat a személyeket, akiknek vélhetően³⁸ „társadalmi beágyazottsága megfelelőbb volt” – vagy egyszerűbben szólva: közelebb álltak a tűzhöz; ez a jelenség egyébként szintén tipikusnak mondható a kor (és talán minden kor) segélyezési és szegénypolitikájában. . .³⁹

Az Ostoroson és a szomszéd községekben kárt szenvedettek számára a vármegye 1926 elejétől kezdte el folyósítani a kölcsönöket, ám a kifizetések igen elhúzódtak: 1938-ig évente 26 000 és 47 000 pengő közti összegek szerepeltek a vármegye költségvetésében. Szintén a költségvetésből lehet arra következtetni, hogy a visszafizetési fegyelem viszonylag jónak volt mondható.⁴⁰

A földrengés hatása azonban csak az érintettek életében volt tartós, a politikában nem: a közérdekklődés hamar elfordult a borsodi barlanglakások és az ott élők nyomorának kérdéséről, amit jól jelez, hogy 1926 után még a vármegyei sajtó, sőt a Mezőkövesden kiadott Borsod című helyi hetilap sem foglalkozott a kérdéssel. Az észak-borsodi barlanglakások és a benne lakó családok csak az 1930-as évektől kerültek újra rivaldafénybe. A húszas évekhez hasonlóan most sem a közigazgatás vagy a sajtó „szociális érzékenysége” volt az, ami a szélesebb közvélemény elé tárta a kérdést, hanem a kor magyar kultúrpolitikájának egy sajátos hajtása, a matyó népművészetet bemutató, 1930-ban induló, és az évek folyamán országossá szélesülő „Gyöngyösbokréta”.⁴¹ A mozgalom elsősorban a népművészet értékeinek megismertetését, megőrzését szolgálta, de ezen túlmutató, másodlagos céljai is voltak. A „kivetkőzés”, a hagyományos, népinek valamiféle félig-meddig városi öltözéssel való felcserélése (mint jelképpé vált külsőségnek) megszüntetése mellett a szintén hagyományosnak tekintett, mereven és pontosan hierarchizált, tekintélyelvű falusi társadalom reorganizálását is célozta a „Gyöngyösbokréta”, még akkor is, ha ezt a szándékot csak másodlagosan, és általában erősen kódolva tartalmazták a különféle megnyilatkozások,⁴² bár időnként történtek „elszólások” (például: „ha a falusi szép magyar viseletet már csak a színpadokon láthatjuk, vagy a városi felvonulások alkalmával, ha a falusi ember ruházódása terén elveszti értékes eredetiségét, ez nemcsak külsőségekben, de erkölcsi értékekben is nagy veszteséget jelent majd az egész magyar nép és az ország szempontjából”).⁴³

De a mozgalom egyszersmind tükröződése volt a magyar középosztály első világháborút követő elbizonytalanodásának is. (A Gyöngyösbokréta szervezői a falusi jegyzők, tanítók, esetenként lelkészek voltak.) A „visszaparasztság”, reruralizálás minden kon-

zervatív irányultságú társadalmpolitikában – a porosz telepítésektől Mussolini Sabaudia-programján át a Vichy-Franciaország visszafalusi tervéig – elsősorban a politikai aktor-réteg, tehát a középosztály pozícióőrzését vagy sokkal inkább pozíció-visszaszerzését célozta meg. Mindezzel a Gyöngyösbokréta szereplői is sok esetben tisztában voltak – az azonban vajmi ritka esetnek számított, ha ennek hangot is adhattak...⁴⁴

A mezőkövesdi járás északi része a népművészet és néphagyomány értékei, valamint a mezőgazdasági vándormunkásság, summásság jelensége mellett az igen magas születési arányszámáról is ismertté vált a harmincas évek elejére. Az egykéről szóló vitákban a járás gyakorta került elő pozitív példaként. A Petrilla Aladár által publikált adatsor ezt a vélekedést támasztja alá.⁴⁵ Az élveszületések ezer lakosra vetített száma (1920–23 közt 39,4, ami 1933–38 közti ötéves időszakra 23,6-ra csökkent) meghaladta a magyar átlagot (31,4, illetve 21). A barlanglakók által lakott települések egy részén ez a szám azonban még ennél is magasabb volt: Tibolddarócon 1920–23 közt éves átlagban 40,4, 1933–38 közt pedig 28,9 élveszületést regisztráltak ezer lélekre vetítve. Mindez az országosnál magasabb halálzási arányok dacára az átlagost meghaladó népszaporulatot eredményezett.

1. táblázat

	Magyarország	Tibolddaróc	Cserépfalu	Cserépváralja	Gömbösfalva (Szomolya)	Ostoros	Tard
1920–23	10,1	17,6	10,2	19,8	11,7	17,1	16,1
1924–27	9,0	13,5	3,2	12,1	7,1	8,6	8,0
1928–32	7,8	17,7	-1,2	12,7	13,7	6,6	9,9
1933–38	6,4	15,5	6,8	4,9	10,0	9,1	8,3

A mezőkövesdi járás északi, a sajtóban summásaikkal és barlanglakásaikkal jellemzett falvaiban népszaporulatot visszafogó tényezők közt az egyik legjelentősebb a csecsemő-halandóság volt: Kácson pl. az 1933–38 közti 14%-os országos átlaggal szemben minden ötödik gyermek meghalt egyéves kora előtt (20,6%), de sok más községben sem volt sokkal jobb a helyzet (Ostoroson 18,8%, Cserépfaluban 17%, stb.) Ha ezeket az adatokat összevetjük a húszas-harmincas évek pronatális politikájával, és még inkább politikai közbeszédi stílusával és tematizálásával – az egyke kérdése csak a harmincas évek elején uralta el a közéletet és a sajtót, de a nemzetfogyás témája már a korai húszas években, sőt a világháború előtt megjelent – érthető válik, hogy hogyan kerültek ezek a falvak a vármegyei és országos politika érdeklődésének homlokterébe...⁴⁶

A vármegyei közigazgatás az 1920-as évek közepén kezdett foglalkozni a járás és különösen északi részének szociális és közegészségügyi helyzetével.⁴⁷ A Mezőkövesden két évvel korábban megszerveződött Stefánia Szövetség 1927 telén kezdte meg a járásközpont és a hozzá tartozó községek viszonyainak tanulmányozását. A vármegye 1925-ben alkotott rendeletet arról, hogy az anya- és csecsemővédelmet „a vármegye közönsége magáévá teszi”, és a feladat elvégzésére a Stefánia Szövetségre bízzák. Ugyanakkor a rendelet előírta, hogy „az anya- és csecsemővédelmi munka ... alapját az anya- és csecsemővédő intézet képezi; ily anya- és csecsemővédő intézetek felállítása érdekében a helyi hatóságok, jelesen a községek a Stefánia fiókszövetség megalakítását kötelesek szorgalmazni, és miután a fiókszövetségben a város, illetve a község anyagi és erkölcsi erejét az anya- és csecsemővédelem részére biztosították, kötelesek a védőintézetet felállítani”. Aligha szükséges hozzátenni, hogy Borsod megyében sem az ínséges summás-lakosság,

sem az adóhátralékokat (többször reménytelenül) behajtani igyekvő önkormányzatok sem voltak képesek „anyagi és erkölcsi erejüket” erre a célra mozgósítani, amit bizonyít az idézett rendelet 8. §-a is, mely szerint az érintett községek a népjóléti és munkaügyi miniszterhez fordulhatnak jelen kötelezettségük alóli felmentésért. .⁴⁸

Pozsgay Lajos tisztifőorvos és Bielek Tibor járási tisztiorvos mellett Steller Mária védőnő – aki későbbiekben a Zöldkeresztben, majd az ONCSA szervezetében is fontos szerepet kapott – járta végig a falvakat. Míg a két orvos elsősorban az egészségügyi adatokat gyűjtötte össze, Steller Mária az általános életviszonyokra, szociális kérdésekre vonatkozó információkat rögzítette. Ez a munkamegosztás a „hivatalos emberként” funkcionáló, képzett és professzionális férfiak és a szociális tevékenységet inkább társadalmi tevékenységként folytató nők között tipikusnak volt mondható ekkoriban. Megjegyzendő az is, hogy a Steller által végzett munkára jellemző volt a „női kommunikáció”. A védőnő adatait elsősorban a parasztasszonyoktól igyekezett megszerezni; az érintetteknek az idegennel és középosztálybeli, illetve félig-meddig hivatalos személyvel szembeni, előre feltételezett bizalmatlanságát pedig úgy próbálta kiküszöbölni, hogy minden látogatására egy, már kellőképpen meggyőzött és felkészített falusi asszony kísérte el.⁴⁹

A háromfős csoport az adatgyűjtést 1928 tavaszán fejezte be. Jelentésüket május elején küldték el a főispáni hivatalba és a Belügyminisztériumba.⁵⁰ Ennek nyomán született döntés arról, hogy az Országos Közegészségügyi Intézet második mintajárását 1930-ban itt szervezi meg. (Az első Gödöllőn jött létre; ennek elhelyezését nem szociál- vagy egészségpolitikai érvek indokolták, hanem a Főváros közelsége: a védőnői képzés hallgatói ide ugyanis könnyen eljuthattak.)⁵¹ Az Intézet és mintajárások létesítésének és működtetésének költségeit a Rockefeller Alapítvány fedezte, azonban kikötötték, hogy a magyar állam és a helyhatóságok fokozatosan átveszik ezek fenntartását.⁵² Ez az állami költségvetésnek évi 25 706 pengő 90 fillér kiadást jelentett, amihez a vármegye évente 8000 pengővel járult hozzá; fedezetül a vármegyei ebadó-alap bevételeinek egy részét kötötték le.⁵³ Az összeg nem volt túl nagy, az 1935. októberi rendes közgyűlésen az alispán mégis magyarázkodni kényszerült miatta; döntő érvként végül azt említette meg, hogy a teljes összeg a törvényhatóság, illetve a mezőkövesdi járás területén kerül felhasználásra, számos munkaalkalmat is teremtve (?) ezzel... Pedig ha az intézményi lefedettséget tekintjük, a járás valóban mintajárássá fejlődött: Borsod-Gömör-Kishont három nagy és 30 kisebb egészségházának, nyolc falusi rendelőjének és ugyanannyi védőnőjének több mint a fele a mezőkövesdi központhoz tartozott, csakúgy, mint a megye egyetlen tbc-szakrendelője.⁵⁴ A vármegye vonatkozása azonban nemcsak a kor akkurátus takarékoskodásának, hanem a törvényhatósági bizottsági tagok érdektelenségének is tulajdonítható.

A Zöldkereszt 1929. január 1-től Mezey Margitot, majd további két nővért helyezett Mezőkövesdre, és 1930 közepére 16 községben indították meg az egészségvédelmi tevékenységet.⁵⁵ Hamarosan szembesülniük kellett a vidék elmaradott viszonyával és mélyes szegénységével is.⁵⁶ A kiváló szakembernek számító Mezey Margit – valószínűleg egy, a Közegészségügyi Intézet számára készített hosszabb jelentés rövidítéseként – a Szolgálat szaklapjában részletes adatokat közölt két község, Tibolddaróc és Ostoros szociális és egészségügyi, higiéniai viszonyairól. Adatai nemigen különböztek az 1928-as bejárás eredményeitől, de számos részlettel gazdagította az addigi képet. A legfontosabb megállapítása az volt, hogy az anyagi segítség önmagában kevés: az érintetteknek ugyanis gondozásra, irányításra, sőt felügyeletre is szükségük van; ezt a véleményét részletes környezettanulmányok, családlátogatások eredményeinek közlésével is alátámasztotta. A korábbi akciók sikertelenségének magyarázatát is ebben vélte megtalálni. Tibolddarócon ugyanis az 1920-as földreformot követően 96 házhelyet osztottak ki, azonban a juttatottak közül csak körülbelül húsz család törlesztett többé-kevésbé rendszeresen, és mindössze

tíz családi ház épült fel 1934-ig.⁵⁷ Ostoroson – ahogy azt már említettük – az 1925-ös földrendést követően ugyan 130 új otthon épült, de ebbe nem a megsérült barlanglakások tulajdonosai költöztek, hanem a község és környékének tehetősebb szőlőbirtokosai vették meg azokat. A védőnő szerint haladást csak az jelentett, hogy legalább albérlőt nem tartottak, a szoba-konyhás házakban immár nem lakott több család... Nem tudni, hogy az albérlőtartást a hatóságok tiltották-e meg, mint ahogy számos más szociális célú lakásépítési akció esetén történt, vagy a tulajdonosok nem szorultak rá erre a kiegészítő bevételi forrásra.⁵⁸ Az albérlő befogadása különben jellemző volt a környékre; általában közelebbi-távolabbi rokont fogadtak be a summáscsaládok, részben minimális készpénzért, részben természetbeni szolgáltatásért (azaz napszámért). A hivatalos („úri”) Magyarország elsősorban erkölcsi indokokkal ellenezte mindezt, hivatkozva arra, hogy az albérlő potenciális „erkölcs veszélyt” jelent a családra, pontosabban annak nőtagjaira...⁵⁹

A közegészségügyi és lakásviszonyok leírásán túl kezdetben a zöldkeresztes védőnők vajmi keveset tehettek (Mezey Margit, de főleg társának, Fielberger Alice-nek az írásain a tehetetlenség érzete is átütött helyenként).⁶⁰ Anyagi eszközök a különféle gyűjtőakciókból csak nagyon csekély mértékben, a gazdasági válság kibontakozásával pedig még ennyire sem álltak a rendelkezésükre. A probléma a Képviselőházban is vita tárgya lett: a szociáldemokrata Takács Ferenc interpellált a belügyminiszterhez, azzal vádolva a belügyi kormányzatot, hogy a zöldkereszt révén „csak tanácsot, de nem kalácsot” oszt a rászorulóknak között.⁶¹ Az ellenzéki képviselő szavait igazolni látszott, hogy a mintajárásban a védőnői szolgálat a 16 község egészségházának felépítésén túl csak szórványos akciókat tudott lebonyolítani. Mezőkövesden ugyan az ország falvai közül elsők között valósították meg a Hatósági Szegénygondozó Bizottság megalapításával az Egri Norma bevezetését, de az akárcsak másutt, itt is mindössze a szegények igen kis részén, a nemcsak tartósan mélyszegénységben élő, de a munkaképtelen, könyöradományokon tengődő koldusokon tudott segíteni.⁶² Még tüneti kezelésnek is aligha mondható az az akció, melynek keretében 24 „matyóasszonynak” négyhetes főzőtanfolyamot szerveztek, ahol az „egyszerű polgári koszt” meghonosítására tettek kísérletet, miközben a vidék mérhetetlen szegénysége miatt még kenyérré sem igen tellett.⁶³ Jól példázza ezt, hogy amikor egy védőnő a tényleges életviszonyokból kiindulva igyekezett megtervezni egy summáscsalád havi kosztját, kiderült, hogy az a megfigyelt család 12 pengő 50 filléres összbevételéből a legnagyobb takarékság mellett is csak 10-12 napnyi élelemre futja...⁶⁴ Néhány évvel később, 1939-ben Tibolddaróc elemi iskolájának tanítója – talán saját lelkiismeretére hallgatva, talán a szociálpolitika helyi megjelenése okán, esetleg a kordivatnak engedve – leírta a helyi summáscsaládokra jellemző heti ételkészítést (megjegyzendő, hogy ekkorra az általános gazdasági és megélhetési viszonyok országosan érzékelhető javulást mutattak). Az étlap a következőket tartalmazta: hétfő: reggeli kenyér főtt cukorrépával, ebéd kenyér, vacsora kőménymaglevés; kedd: reggeli vereshagyma és bor, ebéd kenyér, vacsora tésztaleves; szerda: reggeli egy darab kenyér és répa, ebéd kenyér és bor, vacsora borsóleves és komristészta [krumplistészta];⁶⁵ csütörtökön: reggeli kenyér és bor, ebéd kenyér, vacsora rántottleves; pénteken: reggeli kenyér és répa, ebéd kenyér és két szem kockacukor, vacsora rántottleves és bor; szombaton: reggeli kenyér és vereshagyma, ebédre nem volt otthon semmi, vacsora kenyér és vereshagyma; vasárnap: reggeli kenyér kis szalonnával és bor, ebédre üres kalács, vacsora tésztaleves.⁶⁶ Boldizsár Iván szintén a barlanglakók rendkívül rossz ételmezési viszonyairól számolt be: cikke szerint krumplit, tésztalevest, zöldpaprikát, tököt és dinnyét ettek; a summásmunkára elszegődöttek ugyan természetben kaptak ételmezést, de az ott főzött tésztaleves rendre csirézé [csirizé] ázott, mire hozzájutottak... Mindez arra utal, hogy a házépítésen túli szociális gondoskodás meglehetősen csekély eredményeket volt képes felmutatni.

A Zöldkereszt tevékenysége a mezőkövesdi mintajárásban mindössze két területen, a tuberkulózis elleni küzdelemben és a csecsemőhalandóság visszaszorításában volt viszonylag sikeresnek mondható. Az egyszerű, kevés ráfordítást igénylő eszközökkel, fából összeállított, hordozható „fektetőházak” rendszeresítésével, a betegápolás kultúrájának emelésével, vándorkelengyék bevezetésével és felvilágosítással elérték, hogy a tbc, illetve az ebből fakadó halálozás és az egy éven aluli gyermekek mortalitása kisebb legyen.⁶⁷ Míg az előbbi adat 1920–23 között még évi 3,3 haláletet esett 1000 lélekre (az országos arány 3,1 volt), addig 1933–38 közt ez lecsökkent 1,4-re, ami az országos 1,5-es átlag alatt maradt. A csecsemőhalandóság 1920–23 közt a járásban 21,8%-os volt, szemben a vármegye és az ország 19,2% átlagával. 1933-ra ez 15,1%-ra csökkent – igaz, ez még mindig meghaladta a borsodi 14,4%-os és az egész trianoni országterületre vetített 14%-os arányt... Ha azonban nem a járás-, hanem község-szintű adatokat vizsgáljuk, a javulás a vármegye északi, különösen esletnek számító, barlanglakásairól ismert részén sokkal látványosabb volt. Kácson pl. a csecsemőhalandóság 30,6%-ról „mindössze” 20,6%-ra, Ostoroson 25,5%-ról 18,8%-ra, Noszvajon 25,8%-ról 15,6%-ra csökkent. (Sajátos módon a szociálpolitikai akció központjává megtett Tibolddarócon a húszas évek elején az országos átlaggal egyező, 19%-os volt, ezzel szemben az 1930-as évek második harmadára 14,3%-ra zsugorodott, ami kétségkívül jelentős javulást jelentett, azonban meghaladta a törvényhatósági és országos átlagot is, aminek egyik legfőbb oka kétségkívül a lakásnyomor volt.) A tbc-halandóság – a csecsemőhalálozás mellett ezt tekintették a másik legfontosabb, nemcsak egészségügyi, hanem szociális mérőszámnak is⁶⁸ – leküzdésében még nagyobb eredményeket értek el: Tibolddarócon pl. a 4,7%-nyi tuberkulotikus eredetű halálozások aránya 0,9%-re csökkent; a többi faluban a visszaesés nem volt ennyire látványos, de így is komoly eredményeket ért el a közegészségügyi mintajárás szakemberegdárdája.

Az 1920-as évek eleji igen kedvezőtlen viszonyainak okát a vidék általános szegénysége mellett már az első világháborút követő években is a bükkalji falvak sajátos lakás-körülményeiben vélték felfedezni. A szűk határu, ráadásul általában nagybirtokok által is fojtogatott falvakban (Tibolddaróc határából pl. kerek számban 4000 hold volt nagy- és csak 860 kisbirtokosok kezén) a házhelyek drágák, a szegényebb sorsú lakosság számára megfizethetetlenek voltak.⁶⁹ A nagybirtok rendkívül káros hatását még a járási főszolgabíró jelentése is elismerte.

Ugyanakkor az Alföld síkjából hirtelen magasba szökő hegység meredek partoldala, az ott található tömör, jól faragható kőzet lehetővé tette, hogy a rászorulók pince- vagy barlanglakásokat faragjanak bele maguknak. A járás 30 községe közül 11-ben volt elterjedve ez az építkezési mód.⁷⁰

Ahogy már említettük, a lakásnak alig nevezhető odúk kiváltására már az 1920-at követő földreform kapcsán is tettek kísérletet, ám ez az akció – hasonlóan az ország más községeihez – balul végződött.⁷¹ A kudarc szemlátomást elvette a közigazgatási szakemberek és politikusok kedvét a lakásproblémákkal való további foglalkozástól, az országos politika érdeklődése valószínűleg pedig a fővárostól való nagy távolság miatt maradt el. Erre látszik utalni az a körülmény is, hogy Budafok barlanglakásainak problémája többször szerepelt az országos napisajtóban éppúgy,⁷² mint a Képviselőház vitáiban, majd 1927-től megkezdték a barlanglakásokat kiváltó ún. Záborszky-telep építését is.⁷³

Borsodban a helyzet csak akkor kezdett megváltozni, amikor Kozma Miklós belügyminiszter 1935-ben körutat tett a mezőkövesdi járásban. Látogatását a sajtó is figyelemmel kísérte, az országgyűlés Képviselőházában pedig kormánypárti felszólalók sürgették a borsodi lakásnyomor enyhítését, különösen pedig a barlanglakások felszámolását. Jó példa erre Martsekényi Imre hozzászólása: „14 községben 15 198 lakos közül 3008 barlanglakó és a 3395 lakóházból 718 a barlanglakás. Közbiztonságilag ezek közül – a

hivatalosan megállapított adatok szerint – 289 közveszélyes, mert bedőléssel fenyeget. [...] Úgy érzem, hogy a kormánynak igen helyes az a reformjavaslata, hogy a telepítés kapcsán bizonyos kategorizálást szem előtt tartva, elsősorban az ezekben a barlangokban és improvizált lakásokban lakókat igyekszik letelepíteni.”⁷⁴

Kozma ezek nyomán egy minta-lakóház építésére utalt ki pénzt, intézkedését azonban aligha lehet gesztusértékűnél többnek tartani: a barlangokban lakók ugyanis nem elsősorban minták híján, tudatlanságból, hanem szegénységük miatt nem költöztek egészségesebb otthonokba. A történetet Szabó Zoltán írja le, aki szerint Kozma „elrémült” a tibolddaróci állapotokon.⁷⁵ Matolcsy Mátvás nyilaspárti képviselő még 1940-ben is felhánytorgatta, hogy Kozma belügyminiszter márványtáblán örökítette meg, hogy társadalmi adakozásból felépítettek egyetlen házat a tibolddaróci barlanglakóknak; valójában a tábla az első mintának szánt ház falán volt elhelyezve 1946-ig.⁷⁶ Matolcsy ellenérzéseit táplálta az a körülmény is, hogy Mikszáthfalva elnevezéssel ő maga is javasolta egy mintaközség létesítését, egy, a Festetich-hitbizományból vásárolt Dráva menti 2000 holdas területen.⁷⁷ A miniszter Matolcsynak válaszul megemlítette, hogy az első házat egy hat fiúgyermeket nevelő, 75%-os hadirokkant kapta meg; ennek bejelentésére „éljenzés és taps” volt a Képviselőház reakciója – kivételesen nemcsak a patkó egyik oldalán... Kozma a továbbiakban 40 épülő házról beszélt, és azt ígérte, hogy még az ősz beállta előtt további 20-25 házra előteremtí a költségeket.⁷⁸

A meglehetősen gyér előjárósági iratokból nem lehet megállapítani, hogy a község vezetése mekkora jelentőséget tulajdonított a kérdésnek (a stefániás, később zöldkeresztes védőnőkkel egészen biztosan rendszeres kapcsolatban voltak), az viszont tény, hogy a község 25 000 pengő körüli, lényegében nullszaldós éves költségvetése aligha birt volna el bármilyen lakásépítési akciót, amit különben a falu rendre hátralékban lévő adófizetői sem támogattak volna.⁷⁹

A miniszter fellépése nyomán azonban a vármegye végre cselekvésre szánta el magát: 1935 decemberére Miskolcon értekezletet hívtak össze a járás szociális, és különösen lakásviszonyainak megvitatására, amit Bielek Tibor járási tisztiorvos, egyben ismert szociál- és egészségpolitikai szakíró készített elő. Bielek igen részletes írásában⁸⁰ mindenekelőtt sietett leszögezni: a matyó nép nyomorán mindenekelőtt azért kell segíteni, mert az itteni népszaporulat messze túlhaladja az országos átlagot, és ez a trianoni ország számára stratégiai, honvédelmi szempontból hatalmas „biológiai és faji” érték. Utalt arra is, hogy a Matyóföld községei, így Tibolddaróc is az ország legnagyobb vándormunkás – summás – kibocsátói: a járásból 9321 férfi és nő (4026 családtaggal) jár rendszeresen más vidékre mezőgazdasági munkát végezni. Bielek írása számos más olyan elemet tartalmazott, amely jellemző volt a kor szociálpolitikai diskurzusaira (melynek nyelvezetének elemzése szintén megérne egy tanulmányt). A közegészségügyi szempontok mellett elsősorban azzal érvelt, hogy a summások gyerekei a teljes elhanyagoltságnak vannak kitéve, télen ugyanis ruha és cipő híján nem járnak iskolába, nyáron pedig, amikor szüleik távol vannak, a nagyszülők vigyáznak – helyesebben munkaképtelenségük okán nem vigyáznak – rájuk, akiktől ráadásul könnyen tuberkulózist, trachomát vagy tífuszt kaphatnak. Emellett felhívta a figyelmet arra, hogy gyakran lehet találkozni 5-6 éves alkoholista gyerekekkel is, azonban volt annyira „politikailag korrekt” és óvatos (az írás a vármegyei szociális értekezlet háttéranyagának készült!), hogy csak félmondattal utaljon rá: a jelenség elsőrendű oka, hogy az amúgy egész évben 250-400 pengőt kereső házaspárok fizetésüknek egy részét borbán kapták az uradalmaktól. Bielek tisztában lehetett vele, hogy a megyei törvényhatóság urai mit szeretnének hallani, így nem maradt adós az erkölcsi érvek sorolásával sem, ezzel a katasztrofális szociális-közegészségügyi helyzetért – legalábbis részben – az érintettekre hárítva a felelősséget. Így például igyekezett bebizonyítani, hogy a messzi földön állást kereső munkavállalók ki vannak téve a züllés veszélyének, mely ez eset-

ben nem az alkoholfogyasztást jelentette: arra a summásoknak aligha jutott pénz, ráadásul az őket foglalkoztató birtokostól a munkát irányító gazdatisztn át a bandagazdáig mindenki kötelességének, illetve jól felfogott érdekének tartotta, hogy a pálinkázásnak elejét vegye. Bielek nem is erre utalt, hanem a zabolátlan nemi élet veszélyeit hangsúlyozta.⁸¹ A summás munkavállalók jelentős része Bielek megállapítása szerint nem családfenntartó, hanem még legényember volt; nemi szabadosságuk feltételezését ez a körülmény úgy tűnik, éppen elég alaposan támasztotta alá a főorvos szemében, bővebb magyarázatot ugyanis – a nemi úton terjedő megbetegedések nagy számának adatokkal alá nem támasztott emlegetésén túl – ugyanis nem fűzött tanulmánya ezen megállapításához... (Megjegyzendő, hogy a szifilisz-halandóság terén Borsod-Gömör-Kishont k.e.e. [közigazgatásilag egyelőre egyesített] vármegye az ország egyik legalacsonyabb átlagát mutatta: az összes halálozás közül országosan 4,7% bírt nemi-betegség-kórelőzménnyel, míg ez az arány az említett törvényhatóság területén 2,5% volt... Bielek valószínűleg a nemek szerint el nem különített summás-tömegszállításokra utalhatott, ami a valóság nem ismerésére vagy félreértelmezésére mutat rá: a munkaadó által rendelkezésre bocsátott szállásokon ugyanis valóban egy fedél alatt hált férfi és nő, fiatal és öreg, de a szokatlan összeférőtlenség és a közönség ellenőrzése miatt az illemszabályok talán még az otthoniaknál is szigorúbbak voltak...⁸²)

Az érv ismételtelen visszatért a kor szociálpolitikai íásaiban, sőt a jogalkotásban és a különféle (fél)hivatalos javaslatokban is (pl. a munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról szóló 1898:II. törvénycikk 25. §-a úgy rendelkezett, hogy a munkavállaló elsősorban akkor jogosult a szerződés egyoldalú felbontására, ha „a munkaadó, családtagja vagy tisztje a munkás erkölcsét veszélyezteti”; a szakirodalom és a Földművelésügyi Minisztérium títustervei pedig már a század elején nemek szerint elkülönítve javasolták elszállásolni a nagybirtok aratóit és marokszedőit).

Bielek a kor szociálpolitikai diskurzusainál megszokott módon felhívta arra is a figyelmet, hogy a szociális viszonyokba való hatósági beavatkozás „országos politikai érdek” – azaz nem kegy-gyakorlás és különösen nem Matyóföld népének jogos jussa, hanem a politika hasznélvezőinek, a jelentés címzettjeinek, a törvényhatóság elitjének alapvető érdeke.⁸⁴ A szerző óvatosságára jellemző, hogy a relatív túlnépesedés bemutatásánál – a járásban 89,9 lélek esett egy km²-re, szemben az országos 71,1-gyel – csak homályosan utalt a nagybirtok káros hatásaira. Bielek tanulmányában végső konklúzióként elutasította azt a gondolatot, hogy komoly társadalompolitikai feladatokat pusztán a közegészségügy fejlesztése, az egészségvédelem révén el lehetne érni, ehelyett szerves, széles körű szociálpolitika megvalósítását sürgette: „Amennyire jogosult és helyén való ilyen körülmények között ennek a hatalmas faji erőt képviselő biológiai energiaforrásnak egészségvédelmi támogatása, annyira kétséges, hogy egyedül a megfelelő szociálpolitikai alátámasztás nélkül a megelőző egészségügyi népvédelem munkája ki tudja-e fejteni teljes mértékű hatásait. Itt elsősorban az »elvándorlási különbség« sorsára kell gondolnunk, mely ma a rendkívül nehéz külső és belső vándorlási lehetőségek mellett is megkísérelte az idegen helyen való boldogulást. Még nagyobb azoknak a száma, akik ezt szívesen megtennék, ha erre lehetőség és alkalom nyílna. Ha ma nem vezetjük le valamilyen tervszerű formában (belső telepítés, állandó munkaalkalom nyújtása) ezt a felhalmozódó energiatöbbletet, holnap esetleg a felhalmozódott erő maga tör utat magának, vagy pedig - számolnunk kell majd az energiaforrások fokozatos elapadásával, a szaporodás ütemének rohamos hanyatlásával.”⁸⁵

Az 1935-ös értekezlet legfontosabb eredményeként a vármegye vezetése elrendelte az ekkor már legfőbb szociálpolitikai problémáforrásnak tekintett barlanglakásokra vonatkozó adatok összegyűjtését. A kilenc községre kiterjedő vizsgálat eredményeit az alábbi táblázatban foglaltuk össze:⁸⁶

Község	Összes lakóház Db	Barlanglakás					Össznépesség		Barlanglakásban él		
		Db	%	1920 óta épült	Veszélyes	%	Fő	Egy lakásra eső lakosok	Fő	Összlakosság %-a	Egy lakásra eső lakosok
Cserépfalu	500	22	4,4	0	2	9,1	2077	4,2	75	3,6	3,4
Cserépváralja	213	52	24,4	10	37	71,2	260	1,2	5	1,9	0,1
Kács	169	7	4,1	0	7	100,0	818	4,8	29	3,5	4,1
Kistálya	295	76	25,8	0	55	72,4	1470	5,0	353	24,0	4,6
Noszvaj	406	70	17,2	3	8	11,4	1249	3,1	249	19,9	3,6
Ostoros	459	120	26,1	1	60	50,0	1925	4,2	385	20,0	3,2
Sály	403	20	5,0	0	11	55,0	2043	5,1	89	4,4	4,5
Szomolya	502	136	27,1	15	111	81,6	2204	4,4	605	27,5	4,4
Tibolddaróc	453	215	47,5	1	25	11,6	2439	5,4	865	35,5	4,0
Összesen	3 400	718	21,1	30	316	44,0	14 485	4,3	2 655	18,3	3,7

Amint az a táblázatból kiderül, a legtöbb barlanglakás Tibolddarócon volt található (215 vagy 205), azonban a legsürgetőbb állapotokat, a legtöbb életveszélyessé vált lakóhelyet Szomolyán (111 a 136-ból), Ostoroson (a barlangok fele), Cserépváralján és Kistályán találták. Annak az oka, hogy mégis Tibolddaróc került a figyelem középpontjába, egyfelől a parti lakásban élők kimagasló száma (865 fő) volt, másrészt pedig az a körülmény indokolta, hogy szemben például Szomolyával, itt viszonylag könnyen, a község felajánlásából és szabadkéz-ből lehetett építési telkeket biztosítani. (Megjegyzendő, hogy a barlanglakások népsűrűsége a felmérés szerint korántsem volt magasabb, mint a községek felszínén épült házaiban; az adat azonban csalóka, mert a barlangokban gyakran laktak egyedülálló, idős emberek vagy házaspárok, ugyanakkor nem volt ritka a hét-nyolc gyermekes család sem.) A Zöldkeresztszervezet hasonló című szakfolyóiratában megjelent tanulmány helyenként lényegesen eltérő adatokat közölt, így 718 helyett jóval többet, 797 barlanglakás adatait írta össze és a lakosok számát is magasabban határozta meg (3212 a főszolgabírói hivatal 2655-jével szemben). Nem valószínű, hogy az eltérés a lakók folyamatos fluktuációjára lett volna visszavezethető (ez a cserélődés, elvándorlás és újabb beköltözések azonban inkább a városkörnyéki barlangtelepeken különösen Budafokon vagy Érden volt jellemző motívum); inkább arra a feltételezésre hajlunk, hogy a védőnök a „határeseteket” is a rosszabb, földalatti kategóriába sorolták, mint a félig-meddig felhagyott vagy csak télen használt barlanglakás elé épített fennálló házakat, melyeket „tisztaszoba” jelleggel emeltek (ilyenek voltak pl. Kácson).

A járási hivatal által összeállított jelentésekből kibontakozó kép egyes részletei alaposan meglephették a vármegye vezetését. A községi jegyzők ugyanis arról számoltak be, hogy a

családok többségének nem áll szándékában eddigi életmódjuk feladása. A barlanglakásról ugyan az ott élők többsége tudta, hogy egészségtelen, de arra hivatkoztak, hogy „megszokták” ezt az életformát, és nem akarnak változtatni rajta.⁸⁸ A hagyományok és szokások mellett a maradásra a legfontosabb ok a barlanglakások olcsósága volt: egy szobát már 100-200, egy szoba-konyha-kamrás lakást pedig 200-600 pengőért meg lehetett venni, míg a falusi házak ára a telekkel együtt legkevesebb 1000 pengő volt.⁸⁹ Bérelni sehol sem lehetett még egy szobát sem: a viszonylag módosabbak, akiknek a faluban állt a háza, hallani sem akartak a szegények befogadásáról, még akkor sem, ha a község vállalta, hogy előre megfizeti lakbérüket.⁹⁰ Nem volt mellékes az sem, hogy a sziklába vágott „otthonokban” nem volt szükség fűtésre. Erről a kor ismert közegészségügyi szakembere, Kerbolt László így írt: „Jól emlékszem még a földre ástott pincelakásokra, a putrikra, melynek csak egy előnye volt, hogy meleg volt télen és hűvös nyáron, de nedves volt, földes volt és tenyérynyi nagyságú ablakán még tévedésből sem tudott bejutni a napsugár. Ezeket a lakásokat nem annyira a törvény, mint a fejlődő szociális és higienikus érzés szüntette meg.”⁹¹

Az érintett községek tulajdonában erdőterületek nem voltak, azokat az egri érsekség, a papnevelde, vagy más, világi nagybirtokosok birtokolták, így tűzifát csak készpénzért vásárolhatott a lakosság. Alig jelentett könnyebbséget, hogy az egri érsekuralalom a téli erdőtisztítási munkákért a napszámot fával fizette, mert egyszerre csak 60-70 embert foglalkoztattak, és évente mindössze pár héten keresztül.⁹²

A községekből beérkező jelentések nemcsak a lakások siralmas és sok esetben életveszélyes állapotát írták le, hanem az általános nyomorról is árulkodtak. A legtöbb családnak hiányos volt a bútorzata, ruháik és ágyneműjük (ha egyáltalán volt, és nem kukoricaszáron, rongyokkal takarózva háltak) általában napok alatt megpenészedett, akárcsak kenyérük.⁹³ Általános panasz volt a gyermekek hiányos táplálkozása is, különösen az állati fehérjék hiánya. A jelenség sajtóhír is lett: „Aki ezt látta, többé sohasem hajthatja fejét egész nyugodt lélekkel párnáira, szép, tiszta otthonában, mert ez itt a magyar «inferno». Ez itt a «borsodi Abesszínia», ahogy Kozma belügyminiszter mondotta. ... Bútort alig láttunk, ami van, az is használhatatlan. Száraz kukoricalevél áll halomban a földön, ezen hemperegnek a sápad[t], sovány gyermekek tucatjai.”⁹⁴

Egyes helyeken, így pl. Szomolyán, ahol 50 család 232 taggal élt barlangban, a jegyzők szinte nem találtak olyan családot, ahol legalább egy tbc-s ne lett volna.⁹⁵ Azonban még a barlanglakások között is volt rossz és még rosszabb: Tibolddarócon 175 „normális” mellett 30 „félhajas”, szükség-barlanglakást is összeírtak.⁹⁶ Ostoroson a régebbi, 1925-ös földrengés és az 1935. őszi és 1936. tavaszi esőzések utóhatásaként két barlanglakás a főszolgabíró látogatásával egy időben omlott be, 31 továbbinak a bedőlése pedig minden pillanatban várható volt.⁹⁷ Cserépfaluból és Cserépváraljáról hasonló adatokat jelentett a járás első hivatalnok, Noszvajról pedig elrémülve jelentette, hogy az egyik hétagú család 4,5-ször 2 méteres helyiségben él – és nem akarnak kiköltözni, „mert évek óta élnek így, és (állításuk szerint) megszokták már” ezt a helyzetet...⁹⁸

A mezőkövesdi főszolgabíró jelentése nemcsak a szociális helyzet közlésére szorítkozott, hanem írója javaslatokat is tett. Mindenekelőtt kiemelte: minden barlang helyett túl költséges lenne házat építeni, emiatt a jobb barlanglakásokból kellene először a családokat kiköltöztetni, helyükre pedig másokat az életveszélyesekből áttelepíteni. Ezt a fokozatosság elvével is indokolta: a legrosszabb helyzetben lévőknek a nagyobb, szárazabb és nem életveszélyes barlanglakás is előrelépést és felkészítést jelentett a (majdani) teljes értékű juttatásra.

Mindebben nem lehet csak magyar sajátosságot felfedezni, jóllehet a FAKSZ,⁹⁹ illetve a korábbi Darányi-féle telepítési akció vagy akár a MÁVAG- vagy a vidéki (részben állami) gépgyárak telepítési tevékenysége komoly hasonlóságokat mutat fel. Azonban a

lakáskérdés és a nemzet/népnevelés összekapcsolása minden patriarchális, nevelési célú szociálpolitikában összekapcsolódott; jelen esetben inkább a fegyvelmezési cél nyílt kimondása volt a szokatlan.¹⁰⁰

Kiemelte azt is, hogy mindenképpen el kell kerülni az ingyenes juttatást, mert az „elégületlenséget szülne a község többi lakosában”, emellett „szociálisan is veszélyes lenne”, mert a „köz fokozottabb kihasználására, sőt munkakerülésre szoktatná” az érintetteket. Ehelyett egy-egy, kölcsönképpen juttatott házért 30 éven át évi 20 pengős törlesztést tartottak szükségesnek, a barlangért pedig 400 pengőt írtak volna le a tartozásból.¹⁰¹ A 20 pengő nem tűnt soknak, azonban a népi író Szabó Zoltán kritikájában kiemelte, hogy ez az összeg így is a családok éves keresetének tizedét tette ki.¹⁰² A jelenség nem volt egyedülálló, az egészséges lakásért fizetendő viszonylag magas bér ugyanis másutt, pl. Budafokon is komoly visszatartó erő volt. Az itt épített Záborszky-telepre a város szándékával elentétben jellemzően nem az egykori barlanglakók, hanem fővárosi (köz)alkalmazottak költöztek be; még 1940-ben is mintegy 3000-en éltek föld alatti hajlékokban, általában havi 12-15 pengő bér ellenében,¹⁰³ ami miatt Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter kínos magyarázkodásra kényszerült. „Megvettem egy malomépületet. Készítettem benne 164 egy szoba-konyhás gyönyörű kis lakást és felajánlottam a Budafok felé lakó hires, szinte Európahires [sic!] barlanglakóknak. Egyetlen egy vállalkozott rá, hogy hajlandó elfogadni ezt a lakást. Arra aztán nincs hatalmam, hogy én csendőrt állítsak oda, elfogassam és kényszerítsem arra, hogy elmenjen a tisztességes lakásba. ... Ezek kereső emberek, és ők kijelentették az én megbízottamnak, gúnyosan belenevetve az illető arcába, hogy: »Azt hiszik az urak, hogy talán bolondok leszünk elmenni innen az ingyenlakásból oda az, urak lakásába, hogy fizessünk?«” – szölte a miniszter az Országgyűlésben.¹⁰⁴

A jelentések hatására Borbély-Maczky Emil főispán a vármegye első világháború előttről maradt munkásház-alapja egy részének felhasználására tett javaslatot: a törvényhatósági közgyűlés egyhangú jóváhagyásával 14 000 pengőt utalt ki a családi háza építésére Tibolddarócon és Ostoroson. (Annak idején munkásházak építésére 30 000 pengőnyi kölcsönt vett fel koronában a vármegye a saját kezelésében lévő alapítványoktól; ez az összeg azonban az infláció miatt 1936-ra már csak 9 pengő 3 fillért ért; az 1912–13-as akció juttatottjai azonban lelkiismeretesen fizették házaik törlesztését,¹⁰⁵ így keletkezett a törvényhatóság kasszájában 24 000 pengő felesleg...) ¹⁰⁶ Az összeg azonban szánalmasan kevésnek bizonyult: az előmért-költségvetések alapján mindössze 10, de legfeljebb 12-14 épület felhúzására lett volna elegendő, emiatt a megye vezetője a belügyminiszterhez fordult államsegélyért.¹⁰⁷ Közben váratlan fordulat állt be az építkezések ügyében: a Mikszáth-művek kizárólagos kiadója, a Révai Irodalmi Rt. gyűjtést kezdeményezett, és első befizetésként 8000 pengőt adományozott Tibolddaróc községnek 20 ház és egy népház felépítésére. A kiadóvállalat felajánlásáért cserébe azt kérte, hogy az új falurész a Mikszáthfalva nevet kapja.¹⁰⁸ A gesztus mögött nem csak a „szociális érzékenység” húzódott meg. Az akciónak ugyanis határozott revíziós kicsengése volt: a felvidéki Szklabonyát 1910-ben keresztelték át Mikszáthfalvára, Trianon után azonban a neve újra Szklabonya – pontosabban Sklabina – lett. A Révai vezetői emellett helyes szimattal arra is számítottak, hogy az országos napilapok felkapják a falu építésének és a nagylelkű adománynak a híret, és ez a reklám többet fog jelenteni 8000 pengőnél. Később az összegeket a vállalat 40 000-re, a vármegye pedig saját hozzájárulását 24 000 pengőre emelte, ami a már épülő 35 vagy 40 ház újabb negyvennel való kiegészítését tette lehetővé.¹⁰⁹ Kisebbség nagyobb segélyekkel más vármegyék is bekapcsolódtak az akció támogatásába.¹¹⁰

Az akció propagandaértékét a politikusok és a magánvállalatok sem hagyhatták kihasználatlanul. Egy-egy ház árát ajánlotta fel Kozma Miklós belügyminiszter, Fabinyi Tihamér

volt pénzügyminiszter, Kánya Kálmán külügyminiszter, Wichkler István volt kereskedelemügyi miniszter, Bornemissza Géza kereskedelem- és iparügyi miniszter, a NEP képviselői, a főispáni kar, a Belügyminisztérium tisztviselői kara, a vállalatok közül Gazdák Biztosító Szövetkezete, a Borsod-Miskolczi Hitelbank, a Magyar Rádió és Telefonhíradó (utóbbiak Kozma-érdekeltségek), az MTI és Telefonhíradó Rt., a Futura, a társadalmi szervezetek közül a Keresztény Nemzeti Liga pedig Wolff Károly tiszteletére postázott 200 pengőt. A Függetlenség és a Friss Újság (illetve főszerkesztője, Lányi Zsigmond) is csatlakozott az adakozáshoz. Magánszemélyek, így a budapesti Janecz nővérek is ígértek egy házat; Borsod vármegye hét és Gömbös Gyula emlékének megőrzésére pedig még egy épület finanszírozását vállalta el. A felajánlások teljes összege 45 lakóház építését tette lehetővé.¹¹¹ (Emlékeztetésül: Tibolddarócon 215 lakott barlang volt ekkor, ebből 25 volt életveszélyesnek minősítve...) Borbély-Maczky főispán sem maradhatott ki az adományozásból: az 1939. első félévi jelentése szerint két hintát adott Tibolddaróc gyermekeinek...¹¹² Ugyanakkor a baloldalinak éppen nem nevezhető Magyar Jövő című lap erőteljesen kifogásolta, hogy a főispán a kácsi szociális problémák és azok megoldása – pontosabban: enyhítése – érdekében tett lépéseiről csak a kormánypárti képviselőket informálta; a cikk sejtette, bár nem mondta ki: az akcióban több a propaganda, mint a valódi segítő szándék...¹¹³

Az adakozók jól számítottak. 1936 őszén, miután helyszíni sajtóértekezleten mutatták be az elkészült minta- és az épülő többi házat,¹¹⁴ sorozatban jelentek meg a beszámolók, riportok, sőt képes tudósítások az építkezésekről, kontrasztként pedig a barlanglakások nyomorának leírásai szolgáltak.¹¹⁵ A kormánylap, a Függetlenség vezércikkben számolt be az eseményről, mely a korabeli szociálpolitikát kísérő propaganda-elemek teljes leltárát bevetette. Szerepelt benne a „liberális múlt” és a „mammutkapitalizmus növekvő palotái árnyainak” kárhóztatása, némi antiszemita felhanggal megtoldva („A mi liberális nagytőkénknek nem volt nemzeti öntudata, legfeljebb – felekezete”), a világháború előtti kivándorlás felemlgetése, együtt az „Albina nacionalista tőkéje által istápolott” „hegyi mócoc ... honfoglalásával”, de kapott oldalvágást a hitbizomány intézménye is. Vele szemben pedig ott szerepelt a jelen, amikor „feltámadt magyar sorsközösség sokáig aldatott érzése”, mert hiszen „ezt a falut együtt építette miniszter, magyar úr az egyszerű napszámossal. Házaiban ott fekszik a magyar tőke pénze, tulipánjain, rezedáin ott ragyog a magyar szellem, új gondolkodás hajnalának gyöngyös harmatsöppje. Házaik közt ott fog vigyázni a fajtáját szerető miniszter, a leggyöngébb magyart is szeretettel istápoló főispán, a tisztviselő, jegyző, az egész magyar intelligencia örökös gondoskodása.”¹¹⁶ Az eseményről a bulvárlapok is hírt adtak, sőt az ünnepegről – meglehetősen sablonos – képeket is közöltek.¹¹⁷ Kozma Miklós belügyminiszter, Johan Béla közegészségügy államtitkár a barlanglakások ügyét elsők közt sürgető Bielek Tibor tisztorvossal 1936 márciusában ismételtelen személyesen tanulmányozta a tibolddaróci helyzetet, amiről természetesen az MTI és a napilapok is hírt adtak.¹¹⁸

A tudósításokból a kor szociálpolitikai akcióinak tipikus koreográfiája bontakozik ki. Ez sok elemében éles ellentétben állt a hétköznapi „úr versus paraszt”, szociálpolitikai aktor, a középosztálybeli vagy elit támogató/gyámolító és a rászorulók közti valóságos viszony: a testvériség, sorsközösség hangoztatása az egyik, a hűség, odaadás kinyilvánítása a másik oldalon... (Érdemes mindezt összevetni azzal, hogy Steller Mária védőnőnek falubeli kísérőket kellett fogadnia ahhoz, hogy a parasztasszonyok szoba álljanak vele...) Nem maradtak el a hazafias tartalmú, nemegyszer revíziós célzatú ünnepi beszédek sem, melyekben a vármegye és az állam gondoskodó szerepének hangoztatása mellett az úr és paraszt sorsközössége jutott előkelő szerephez.¹¹⁹ Arról viszont, hogy a faluszéli telkeket a helyi nagybirtokostól meglehetősen borsos áron, holdanként 800 pengőért vette meg a vármegye,

a szónokok és a kormánypárti lapok tapintatosan hallgattak...¹²⁰ A beszédeket a beköltözők a fényképek tanúsága szerint alávetettségüket tükröző pózban, a rendezők által családunként katonásan sorba állítva (és egy riport szerint „kissé ijedten”) hallgatták végig.¹²¹

A juttatottak „lelki átformálása” azonban nem csak az átadási ünnepség egyszeri aktusából állott.¹²² Az eredeti tervekben szerepelt egy népház (kulturház) és benne népkönyvtár létesítése is.¹²³ Ez az intézmény az irányított művelődés- és olvasáspolitikai színhelyéül szolgált volna, és terve egyáltalán nem volt előképek nélküli. A korai gyári munkáslakótelepeken a spontán alakuló közösségek belső dinamikáját, spontán formálódását akarták ellenőrzés alá helyezni a munkaadók az általuk létesített és gondosan megrostált állományú könyvtáraknak és az önművelést kanalizáló, keretek közé szorító dalárdáknak, népszínmű-színjátékszokörök alapításával és segélyezésével. A Földművelésügyi Minisztérium a századforduló előtt megkezdett, és 1914–15-ig folytatott gazdasági munkásház-építési akciója során követte a példát, és minden nagyobb telep mellett létesített népházat, általában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által összeállított, 100–150 kötetes népkönyvtárral együtt. Ha hihetünk Schréter Pál 1938-as könyvének, melyet egyenesen az ismert agrárszociális szakember, Czettler Jenő látott el ajánló előszóval, a szerző hallott olyan uradalomról is (de nem látta!), ahol a cselédek részére kulturházat építettek és azt könyvtárral és rádióval felszerelték. „Vasárnaponként és téli estéken a cselédek ott tartózkodnak, olvasnak és rádióznak. Gyakran megjelenik közöttük a földbirtokos is, hogy előadást és felolvasást tartson számukra, sőt olykor zenészeket is hozat, hogy a fiatalok táncolhassanak. Hogy mindez mit jelent a fáradtságos munkát végző embereknek, milyen felüdülést, azt a hálás tekintetek jelzik, melyek a földesurat mindenüvé kísérik.”¹²⁴

A nevelés nem állt meg az újonnan juttatott családi otthonok küszöbénél sem. A lakószobák falairól Horthy kormányzó és Borbély-Maczkó Emil főispán szigorú, ám egyszerűségi jóságos tekintete vizslatta a beköltözőket, akiket a vármegye nemcsak házhoz és 200 négyzetméteres – gyümölcsfákkal beültetett – telekhez,¹²⁵ hanem bútorhoz is juttatott. A ház és a bútorok nem csupán az egészséges környezet kialakítását, hanem népi jellegükkel a „visszapasztosítást”, a hagyományos (azaz az akció szervezői, irányítói által hagyományosnak tekintett/vágyott) szellem munkálását is szolgálták. Különösen igaz volt ez a szoba berendezési tárgyaira, két matyó festésű szekrényre és két ágyra – ne feledjük, a 7-8 tagú család sem volt ritka! –, melyek a családok életigényeit és lehetőségeit, illetve a falu általános viszonyait és törekvéseit, izlésbeli polgárosulását sem stílusukban, sem pedig 130 pengős árukban nem tükrözték vissza. Aligha véletlen az sem, hogy az átadási ceremónia az első beköltöző egykori barlanglakásának „ünnepélyes berobbanásával” (így!) ért véget.¹²⁶ A házhoz juttatott lakók ugyanis szembesülve a törlesztés és fűtés költségeivel gyakran próbáltak visszaköltözni egykori odúlakásaikba; az is gyakori volt, hogy az idősök a felszíni házat házas gyermekeikre hagyták, maguk pedig „arra a kis időre” visszaköltöztek a barlangba. Mindezt a vármegye természetesen megpróbálta megakadályozni.¹²⁷ Akár cinikusnak is tekinthető, de tény, hogy az építkezés harmadik hullámában az ekkor már egyenként 35,5 m²-es (9 m²-es konyhából, 20,5 m²-es szobából és 6 m²-es kamrából álló) ikerházak 3415,10 pengős előméret-költségvetésébe a majdani lakók kölcsönének terhére 10,40 pengőnyi dinamitot is betervezték...¹²⁸ A barlanglakók visszaköltözési szándéka korántsem volt kizárólagosan tibolddaróci jelenség, sőt, szinte minden olyan esetben találkozni lehetett vele, ahol a közigazgatás közbelépte mozdított ki családokat korábbi környezetükből, lett légyen szó akár Budapest környékéről (Budafok), Szekszárdról vagy akár a Balaton környékéről, a két világháború közti vármegyéről vagy az 1960-as évek „néphatalmi szerveiről”...¹²⁹ Gyors cselekvésre, közbeavatkozásra általában olyankor került csak sor, ha azt a politikai körülmények vagy propagandaokok sürget-

ték; ez történt a villányi járásban 1943-ban, ahol a főszolgabíró Nagyharsány belterületi lakosságát kényszerítette a barlanglakók befogadására,¹³⁰ vagy 1945 után Budafokon, ahol a magyar-osztrák futball-válogatottak meccsére érkező bécsi turisták érdeklődése vezetett a legnagyobb barlang kiürítéséhez. Jellemző a politika és szociálpolitika összefonódására, s egyben a közhatóság beavatkozására az elsőként említett eset, ti. Nagyharsányé. A főszolgabíró a következő dörgedelemmel fordult a községhez: „A barlanglakások okozta szégyenletes helyzetet politikai ügyekben, nevezetesen a különböző választások alkalmával csak ígéretésekre használták, s megszüntetésükre tettek esküt [...] A barlanglakások évtizedes elodázása jórészt arra vezethető vissza, hogy a község előljárósága nem foglalkozott és ma sem foglalkozik kellő megértéssel ezen ügygel, mert ellenkező esetben már rég megoldható lett volna. Közlöm ezért jegyző úrral, hogy tájékoztassa az előljáróságot, ha szeptember 1-ig nem születik megoldás, akkor az illetékes kormányhatósághoz olyan javaslattal élünk, amelyben hatósági kényszerítő eszközöket felhasználva a községben felmért házakba telepítettjük e nyomorúságos helyekről a családokat.”¹³¹

A tibolddaróci akció nemzetépítő jellege korántsem merült ki a táj-jellegű épülethomlokzatokban, tetőoromfal-kialakításokban (ezeket a helyi hagyományoknak megfelelően és népi, illetve keresztény motívumokkal díszítették). Borbély-Maczkó főispán nemcsak azt írta elő, hogy virágos kert kerüljön minden ház elé, de még azt is, hogy a virágok „nemzeti jellegűek” legyenek (rezeda, muskátli, rozmaring), sőt az MTI tudósítója megjegyezte, hogy a főispáni direktíva szellemében „a házak házőrző kutyái is csak magyar fajtájúak lehetnek, tehát pulik, kuvaszok vagy komondorok” (arról, hogy az utóbbi két, meglehetősen nagytestű kutyát hogyan tartották volna el a juttatottak, sem a főispán, sem az MTI nem szólt...)¹³² A barlanglakókról ily módon gondoskodó Borbély-Maczkó Emilt a kor szociálpolitikai és sajtópropaganda-igényeinek megfelelően az érintett előljáróságai csakhamar díszpolgárukká választották.¹³³ Az akcióból eddig javarészt kimaradt Szomolya, ahol csak kilenc ház épült, másképp akart az országos politika kedvében járni.¹³⁴ A falu vezetése 1937-ben feliratban fordult a vármegye vezetéséhez, azzal a kéréssel, hogy a falu elnevezését Gömbösfalvára változtassák; a törvényhatóság pártoló véleménye alapján a belügyminiszter 1937 áprilisában engedélyezte a névcsere.¹³⁵

A tibolddaróci építkezés a kor legnagyobb település-fejlesztési akcióinak egyike volt, sőt, a húszas-harmincas években méretével csak legfeljebb a budapesti Városszéli és a maki Vertán-telep vetekedhetett.¹³⁶ (Az 1920-as évek házhelyosztása – „földreformja” – és a nyomában meginduló, később a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet hiteleivel is segített építkezések azért számítanak más kategóriába, mert ott nem volt szó egységes, központi tervezésről; ha az épületek olykor mégis megszólalásig hasonlítottak egymásra, az inkább az építetők hasonló ízlésének volt köszönhető és arra volt visszavezethető, hogy ugyanaz az építőmester húzta fel őket.) A tibolddaróci telep elhelyezése és építési módja hasonló volt más huszadik századi szociális lakótelepekéhez. Míg a község régebbi részei a domborzatot követték, Mikszáthfalva nagybirtokból kihalított utcái egyenesek és egymásra merőlegességek voltak. Az új telepítés emellett a falu Bükkábrány felé eső külterületén, a település központjától és többi részétől elkülönülten került kialakításra; ez a terület mindmáig a falu legszélét alkotja, ami a hasonló építkezéseknél szinte szabályszerűnek volt mondható.¹³⁷ Ebben nem valamilyen szegregációs szándék játszott szerepet: egyszerűen itt voltak a legolcsóbbak a földek. Azonban a szinte különálló – az előljáróság részben emiatt is kötötte ki, hogy Mikszáthfalva semmiképpen sem lehet önálló község –, morfológiailag nagyon elütő településrész és a házak típusai szerinti, az építés idején kissé már idejé múltnak tűnő, hagyományörző (vagyis sem korszerű, sem divatos) kialakítása szintén az ide telepítettek elkülönülését, illetve a falusiak általi elkülönítését eredményezte.¹³⁸ Még a 2000-es évek

elején is volt olyan vélemény a falu idősei között, hogy a „partiak csak partiak maradnak Mikszáthon is”; a római katolikus templomban pedig még 1991-ben is külön padosorokban ültek az egykori barlanglakók (a katolikus vallású lakosság többségét amúgy ők adták ki).¹³⁹

A borsodi akciót éles kritikák is érték: Szabó Zoltán ismert szociográfiájában, a Cífra nyomorúságban maró gúnnyal beszélt a tibolddaróci építkezésekről, Borbély-Maczký propagandisztikus intézkedéseiről, összefoglalóan pedig megállapította: „az ok megmaradt, csak a következmény tűnt el; a koldust jobb ruhába öltöztették, amitől az nem lett kevésbé koldus, csak nem kellemetlen látni őt a szemnek.”

A házat elnyerők – „arra rászorulók és érdemesek” – anyagi helyzete ugyanis a beköltözés után vagy nem változott, vagy éppenséggel romlott is.¹⁴⁰ Szabó Zoltán mellett a népi írókkal rokonszenvező Boldizsár Iván fogalmazott meg komoly fenntartásokat. Cikke akár a korabeli szociál- és nemzetépítő politikát érő bírálatok összefoglalásának is tekinthető: „Az elcsenevészedett, rongyos, már nem is sápadt, hanem zöld arcbőrű barlanglakók pedig ijedten és megilletődve álltak a városi ruhás vendégek előtt. Szólni nem mertek, a látogatók pedig nemigen tudtak mit kérdeni tőlük. Ezt a képet nem lehet elfelejteni: egy nyelven beszélő, egy nemzethez, néphez tartozó emberek úgy álltak egymással szemben, mint az afrikai bennszülöttek és a fehér felfedezők.” Boldizsár megemlékezett a „tüdőkaparó szagról is”,¹⁴¹ és az ettől visszahőkölő újságírókról is megemlékezett, hozzátéve: „Pedig a tibolddaróciak egyáltalán nem vademberek, csöppet sem mogorvák, és ha az ember megtalálta a hangukat, nem is szótlanok. Inkább a kérdezőnek akad el a szava, ha meghallja, hogy 250 esztendeje, 8 emberöltő óta, hogyan és miből élnek itt bölcsőtől a sirig.”¹⁴²

Az építkezések során nemcsak a házhoz juttatott, barlanglakó családok átköltöztetésével igyekezett a vármegye szociális célokat szolgálni. A kőanyagot a korban megszokott módon napszámosokkal termeltették ki a törvényhatósági kőbányából; kiválasztásuknál családjuk lélekszáma, világháborús katonai szolgálatuk és esetleges harctéri kitüntetések számítottak előnynek. Az egy pengő, egy pengő húsz filléres napszám a kor árviszonyai mellett semmiképpen sem számított jelentős összegnek (hiszen a munka alkalmi jellegű, néhány napos, hetes volt mindössze), ám a környékbeli nagyarányú munkanélküliség és a 250-300 pengő körüli éves mezőgazdasági bérmunka-jövedelem miatt folyamatos és hatalmas volt a túljelentkezés.¹⁴³ A segédmunkákkal ellentétben a szakmunkák elvégzésénél a közszállítási szabályok csak annyi szociális megfontolást tettek lehetővé, hogy a megbízásért kizárólag kisiparosok versenyezhetek, a döntő pedig egyedül az árlejtésre beadott ajánlatuk volt.¹⁴⁴

Az építkezések első szakasza 1936 őszére zárult le: ebben az évben 40 család (összesen 185 gyermekkel) kapott új házat, az évi 20 pengős bér és a barlanglakásról való lemondás, illetve az új ház karbantartási kötelezettsége fejében. A juttatott családok férfitagjainak emellett ingyen napszámot is vállalniuk kellett. A vármegye ezúton akarta a további házak építési költségét csökkenteni. Sűrűn hangoztatott cél volt az is, hogy az együtt végzett munka útján teremtsenek közösséget a tegnapi partlakókókból, illetve fokozzák bennük a ragaszkodást az új otthonhoz és „megteremtsék a hála érzetét” az őket „a barlang elrémissztő, testet és lelket megnyomorító közegéből kiragadó” közigazgatás iránt. Ezek az elképzelések a kor legtöbb szociális célú lakásépítésénél jelen voltak – ám ellentétben például a fővárossal, Tibolddaróc és a környékbeli falvak esetében némileg okafogyottaknak tüntek: itt ugyanis olyan családokat telepítettek le közeli szomszédságban, akik eddig is egymás mellett laktak, ismerték egymást. A hosszú ideje átélt közös nyomor – melynek számos eleme fennmaradt, hiszen jövedelmük pusztán az új lakásba költözéstől nem nőtt, sőt a fűtési és bérköltségek növekedése miatt még csökkenhetett is – összekovácsoló, vagy éppen sok esetben viszályokat szító, családokat-egyéneket egymás ellen fordító hatása a telepen sem tűnt el; pusztán csak attól, hogy közmunkára kényszerítették az érintetteket, a társadalmi

hálózatosság nem változott meg. Ráadásul az elvégzett alapásai, lábazatkészítési munka a vármegyei ínségmunkák sorába illeszkedett, vagyis a téli, kora tavaszi hónapok munkanélküliségének enyhítésére szánták, hiszen a kor hivatalos szociálpolitikája elvből ellenezte a munkanélküli segélyek rendszerét, helyette az ínségnapszám ellenében történő támogatás mellett tette le a voksát.¹⁴⁵ (Megjegyzendő, hogy Tibolddarócon, Ostoroson és a többi környező községben legalább értelmes és produktív munkát végeztek a „megélhetésükben veszélyeztetett” szűkölködőkkel, nem pedig utcasöprést, hőeltakarítást, vagy éppen dög-térrendezést, mint az ország nagy részében.) A vármegye vezetése azonban hiába élt széles körben az ingyenmunka lehetőségével – 1937 tavaszán már falegyenig rakatták a követ az ínségmunkásokkal –, mégis kevésnek bizonyult az állámsegély: júniusban Borbély-Maczky főispánt már azzal akarták rávenni a Belügyminisztérium sürgetésére, hogy a faanyagot szállító és a pénzére hiába váró cég nem szállít több gerendát és tetőlécet, sőt immár perrel fenyeget. Ehhez az alispáni hivatal „biztos, ami biztos” alapon azt is hozzáfűzte, hogy az őt községben épülő 27 ház munkáinak leállítását lehetetlen, mert az átadási ünnepélyre szóló meghívókat már kiküldték a vármegyei és országos notabilitásoknak... A főispán végül már csaknem könyörgőre fogta a dolgot: „A mozgalom módszerére és irányelvére vonatkozóan teljes nyilvánossággal tájékoztassa Méltóságod a közönséget arról, hogy a segítség merőben kizárja a munkátlanságot növelő munkanélküli segély gondolatát. Munkaképes egyén nem kap adományt, hanem csak munkaalkalmat, amelyért a mozgalom keretében begyűlt adományokból megélhetését biztosítjuk.” Ám a rendelet „preambuluma” sem érdektelen: „Nemcsak a magyar társadalomnak a becsülete van ehhez hozzákötve ... hanem a magyar közigazgatásé is, amelynek most kell megmutatnia, hogy nemcsak rendészeti tennivalóiban tud helyállni, hanem hogy szociálpolitikai felfogásában is felemelkedett arra a színvonalra, amelyet a nehéz idők követelnek.”¹⁴⁶

1937-re Tibolddarócon és a többi községben átadták ugyan az első házakat, azonban becslések szerint a faluban és a többi településen még mindig családok százaai éltek tbc-fészeknek tekintett barlangokban (és amiről alig esett szó: a járás déli felében szintén egészségtelen, alap nélküli, szigeteletlen vályogházakban).¹⁴⁷ Az eredmények azonban így is látványosak voltak: néhány tétova és elszigetelt kísérletől eltekintve a kitelepítettek nem kíséreltek meg visszaköltözni korábbi otthonaikba (ezek közül nem mind-egyiket robbantották be: érthető, ám mégis ironikus módon a legépebbeket pusztították csak el...), kölcsönüket pedig többé-kevésbé rendben törlesztették. Utóbbi, kissé szokatlan jelenség mögött nem a községgel, vármegyével vagy az állammal szembeni, szerte Magyarországon létező közmondásos fizetési fegyelmezetlenség megváltozását,¹⁴⁸ hanem a fokozott hatósági nyomásgyakorlást lehet felfedezni, amit az országos figyelem és a telepépítést övező propaganda kellőképp indokolt.¹⁴⁹

Az első teleprész átadása, 1937 ősze után az építkezésekben némi szünet állt be, majd 1939–1940-ben folytatták a házak felhúzását a még beépítetlen 40 telken. A munkálatokat részben újra ínségmunkásokkal végeztették el, de a szervezést az alispáni hivatalától az időközben megalapított vármegyei közjóléti szövetkezet vette át, és a költségek egy részét is az fedezte a belügyminiszter által szociális célokra adott, illetve a főispán rendelkezésére álló ínségmunka-alapból.¹⁵⁰ A munkálatok folytatásával az egészséges otthonhoz juttatás mellett a munkanélküliek munkához juttatása volt a fő szempont.¹⁵¹ 1940 őszén újabb 16 ház leendő tulajdonosait jelölték ki (közülük egy a beköltöző saját, az 1920-as évek „földreformja” alkalmával kapott telken épült), azonban ekkor már nem pusztán a korábbi lakóhely, a barlang kiürítése volt az elsőrendű szempont, hanem a gyermekek száma.¹⁵² Időközben ugyanis a Szatmár vármegyei és pécsi kísérletek nyomán a magyar országgyűlés az 1940. évi XXIII. törvénycikk megalkotásával életre hívta az Országos

Nép- és Családvédelmi Alapot, melynek célja – a preambulumnak tekinthető 2. §. megfogalmazása szerint – „a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javítása és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítése; továbbá a népesség szaporodásának előmozdítása” volt. Ehhez a törvény viszonylag „gavalléros” költségvetést társított: az első, 1940-es év végéig 28 millió, 1941-ben 41 millió, attól kezdve pedig esztendőnként 46 millió pengőnél kisebb nem lehetett az Alap céljaira fordított összeg.¹⁵³ A jogszabály nyomán – illetve sok esetben azt megelőzően – minden törvényhatóság létrehozta a maga Nép- és Családvédelmi Alapját, illetve annak végrehajtó szervét, a közjóléti szövetkezeteket. A korábbi, hasonló névvel és céllal létrehozott pénzalapokat felszámolták, és beolvasztották a vármegyei vagy városi NCSA-ba.¹⁵⁴

Így történt ez Borsod-Gömör-Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyében is: a törvényhatóság „cégszerűen” megalapította a közjóléti szövetkezetet, megbízva Mentés István budapesti nagykereskedőt az üzleti vezetéssel, potom havi 800 pés pengőért...¹⁵⁵ A 1940. évi április 30-án tartott rendkívüli közgyűlés 1941-re a szövetkezet számára valóban impozáns munkatervet állapított meg: az 1 270 000 pengős éves költségvetésből egyebek mellett 200 családi házat szándékoztak építeni 600 000 pengőért, míg házhelyre 80 000, tatarozásra 20 000 pengőt állítottak be. Az ONCSA-ról rendelkező jogszabályok és a pénzalapot kezelő Országos Szociális Felügyelőség intenciói szerint a juttatásoknak nemcsak a családi otthonra, hanem minden olyan eszközre, főleg állatra (tehénre, a „szegény ember tehenére”: kecskére, továbbá disznóra, általában felbúgatott anyakocára), kisipari és kiskereskedelmi hitelre, és nem utolsósorban a téli munkanélküliséget csökkentő háziipari tevékenységre kellett kiterjedniük, melyek az érintett családok sorsán „egyetlen, nagyobb összegű, kölcsönyszerű juttatással” képesek fordítani. Ugyanakkor a vármegyei Nép- és Családvédelmi Alap – a törvény intencióival szembe menve – ingyenes juttatásokat is nyújtott, amire példa a tej- és gyermekétkeztetési akció kiterjesztése (három év alatti, három-hatéves, hat-tizenegy éves gyermekek és várandós anyák kaptak tejet).¹⁵⁶ Hogy ebből mennyi érintette a volt barlanglakókat, illetve községeiket, nem tudni; az viszont nyomon követhető, hogy számukra a Hangya olcsó „népruhát”, a vármegye pedig olcsó munkabakancsokat juttatott, gyermekeiknek pedig nyári napközit állítottak fel a barlangos települések közül Bogácson, Gömbösfalván, Ostoroson és Tibolddarócon, összesen 20 faluban 1500 gyermekre tervezve, 46 000 pengőért, amihez a községeknek is hozzá kellett tenni bizonyos összeget; a napközikben „rende, tisztaságra, apró ügyességekre, imákra és énekekre” tanították a gyermekeket a javarészt középosztálybeli önkéntesek.¹⁵⁷ A komplex megsegítés elképzelése, hasonlóan Pest-Pilis-Solt-Kiskunhoz – gyaníthatóan az ebből az Endre László alispán által irányított „szociális mintavármegye” – gyakorlatából merítve a borsodi munkaterv is tartalmazott olyan tételket, ahol kombinálták egymással a juttatási formákat (pl. a kendervetőmaggal ellátott családokat háziipari fonó- és szövőtanfolyamra iskolázták be).¹⁵⁸ Érdekes módon ez éppen az egykori barlanglakók esetében volt a legkevésbé jellemző; bizonyítani ugyan nem lehet, de erősen gyanítható, hogy a megye vezetése „letudta” szociális kötelezettségeit a házjuttatásokkal – emellett egy családi ház felavatása kétségkívül nagyobb propagandaértékkel bírt, mint egy kecske átadása...¹⁵⁹

A juttatásoknál a hangsúly az egész országban a kölcsönyszerűségeen volt. Nem is annyira a visszatérülés okán: ezt ugyanis a nagyobb összegű, jellemzően építkezéssel kapcsolatos kölcsönök esetén a hosszú (20 éves) törlesztési idő és az alacsony (2%-os) kamat, de főként a progresszív gyermek-kedvezmény eleve illuzórikussá tette.¹⁶⁰ Ennél sokkal fontosabb – és megvalósíthatóbb – volt a családoknak gondozási rendszerben való tartós benntartása. Addig ugyanis, míg a kölcsönnek legalább felét vissza nem fizette a

juttatott, az állat járlatlevele vagy az ingatlan telekkönyvi bejegyzése a szövetkezet névén maradt.¹⁶¹ Ezen idő alatt azonban nemcsak fegyelmezett törlesztést vártak el – sőt nem is elsősorban azt, hiszen számos helyen maradtak fenn dokumentumok ONCSA-hátralékokról még 1948–49-ből is –, hanem totális együttműködést az őket gondozó, helyesebben többnyire irányító, átnevelni szándékozó szervekkel és személyekkel, akik lehetnek szociális védőnők (de az ő létszámuk mindvégig alacsony maradt), vagy ilyen irányú szakképzettséget csak részben szerzett zöldkeresztes alkalmazottak. Mindkét esetben akadályként merült fel a területi lefedettség és az útiátalány igen alacsony volta, ami miatt a családgondozó szakemberek viszonylag ritkán tudták felkeresni a juttatottakat... Emiatt a törvényhozás ezt a szociális feladatot (is) a társadalomra igyekezett testálni. Az elgondolás jegyében a községenként megalakításra kerülő Nép- és Családvédelmi Bizottságok jellemzően középosztálybeli nőtagjainak kellett rendszeresen meglátogatni a családokat (pontosabban a háziasszonyt, hiszen a gyermekek helye napközben az iskolában, a férjé pedig a munkahelyén volt...). A látogatók feladata volt, hogy igyekezzenek rávenni a juttatottakat addigi életmódjuk, higiéniához, munkához, gyermekneveléshez, családi élethez, sőt vallásosságához fűződő szokásaik és elképzeléseik, végső soron tehát egész létmódjuk megváltoztatására.¹⁶² Az érintettek ellenérzése még a közel 60 évvel később felvett interjúkban is tetten érhető volt. Tibolddarócon és környékén mintegy tucatnyi idős ember számolt be arról, hogy ő, illetve szülei mennyire megalázónak élték meg ezeket a látogatásokat („interakciókat”), melynek során „még azt is firtatták, milyen tiszta édesapám kapcája, és belenéztek édesanyám fazekába is, hogy mit főz, sőt megnézték a fejeinket, nem vagyunk-é tetvesek; megszégyenítettek, lealáztak minket.”¹⁶³

Ahogy említettük, a borsodi közjóléti szövetkezet megalapításától kezdve folytatta a Bükkalján a vármegye által kezdett családház-építkezéseket. (Egy 1945-ben keletkezett összefoglaló jelentés szerint javarészt 1942-ben Tibolddarócon 43, Szomolyán 17, Noszvajon 20, Andornaktályán 10, Ostoroson pedig 23 cserépfedésű, kőfalú házat juttattak nagyobbrészt barlangokból kiköltöztetett rászorulóknak.)¹⁶⁴ Sajátos módon azonban ezek a munkálatok, melyek volumenjükben elérték, sőt meghaladták a barlanglakók kitelepítését célzó 30-as évekbeli akciót, szinte semmilyen közfigyelmet nem keltettek: belesimultak a törvényhatóság területén végzett nép- és családvédelmi munkába, mert immár hiányzott belőlük a korábbi kivételes, hírértéket biztosító jelleg. Emellett úgy tűnik, hogy Tibolddarócon és környékén az ONCSA helyi szervei nem szorgalmazták a másutt alkalmazott komplex megoldásokat: itt a ház mellé nem juttattak állatot, kivételesnek számított a vetőmag- és facsemete-kölcsön is. Vándor-csecsemőkelengyét és (csak papíron kölcsönként, valójában karitatív juttatásként adott) gyermekruhát és -cipőt ugyan ezekbe a községekbe is küldött a közjóléti szövetkezet, ám ilyen juttatások már a Zöldkereszt idejében is voltak. Nem különösebben jeleskedett az ONCSA a téli tanfolyamok szervezésével sem: egész működése alatt, 1940 és 1944 között mindössze Tibolddarócon és Ostoroson volt egy-egy háromnapos téli háziipari iskola, de azoknak a fedezetét – 300 pengőt, ami az átlagosnak háromszorosa volt – még 1939-ben állította be költségvetésébe a vármegye.¹⁶⁵ A szövetkezet ugyan szerepet vállalt az 1942. évi XV. törvénycikk által szabályozott „birtokpolitikai tevékenységben” is, de ez az érintett falvakban nem öltött nagyobb arányokat. Bár a jogszabályok alapján a korábbi zsidó tulajdonostól vagy haszonbérletől átengedésre kötelezett öt hold alatti földterületeket a közjóléti szövetkezetek kapták és jutatták tovább, azonban ez a Bükkalján nem bírt komoly jelentőséggel: az itteni falvakban alig voltak olyan kis kiterjedésű mezőgazdasági területek, melyeket a törvény és a végrehajtási rendeletek érintettek volna.¹⁶⁶ Elvben ugyan a rendelkezések kiterjedtek a házhelyek átvételére is,¹⁶⁷ azonban 1942–43-ra még a 7-8 évvel korábban a vármegye által vásárolt telkek sem voltak mind beépítve, így a szövetkezet újabb telkeket nem igényelt.

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap bükkaljai tevékenysége azonban nem csak anyagi terjedelmében – ti. csak házépítéssel foglalkoztak – tért el az ország más területeitől. A juttatásokat ugyanis nem kapcsolták össze a másutt bevezetésre került társadalmi tevékenységgel; a családok gondozását teljesen a közegészségügyi védőnőkre és esetleg a körorvosra bízták.¹⁶⁸ Ennek egyik okát kétségkívül a szakszemélyzet terepismeretében lehet keresni, hiszen a Zöldkereszt már több mint egy évtizede jelen volt ezekben a falvakban. Sokkal fontosabbnak tűnik azonban a juttatásban részesültek befogadói/elfogadói attitűdje, pontosabban a paternalista eljárások visszautasítása. A védőnőkkel ugyanis már „összezsizsolódott” a községek népe, az ő tanácsait általában igyekeztek követni, még akkor is, ha hagyományaikkal, szokásaikkal ellenkeztek. A helyi elit irányítását azonban – úgy tűnik – mereven visszautasították az érintettek. Bár nép- és családvédelmi munkaközösségeket a jog előírásai alapján ezeken a településeken is szerveztek, de működésüknek sem írásbeli nyoma nem maradt, sem az adatközlők nem tudtak ezzel kapcsolatos emlékeket felidézni.¹⁶⁹ A jelenségben szerepe lehet a „summás-öntudatnak”, annak a jelenségnek is, hogy a „társadalmi fennsőbbiséggel” (a munkaadóval vagy képviselőjével, a gazdatiszttal) nem az egyéni munkavállaló, a summás áll szemben, és nem ő próbálta kezelni az esetleges konfliktushelyzeteket, hanem egy közvetítő, a bandagazda vállalta (vagy volt kénytelen vállalni) ezt a szerepet.¹⁷⁰ Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy az 1936-ban, az első építkezésekkel egy időben megkezdett „népgondozás”, nevelés alakított ki olyan elutasító magatartásformákat az egykori barlanglakókban, melyek a másutt frissen bevezetett, (emiatt is) elfogadott és általában elég hatékony paternalista szociálpolitika elutasításához vezetett.¹⁷¹

JEGYZETEK

- 1 Csigerbor: a borsodi elnevezés a törkölyből vízzel hígított, visszaerjesztett, illetve régen az Alföldről hozott, rossz bort jelölte. Márai Antalné közlése, Nána, 2003. április 20.
- 2 Szabó Miklós tanító levélvázlata; részlet. Tibolddaróc református egyházközségének irattára, sz. n. Az irat 1890 körül keletkezhetett az iratkörnyezetből következtetve. Nem tudni, végül a tanító elküldte-e a levelet; mindenesetre a megyei levéltár alispáni irataiban nincs nyoma.
- 3 A népszámlálásoknak a második világháborúval záródó korszakára lásd: Thirring Gusztáv: Az 1941. évi népszámlálás : A népszámlálás története és jellemzése. KSH, Budapest, 1981; A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi. 1869–1990. KSH, Budapest, 1991. I. köt. 127–128.
- 4 Mednyánszky Miklós 51 barlanglakással rendelkező magyarországi települést mutatott be könyvében (Magyarországi barlanglakások. Terc, Budapest, 2009).
- 5 Kiss Akos: Tinnye, Úny és Jászfalu közbirtokosságának és népének története a XVIII. században. Pest és Komárom megyei Múzeumok kiadása, Budapest, 1971; Uő: Egy nemesi közbirtokosság kúria-építkezései. Ethnographia, 1979. 3. 354–380.
- 6 Andrásfalvy Bertalan: A pátyi pincehegy. Néprajzi Értesítő, 1954. 113–126.
- 7 Gróf Serényi Miklós hozzászólása a gümökor és a nemibetegségek elleni védekezésről, valamint a közegészségügyi törvények egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló törvényjavaslat vitájában. KN, 1939. december 15, 113.
- 8 L: Promontor vagy Budafok. (Földalatti falu Buda közelében) Vasárnapi Újság, 1864. 41. sz., 429.; K...r J-s: A promontori kőbánya és az ottani barlanglakók. Uo., 1867. 19. sz., 229–230. Megjegyzendő, hogy e sorok írója 1986-ban járt Budafokon – egy akkor még lakott, tanácsi tulajdonú barlanglakásban, és teljesen a száz évvel korábbi állapotokat tapasztalta. (Hámori Péter: Barlanglakók. Budafok, 1989. december 9. 2.)
- 9 Barlanglakók a Balaton partján. In: Jankó János: A Balaton-melléki lakosság néprajza. A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. M. Földrajzi Társaság, Budapest, 1902. 3. köt. 2. rész. 169–175; Vasárnapi Újság, 1903. 4. 59–60.
- 10 Dobos Gyula: Ozora. Száz Magyar Falu Könyvesháza, Budapest, é. n. [2001]
- 11 Tibolddaróc Római Katolikus Plébániájának Historia Domusa – valószínűleg a népi hagyományt rögzítve – azt közli, hogy a „partiak” a község három közép-birtokára (Zichy, Bottlik, Halasy) érkezett, idegenből jött munkások voltak. Ha a történet magva igaz is, valószínűbb, hogy a munkaadó a falu határában nagybirtokkal bíró Érsekuraldom volt...

- 12 Páty esetében tudni lehet, hogy a barlanglakások építői csak magukra voltak utalva, szomszédság szolidaritás nem, vagy csak lassan alakult ki; e falurész esete azonban annyiban más a többi barlang-településétől, hogy folyamatos volt a migráció, s az újonnan érkezők többségükben nem ismerték leendő szomszédjaikat. (Andrásfalvy: i. m.)
- 13 Mednyánszky Miklós: i. m.; Bakó Ferenc: Kőházak és barlanglakások Észak-Hevesben. Az Egri Múzeum Évkönyve, 8–9. 325–431.; Bakó önálló kötetet is szentelt a kérdésnek, mely az 1970-es évek elején megejtett helyszíni terepbejárás miatt pótolhatatlan forrás: Bükkki barlanglakások. Borsodi Kismonográfiák, 3. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1977.
- 14 Budafok–Promontor. Szerk.: Joó Ernő, Gábor. Budapest, 1988. A borsodi barlanglakások után – állítólag – kivetett házadóra Matolcsy Mátyás hívta fel a figyelmet az országgyűlésben. (Matolcsy Mátyás hozzászólása az 1941. évre szóló állami költségvetés tárgyalásának vitájában. KN, 1940. november 25., 796.) Miskolc-Danyivölgyben – elyben – évi 2-14 pengő „városi taksát” kellett volna fizetni egy-egy barlanglakás után, ám ezek az összegek sosem folytak be... (Szükséglakótelepek, szükséglakások és állami bérlakások vizsgálatai. OL. K-150. 4011. cs.)
- 15 Mednyánszky: i. m. 69. Budafokról: Propper Sándor felszólalása a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1924. évi VI. Egyetemes Értekezletén a munkások szabad idejének felhasználása tárgyában elfogadott ajánlás tárgyában a kereskedelemügyi miniszter jelentésének tárgyalása során. KN, 1927. november 11., 341. Propper ehhez hozzátette, hogy a latrinák is a barlanglakások felett vannak elhelyezve; ezt az információt azonban egyetlen forrás sem erősítette meg...
- 16 Mednyánszky: i. m. 63.
- 17 Mednyánszky: i. m. 114.
- 18 Kováts Lajos: A Dunai Repülőgépgyár Rt. története. Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szekció, Kaposvár, 1985.
- 19 Dobos: i. m. Olyan esetre, amikor a község maga engedélyezte a barlangokba való letelepülést, mindössze egyetlen példát találtunk. (Lukácsné Varga Eszter: Pilismarót története. II. köt. A XIX. század elejétől az I. világháború végéig. Pilismarót, 2000.)
- 20 Tóth Péter: Miskolci statútumok, 1573–1755. Miskolc. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek, 13.) Miskolc, 1981. 81.
- 21 Barlanglakók [négy képből álló riport]. VÜ, 1910. 12. 243.
- 22 Browning, H. Ellen: A girl's wanderings in Hungary. Longmann & Green, London, New York, Bombay, 1896. 253–254.
- 23 Érdekes, bár valószínűleg pontatlan a londoni Observer 1935. szeptember 8-i tudósítása, mely szerint Mezőkövesd környékén 400 barlangban 8000 ember él. A hírt – furcsa módon – pár hónappal később a Völkischer Beobachter is átvette (MTI Hírkiadás, 1936. január 20.)
- 24 Mezey Margit: Visszaemlékezés, 1930–35. Zöldkereszt, 1935. szeptember, 184–189.; október, 212–214.
- 25 Barlanglakások a Miskolc melletti Danyivölgyben. A hatóság most tömeti be a barlangokat. VÜ, 1913. 32. 633. Szükséglakótelepek, szükséglakások és állami bérlakások vizsgálatai. OL. K-150. 4011. cs.
- 26 A visszaköltözés Mezőkövesd környékén sem volt ritka. (A mezőkövesdi járásban lévő barlanglakások felülvizsgálata. BAZML IV. 904. b. 15.085/1936)
- 27 Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1936. szeptember 4.
- 28 Földrengés. MTI Hírkiadás, 1925. január 31., február 4., 5.; A földrengés pusztítása. Borsod, 1925. február 7.
- 29 Jellemző módon a Faluszövetség hetilapja, a Vasárnap is Egerből közölt képes tudósítást. (Képek az egri földrengésről. Vasárnap, 1925. február 15. 1.; Az észak-borsodi földrengésekről: Frisnyák Sándor: Földrengések a Bükk vidékén. Borsodi Szemle, 1959. 3. 25–27. A szerző az 1826-ot követő egy században 16 kisebb-nagyobb földrengést sorol fel. 7281/1925. (439/1925. kgy.), 1925. június 16. Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye Hivatalos Lapja (a továbbiakban HivLap), 1925. október 8., 94–95. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=59578&MT=1, 4. napirendi pont. A minisztertanács egyttal 300 millió korona kamatmentes kölcsön kiutalásáról intézkedett Eger városa részére. Uo., 5. napirendi pont.
- 30 Kistályán és Andornakon hatósági elhelyezésre nem jelentkeztek családok. Uo., 1925. március 6., 9. napirendi pont.
- 31 Szabályrendelet az építkezésekről. 3134/1910. (279/1910. kgy.) Tarnay Gyula: Borsodvármegye szabályrendeleteinek gyűjteménye. Miskolc, 1910. 385–400.
- 32 Előbbinek 1337, utóbbinak 488 hold földje volt a községek határában. A NMN által megbízott műszaki főtanácsos 4 hold 950 négyszögöl (utcával 5 hold), illetve 1 hold 350 négyszögölnyi földterület kisajátítására tett javaslatot. (A magyar korona országainak Gazdacsímtára. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1897. 276–277. és Minisztertanács, március 6., i. m. 214.604/1925. Bm. A földrengés sújtott Ostoros, Kistálya, Andornak és Novaj községek képviselőtestületeiből alakítandó közös segélyezési bizottság adománygyűjtési engedélye. Belügyi Közlöny, 1926. 10. 202. Szmracsányi Lajos egri érsek 10, Szeged 20,

- a Székesfőváros szintén 20, a járás községei pedig 50 millió korona segélyt ajánlottak fel. Földrengés. MTI Hírkiadás, 1925. február 11.; A földrengés károsultjaiért. Borsod, 1925. február 14.
- 36 Vass az érintett községeknek 300 milliót gyorssegélyként már a márciusi minisztertanács előtt kiutalt.
- 37 Hámori Péter: Kísérlet a magyar falu lakáskérdésének megoldására a két világháború közötti Magyarországon. Aetas, 2004. 1. 49–73. A házhelyesek. A Falu, 1926. július, 509–511. 1940-ben Tibolddarócon a házakat építő vállalkozó egye-ikerépületet mellékhelyiségekkel és kerítéssel 3415,10 pengőért épített fel. (Előmeret-költségvetés. BAZML IV. 904. b. 10076/1940.)
- 38 Borsod-Abauj-Zemplén Megye Levéltára (továbbiakban BAZML), Borsod-Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye alispánjának ált. közig iratai, IV. 904. b. 3256/1932.
- 39 Ostoros társadalmi tagozódásáról csaknem egy évtizeddel a földrengés után közölt a Magyar Szemle szociográfiát (Boros Margit: Ostoros község szociográfiája. Magyar Szemle, 1934. szeptember, 1–14.: Ebben a társadalom legalsó, legkisebb becsületű részeként ábrázolta azokat, akik „a legkisebb súlyú falusi osztály tagjai akiknek még házuk sincsen, és »bérben« laknak.”
- 40 A költségvetéseket és zárszámadásokat a megyei Hivatalos Lap közölte 1931-től. Az összeg a következőképpen alakult: 1929 26 364; 1930 29 846; 1931 46 695; 1932 36 249; 1933 31 136; 1934 43 799; 1935 46 480; 1936 45 503; 1937 46 837; 1938 39 365.
- 41 Pálfi Csaba: A Gyöngyösbokréta története. Tánctudományi Tanulmányok, 1969–1970. Budapest, 1970. Megjegyzendő, hogy bár a népi írók közül többen, különösen Szabó Zoltán élesen bírálta a mozgalmat éppen társadalmi üzenet-hordozása miatt; mások, így Kodály Zoltán és Bartók Béla is felismerték értékmentő jellegét is. (Gyöngyösbokréta. Szerk.: Paulini Béla. Az eredeti népi dalokat feljegyezte Bartók Béla, Kodály Zoltán stb. Budapest, 1937.) Azt, hogy a túl gyakori fellépés és az olykor megjelenő „műparaszti” jelleg az egész Bokréta-mozgalmat hitelét veszélyezteti, a hivatalos körök is felismerték: a belügyminiszter 1935 nyarán törvényes védelemben részesítette a Gyöngyösbokréta elnevezést. (178.437/1935. Bm. A »Gyöngyösbokréta« elnevezésű előadások rendezésének és rendőrhatalósági engedélyezésének tb. Budapesti Közlöny, 1936. június 29.) 1938-ban a Szent István-év és az Eucharisztikus Világkongresszus egyik fő attrakciójának szánták a Gyöngyösbokrétát, azonban a költségekről tárgyaló fővárosi Városgazdasági Bizottság ülésén több városatyja kifejezte abbéli aggodalmát, hogy a mozgalom túl gyakori fellépésével lejáratja (helyesebben már lejáratta) magát. Magyar Távirati Iroda Rt. Könyvatomosai, MOL K-428. (továbbiakban: MTI Hírkiadás, 1938. március 1.)
- 42 A 10 éves jubileumát ünneplő Gyöngyösbokréta részletes műsora. Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala, Budapest, 1940.
- 43 Schrerer Pál: Így látom én. Alföldi falvaink lakossága és szociális problémái. Budapest, 1939.
- 44 Az Embervédelmi Kiállítás... Nemzeti Újság, 1926. július 8; Mahunka Imre: A budapesti »matyó-lakodalom« tanulságai. Borsod, 1926. július 10. Mahunka idézi az egyik fellépő véleményét is: »Ne mutogassanak minket, hírnevünk elég nagy van már, a bajunkon segítsenek inkább...«
- 45 Petrilla Aladár: Közegészségügyi statisztika. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1943. 164–272. és saját számítások.
- 46 A közvélekedéssel ellentétben Szabó Zoltán Tardi helyzete (1936) és Cifra nyomorúsága (1938) egy valóban tehetséges író reagálása volt egy akkor már „felkapottnak” számító témára, nem pedig a borsodi summásfalvak nyomorának elsőként történő megismertetése; hasonló volt a helyzet az egy-kével is: a Kemse-monográfia (Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete. Budapest, 1936) megjelenése előtt tíz évvel már a bethleni konszolidáció jegyében fogant országos szociálpolitikai értekezlet egyértelműen megfogalmazta aggályait a népszaporulat és gyermekszám tragikus arányú csökkenésével kapcsolatban. (Társadalompolitikai feladataink. Az 1926. október 24–30-ig tartott közegészségi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai. Szerk. Balogh Andor, Kovrig Béla. Bp., 1927.)
- 47 Borsod Vármegye Törvényhatósági Gyűlésének jegyzőkönyvei, 1924. július 6. BAZML, Kis- és Közgyűlési Jegyzőkönyvek, IV. 902. a. 7. köt.
- 48 9468/1925, ill. 373/1925. kgy, kiemelés: HP
- 49 A Mezőkövesdi mintajárás rovata. Zöldkereszt, 1930. 1. 11–13.
- 50 Eredményeiket pontosan nem ismerjük; a főispáni iratok közt a jelentésnek csak a felzete maradt fenn.
- 51 Gaál András Kálmán, Stoll Kálmán: A gödöllői járás egészségügyi felvétele. Népegészségügy, 1926. 12. 1350-1374; Petres Antal: A tíz esztendő gödöllői survey. Zöldkereszt, 1936. május, 79.
- 52 1926:XXXVI. törvénycikk 2. §; George E. Vincent: The Rockefeller Foundation. A Review for 1928. New York, 1929.
- 53 300/kgv/1936. HivLap, 1936. december 3, 262.
- 54 189/1935 kgy. HivLap, 1935. október 24. 199.
- 55 HivLap, 1935. október 24.
- 56 Mezey Margit: Mezőkövesdi járványkórház. Zöldkereszt, 1933. 4. 83–86.
- 57 Házhelyrendezés. Borsod, 1925. december 24. Ez az arány egyáltalában nem számított ritkaságnak: egy 1926-os kimutatás 17 községet (köztük a tekintélyes nagyságú Balmazújvárost és Békést) sorolt fel, ahol átlagban a házhelyek egyötödét voltak képesek beépíteni. Német József, i. m.
- 58 Mezey Margit: Barlanglakások. Zöldkereszt,

1934. 8. 211–222. A budapesti Városháza Telepen pl. határozottan tiltották albérlő befogadását.
- 59 Még Ferenczi Imre, a kor egyik legvilágosabban gondolkodó szociál- és lakáspolitikusa is így vélekedett. Ld. Ferenczi Imre: Családi ház vagy kislakásos bérház? A bécsi IX. Nemzetközi Lakásügyi Kongresszus számára készített magyar előadvány. Városok Lapja, 1910, 762–771.
- 60 Fielberger Alice: A mezőgazdasági munkás-ság socialhygienes problémáinak jelentősége. Zöldkereszt, 1933. 4. 86–94.
- 61 Takács Ferenc interpellációja a népélemezés hiányairól és elégtelenségéről és Vitéz Kozma Miklós belügyminiszter válasza. Képviselőházi Napló (KN), 1935. november 20. IV. köt. 26–28; 154.
- 62 Berndt Kornél: Preventív egészségvédelem és az Egri Norma. Zöldkereszt, 1935. 1. 1–6. p.
- 63 A tibolddaróci tanító... EPOL, i. m.
- 64 Lázár Judit: Szegény család háztartási költségvetése. Zöldkereszt, 1932. 12. 13–20. Konyáry Irén Magdolna: Költségvetés egy falusi család számára. Uo.
- 65 Valószínűleg elírás a krumplítészta helyett; a szót egyetlen helyi adatközlő sem ismerte fel a 2005. és 2006. nyári interjúk során...
- 66 Péchy-Horváth Rezső: Matyó családok százai, mint barlanglakók Borsodban. EPOL, 1939. december, 208–210. Tibolddaróctól Mikszáthfalvág. Új Nemzedék, 1936. szeptember 26. 7.)
- 67 Petrilla Aladár, i. m.; Varga Margit: Három családlatogatás. Zöldkereszt, 1933. 5. 99–105; A Mezőkövesdi Mintajárás hírei. Zöldkereszt, 1930. 2. 13–17.
- 68 Pl: Pekanovich István: A tuberculosis socialis vonatkozásairól. Népegészségügy, 1926. 2. 121–127; Kovács Sándor: Házhelyrendezés falun. A Falu, 1925. április, 316–318.; a legfontosabb összefoglalása a kérdésnek: Parassin József: A tuberculosis mint szociális bántalom. In: Extramulmonalis tuberculosis. Szerk. Herepey-Csákányi Győző. Magyar Orvosi Könyvkiadó Könyvtára, 159. Budapest, 1938.
- 69 Mezőkövesdi főszolgabíró jelentése Tibolddaróc és Ostoros községek barlanglakóinak kihelyezése tb. BAZML IV. 904. b. olvashatatlan/1936.
- 70 Mezey Margit: Barlanglakások. Zöldkereszt, 1934. 8. 211–222. p.
- 71 Uo. és Kistálya községben életveszélyessé vált barlanglakások megvizsgálása. BAZML IV. 904. b. 1685/1936.
- 72 A teljesség igénye nélkül: Stób Zoltán: Tragédiák a budafoki sziklaüregekben. Friss Újság, 1926. augusztus 25.; Lázár István: Ezernél több barlanglakó él a budatétényi határban. 1927. augusztus 18.; Gyagyovszky Emil: A budafoki barlanglakások. Népszava, 1928. június 7.; Szélpál Árpád: Város a föld alatt. Népszava, 1933. február 26.; A földalatti város. Népszava, 1936. január 19., január 26.; Adjon az állam segínyt a barlanglakások megszüntetésére. Népszava, 1937. december 24.; Kovai Lőrinc: Élők és halottak a föld alatt. Népszava, 1940. november 3. Propper Sándor KN, 1927. június 2. 1927. V. köt. 100.
- 73 Budafok Megyei Város polgármesterének előterjesztése a kislakásépítési programról. Budapest Főváros Levéltára, Budafok Megyei Város Polgármesterének Ált. Közig. iratai, V.174.c. 1. dob. 927/1927. Megjegyzendő, hogy az erre szánt 327 514 pengő igen komoly összegnek számított.
- 74 Martsekényi Imre [NEP] hozzászólása a kereskedelemügyi tárca 1935/36. évi költségvetési vitájában. KN, 1935. május 29. 145.
- 75 Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Szolgálat és Írás Munkatársaságának Könyvei. Budapest, Cserépfalvi, 1938. 91.
- 76 Matolcsy Máttyás interpellációja a földművelésügyi miniszterhez az árvízkarosultak számára nyújtandó kamatmentes építési hitelek és adóengedmények tárgyában. KN, 1940. április 3., 198.
- 77 Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben 4. Miskolc, 1997. 90.
- 78 Uo.
- 79 1936-ban 24 392,23 pengő bevétellel 24 386,60 kiadás állt szemben, azaz a községi költségvetés „tökécsíthető maradványa” 5 pengő 63 fillér volt. Az egészségügyi rendeltetésű Kórorvosi Alapon kívül egyetlen szociális célra elkülönített összeggel lehet találkozni: a Munkássegély-alap teljes bevétele és kiadása ebben az évben 31,65 pengő volt... Összvetésképpen: a téli szükségnapszám („inségmunka”) 1,50 pengő volt... (Tibolddaróc község zárószámadata az 1936. évről. BAZML IV. 904. b. 9092/1937.) Az adóhátralékokra: Tibolddaróci adóhátralékok behajtása tb. BAZML IV. 904. b. 1961/1937.
- 80 Bielek Tibor: A barlanglakások szociális problémája a mezőkövesdi járásban. Egészségpolitikai Szemle, 1935. 1. 1–15.
- 81 Doros Gábor: A syphilis mortalitása. Népegészségügy, 1926. 6. 312–320.
- 82 Herkely Károly: A mezőkövesdi matyó nép élete. Bp., 1939. 59–63.; Koós Imre: Summáselet. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Művelődési Osztály, Miskolc, 1960; Zupkó Béla: Táplálkozási és szociális vonatkozások a matyó summás életéből. Matyóföld, 1965. 1, 18–25.
- 83 Gazdasági munkás- és cselédlakások. A földművelésügyi miniszter kiadványai, 16. Budapest, 1906; Száhlender Gyula: Lakóház vándormunkások részére. Közletek, 1901. 8, 172. Mindkét elképzelés fektetőpadkákat javasolt, fejenként 75–80 cm hellyel.
- 84 A tíz év alatti 5,1%-os elvándorlás Bielek szerint a „nagy társadalmi nyugtalanság” jele.
- 85 Bielek Tibor: i. m.
- 86 A mezőkövesdi járás területén lévő barlanglakások felülvizsgálata. BAZML IV. 904. b. 15.085/1936. és saját számítások.
- 87 Mezőkövesdi főszolgabíró jelentése Tibolddaróc és Ostoros községek barlanglakóinak kihelyezése tb. i. m. tizzel kevesebb lakást említ.

- 88 Uo., és Barlanglakások felülvizsgálata. BAZML IV. 904. b. 14.806/1935.
- 89 Látogatás az épülő Mikszáthfalván. Az Újság, 1936. szeptember 25. 4. A barlanglakások mérete a jegyzői jelentés szerint 10 és 54 négyzetögl között változott, de általában 20 négyzetögl volt. Valószínű, hogy a jegyző tévedésből írt négyzetöglöt, és valójában négyzetméterben számolt. (Mezőkövesdi főszolgabíró jelentése Tibolddaróc és Ostoros községek barlanglakóinak kihelyezése tb. i. m.)
- 90 Ostoroson az esőzés miatt beszakadt két barlanglakás családrait a község a járványosobában kellett, hogy elhelyezze. (Mezőkövesdi járásban lévő barlanglakások felülvizsgálata, BAZML IV. 904. b. 13185/1936.)
- 91 Kerbolt László: i. m. 33–34.
- 92 Az érsekuradalmi munkának inségmunka-jelleget kölcsönzött, hogy a napszamosokat a gyermekek száma alapján foglalkoztatták. (Mezőkövesdi járásban lévő barlanglakások felülvizsgálata, i. m.)
- 93 Mezőkövesdi járásban lévő barlanglakások felülvizsgálata. BAZML IV. 904. b. 13185/1936. Fóthy János: Felépül a borsodi barlanglakók első új lakóhelye: Mikszáthfalva. Pesti Hírlap, 1936. szeptember 25. 4.
- 94 Borsodi Abesszina. Látogatás Tibolddarócon és Danyivölgyben. Emberek a homokbarlangokban. Tolnai Világlapja, 1936. augusztus 8., 9–11.
- 95 Szomolya községben életveszélyessé vált barlanglakások megvizsgálása. BAZML IV. 904. b. 13.186/1936.
- 96 Uo.
- 97 Uo.
- 98 Noszvaj községben életveszélyessé vált barlanglakások megvizsgálata. BAZML IV. 904. b. 9944/1936; Cserépváralja uaz. 13.186/1936; Cserépfalu uaz. 1318/1936.
- 99 Hámori, 1993, i. m.
- 100 A felsorolhatatlanul sok szakirodalomból talán a legérdekesebb és legemlíthetőbb: Bronislaw Geremek: Geschichte der Armut. Elend und Barmherzigkeit in Europa. Artemis-Verlag, München, 1988. Saját nyelvészeti munkánkából: Termeni de sărăcie. (Trad. Eleni Șarauca) Studii în România, 2014. 4. 4. 26–36.
- 101 Mezőkövesdi járásban lévő barlanglakások felülvizsgálata, i. m.
- 102 Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság, i. m. 92.
- 103 Szélpál Árpád: i. m., (Kovai) [Kovai Lőrinc]: Élők és halottak a föld alatt. Népszava, 1940. november 3.; Budafok Polgm. 99. dob. 9786/1941. Annak elenére történt mindez, hogy a pénzügy- és belügyminiszter közös rendelete (186.314/1935-VIII.a. Pm.) 25 év „rendkívüli ideiglenes házadómentességet” engedélyezett ugyan Budafok számára a sziklába vajt barlanglakások helyébe ... emelt új épületekre – ám csak „ezeknek használaton kívül helyezése mellett”...
- 104 Vass József válasza Kéthly Anna hozzászólására a Népjóléti- és Munkügyi Minisztérium 1928/29. évi költségvetésének vitájában. KN. 1928. május 3, 50.
- 105 A barlanglakók kitépítése tb. BAZML IV. 904. b. 14241/1936.
- 106 Borsod, Gömör és Kishont kee. vármegyék törvényhatósági bizottságának Miskolcon 1936. évi április 27. napján tartott rendes gyűlése. BAZML IV. 904. b. 9304/1936 (71/1936. kgy.) Borsod, Gömör és Kishont kee. Vármegyék Hivatalos Lapja, 1936. május 6. 92–93; Vitézi telkek vásárlásról, a barlanglakók számára házak építéséről határozott a vármegyei kisgyűlés. Magyar Jövő, 1936. március 18.
- 107 Az államsegélyt a vármegye megkapta, de a Munkásház-építési Alap maradványösszegének felhasználását a belügyminiszter még 1937-ben sem hagyta jóvá, ami az építkezések átmeneti leállításához vezetett... (14 000 pengő sürgetése. BAZML IV. 904. b. 503/1937.)
- 108 A falu előjárósága avval a feltétellel egyezett ebbe bele, hogy Mikszáthfalva Tibolddaróc politikai község szerves és elválaszthatatlan része marad. (Tibolddaróc község előjáróságának határozata a barlanglakók részére építendő házcsoportnak Mikszáthfalva elnevezése tb. IV. 904. b. 5777/1937.) Mikszáthfalva valóban csak egy településrész elnevezése lett, a község hivatalos neve Tibolddaróc maradt. (Magyarország legújabb statisztikai adatokkal ellátott helységnevtára, 1943. Közigazgatási Évkönyv és Előjegyzési Szaknaprtár, Hellas Irodalmi és Nyomdai Rt, Budapest, 1942.)
- 109 1936. november 23-ra a következő épületek voltak készen: Tibolddarócon 23, Cserépváralján 5, Cserépfaluban 2, Ostoron 1, Kistályán 4 lakóház. (Barlanglakók lakóházainak építése. BAZML IV. 904. b. 2799/1936.)
- 110 Komárom és Esztergom kee. vármegyék 200 pengős segélye Mikszáthfalva felépítésére. Komárom és Esztergom kee. Vármegyék Hivatalos Lapja (továbbiakban Hiv. Lap), 1936. szeptember 8, 555/1936. kgy.; 700 pengő átutalása a mikszáthfalvai építkezésekre. Pest–Pilis–Solt–Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, 1936. október 11. 12.892/1936. kgy.
- 111 Borbély-Maczkó főispán beszámolója a jégkarsultak segélyezéséről és a barlanglakók kitépítéséről. Magyar Jövő, 1936. október 14.
- 112 Borsod vármegye alispánjának időszaki jelentése (továbbiakban Alisp. jel.) 1939. szeptember hó 1-ig. Miskolc, én. [1940?]. 4.
- 113 A kácsi parom és a „kácsi” jólértesültség. Magyar Jövő, 1936. szeptember 5.
- 114 Hirdetmény 40 tibolddaróci ház versenytárgyalásba-adásáról. Borsod, Gömör és Kishont kee. Hiv. Lap, 1936. július 16, 160.
- 115 Fóthy János: Felépül a borsodi barlanglakók új lakóhelye: Mikszáthfalva. Pesti Hírlap, 1936. szeptember 25. 4. Az újságíró hozzátette: nagyon büdös

- van, „megnevezhetetlen, kielemezhetetlen szag”.
- 116 Falu épült... Függelenség, 1936. szeptember 25.
1. Megjegyzendő, hogy a cikk végén a szerző csaknem egy egész bekezdésen keresztül áradozik arról, hogy az egész Bükk-lejtőt a tibolddaróci házak rezeda-illata fogja bejárni, ami annál is érdekesebb képzetársításokat tesz lehetővé, mert a legtöbb beszámoló egyetértett abban, hogy a barlanglakásokban elviselhetetlenül bűdös van...
- 117 „A lakók mind kivonultak a barlangok elé, és tiszteletteljesen köszöntötték a vendégeket.” (R.I.: Sajtóbejelentő Mikszáthfalván. 8 Órai Újság, 1936. szeptember 25. 14.). A Pesti Hírlap az első jutatot, Szulányi Mihály 100%-os hadirokkant szavait tartotta fontosnak idézni: „A pokolból a mennyországba kerültünk – mondja csendesesen és kissé ijedten.” (Fóthy János: Felépül a borsodi barlanglakók első új lakóhelye: Mikszáthfalva. Pesti Hírlap, 1936. szeptember 25. 4.) A propaganda természetesen nem egyszer túlzott is: pl. a Tolnai Világlapja címével ellentétben sem Tibolddarócon, sem a miskolci Danivölgyben nem voltak „homokbarlangok”: mindkét helyen könnyen faragható sziklába vágták a lakásokat... (Tolnai Világlapja, i. m.)
- 118 MTI Hírkiadás, 1936. március 17. Kozma Miklós belügyminiszter kedden személyesen győződött meg a borsodmegyei barlanglakók nyomorúságáról. Magyar Jövő (Miskolc), 1936. március 18.
- 119 A félhivatalos kormánylap így írt: „Házaiában ott fekszik a magyar töke pénze, tulipánjai, rezedáin ott ragvog a magyar szellem, új gondolkodás hajnalának gyöngyös harmatcsöppje. S reggelenként, ha kinyílnak a mikszáthfalvi rezedavirágok, valami csodálatos illatot visz majd mindenfelé a hűvös bükki szél. Csodálatos álmokat, vágyakat ébreszt magyar szívekben ez a borsodi virágillat. Vágyakat, hogy építsünk még sok-sok magyar falut. Álmokat, amelyek fényében meg kell látni már, hogy ez a jövőendő útja, célja.” (Falu épült... Függelenség, 1936. szeptember 25. 1.)
- 120 Szerdahelyi Sándor: A tibolddaróci helyzet. Népszava, 1936. szeptember 25.5. A vármegyei alispánjának iratai közt nem találtuk meg, hogy mennyit fizettek a földért.
- 121 A tibolddaróci hegyoldal nyomorban élő barlanglakói egészséges otthonot kapnak Mikszáthfalván. MFI Heti Híradó, 1936. szeptember; <http://filmhíradok.nava.hu/search.php?q=Tibolddar%C3%B3c>; letöltve: 2010. június 4. A 8 Órai Újság is hasonló jelenetről számolt be („A lakók mind kivonultak a barlangok elé, és tiszteletteljesen köszöntötték a vendégeket” – R.I.: Sajtóbejelentő Mikszáthfalván. 8 Órai Újság, 1936. szeptember 25. 14.)
- 122 1936 őszére Tibolddarócon 40, Ostoroson 15 ház került átadásra. MTI Hírkiadás, 1936. szeptember 21.
- 123 A faluban egy könyvtár működött, a Leventeegyesület fenntartásában: 1942-ben 120 beiratkozott olvasójuk és 131 kötet (adomány) könyvek volt. (A tibolddaróci leventeegyesület 1942. évi munkaterve. BAZML IV. 904. b. 665/1944.)
- 124 Schrerer Pál: i. m. 198–199.
- 125 A korabeli újságtudósítás 200 m²-es (azaz kb. 56 négyzetökö) telkekről ír (Fóthy János: Felépül a borsodi barlanglakók első új lakóhelye: Mikszáthfalva. Pesti Hírlap, 1936. szeptember 25. 4.); a helyszíni személyes bejárás alkalmával a 200 négyzetököes telekméretet valószínűsítették. A telek még így sem számított nagynak, és legfeljebb konyhakert létesítését tette lehetővé. Összehasonlításképpen: a két világháború közti mezőgazdasági munkásház-építő akciók egyik legnagyobbikán, az 1920-as földreform-novella nyomán és a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet kölcsönével épült makói Vertán-telepen mindössze 90–110 négyzetököes építési telkeket jelöltek ki, melyekről Féja Géza Viharsarok-jában azt írta, hogy ott „a kutyá is alig fér el. Általában öt napraforgót, egy kised tyúkólat s egy macskát találnak az udvarokon. Kert ültetéséről, gyümölcsfáról szó sem lehet...” (Féja Géza: Viharsarok. Budapest, 1957. 271.)
- 126 R.I.: Sajtóbejelentő Mikszáthfalván, i. m.
- 127 Donáth Ferenc (85) adatközlése. Tibolddaróc, 2006. július 2.
- 128 Előmeret-költségvetés. BAZML IV. 904. b. 10076/1940. Kozma Miklós belügyminiszter idején egy, kőből épült, cseréptetővel ellátott, egészségileg szigetelt és padlóval berolt négy és fél méteres szoba, konyhával, kamrával 1288 pengőbe került. (Kozma Miklós belügyminiszter felszólalása a belügyi tárcá 1936/37. évi költségvetésének vitájában. KN 1936. május 27. 232.)
- 129 Jankó János: i. m.; Vendel István: Szekszárd története. Szekszárd, 1941. 248; Pálvolgyi Márta: »Peremre kerülés« a szekszárdi sorházakban. Valóság, 1978. 4. 85–94. Cserépváralján 1936-ban alispáni rendelet írta elő a kiürített barlanglakások betömögését. (Cserépváralja községben életveszélyessé vált barlanglakások megvizsgálása. BAZML IV. 904. b. 13.186/1936)
- 130 Szita László: Nagyarsány. 100 Magyar Falu Könyvesháza, Budapest, é. n. [2001]
- 131 „Nem szabad előfordulnia, hogy pártunknak és államunknak a békehar terén, valamint a béke erősítése érdekében tett intézkedései következtében az idegenforgalom növelésénél az egyes Budapesten járt külföldiek lefényképezhessek ezeket a barlanglakásokat. Így történt a legutóbbi osztrák-magyar futballmérkőzésen résztvevő osztrák turistáknál is.” Idézi: Mednyánszky, i. m. 79.
- 132 MTI Hírkiadás, 1936. szeptember 24.
- 133 MTI Hírkiadás, 1937. március 30.
- 134 Szomolyán 1936-ban 50 életveszélyes barlanglakást írtak össze, 232 családtaggal (BAZML IV. 904. b. 13.186/1936.
- 135 103.764/III.b./1936. Bm. rendelet. HivLap, 1937. június 17., 143.
- 136 Tóth Ferenc: Település, építkezés, berendezés. In:

- Makó néprajza. Makó monográfiája, 3. Szerk.: Tóth Ferenc. Makó, 2008. 262–269. Tóth Ferenc: Makó településtörténeti vázlata. In: Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1972–73. Szeged, 1974. 41–81.
- 137 A közelben ilyen a Tibolddarócival egy időben épült noszvaji telep – részben már az Országos Nép- és Családvédelmi Alap által az 1940-es években épített 20 háza (Kovács Béla: Noszvaj. Száz Magyar Falu Könyvesháza. Budapest, é. n. [2002] 123. és személyes helyszíni felmérés, 2002. augusztus), de a legtöbb ONCSA-telep is...
- 138 Boros Margitnak a tibolddaróci építkezésekkel egy időben Ostorosról állapította meg, hogy minden téren szélesebben terjednek a városi szokások, így az építkezéseknél is, ahol különálló családi hajlékok helyett zárt utcásokat szerettek volna látni a falusiak (Boros: i. m.)
- 139 Lázár István plébános közlése, 1991.
- 140 Borsod, Gömör és Kishont kee. vármegyék törvényhatósági bizottságának Miskolcon 1936. évi április 27. napján tartott rendes gyűlése, i. m.
- 141 Hozzáteendő, hogy jelen sorok írója is tapasztalt hasonlót az ózdi Hétes-telepen, a miskolci Lyukón, a komlói „számos-házakban” – és nem a harmincas-negyvenes években, hanem 2015 táján...
- 142 Boldizsár Iván: Tibolddaróctól Mikszáthfalváig! Új Nemzedék, 1936. szeptember 26. 7. Sajátos módon ugyanő egy másik cikkében, melyet a konzervatív Nemzeti Újságnak írt, a vármegye szociális gondoskodását ünnepelte (A tibolddaróci barlanglakók emberi otthont kapnak. Nemzeti Újság, 1936. szeptember 25. 6.)
- 143 Bielek, i. m.; Tibolddaróci barlanglakók kitelepítése. BAZML IV. 904. b. 24.321/1940.
- 144 Hirdetmény 40 tibolddaróci ház versenytárgyalásba adásáról. HivLap, 1936. július 16. 160.
- 145 Ennek egyik „alapidokumentuma volt az Országos Ínségnyhító Mozgalomról kiadott 6000/1922. Bm. rendelet (Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Alispánjának Ált. Közíg. Iratai, Pest Megyei Levéltárt – továbbiakban PML –, IV. 408.b. 650/1922)
- 146 14 000 pengő sürgetése. BAZML IV. 904. b. 503/1937.
- 147 1938-ban a megyei tisztiorvos megvizsgálta néhány (szám szerint 154) cselédlakást, ami közt alig talált elfogadhatót... (Alisp. jel. 1938. október 1-től 1939. április 1-ig. Miskolc, 1939. 5.)
- 148 A Vármegyei Munkásház-alap és a Földrendéskárosultak Alapjának törlesztései hasonló fégyelmzettességgel történtek – azonban az előbbi esetben azonban ugyan az inflációs kor fizetőeszközében, aranykoronában történt a visszafizetés, de az átszámítással a törvényhatóság rendre késett, ami a juttatottaknak kedvezett. A Földrendésalapnál a legtöbb esetben nem az egykori barlanglakók, hanem a tőlük a lakóházukat megvásárló egri vagy környékbeli borosgazdák fizették a kölcsönt és 5% kamatát, akiknek ez komoly megterhelést nem jelentett... Az Országos Kislakásépítő Szövetkezet kintlévőségei 1937-re olyan kezelhetetlenné váltak, hogy a kormány kénytelen volt 20 évről 30 évre megemelni a törlesztés idejét, a pontosan fizetőknek pedig évi 6% jóváírást adtak. (A Falu, 1937. január 10., 4.)
- 149 A tibolddaróci községi költségvetésekből egy kisebb sorozat (1936-os, 1943-as költségvetés, 1938-as zárszámadás) fennmaradtak. (BAZML IV. 904.b. 9092/1937; 23.378/1942). A Háztartási Alapot ugyan minden évben enyhe, 1% körüli többlettel terveztek meg, ám a községi pótdadó behajtása (mely 1943-ban pl. már a teljes bevétel harmadává emelkedett) egyre nehezebbé vált (adat erre a következő, nem túl vékony iratsomag is: Tibolddaróci adóhátralékok behajtása tb. BAZML IV. 904. b. 1961/1937.)
- 150 Tibolddaróci barlanglakók kitelepítése ínségmunka útján. BAZML IV. 802 b. 24.684/1940.
- 151 A december különösen hideg időjárást hozott, ennek ellenére folytatták az alapását és a kőanyag kitermelését. Uo. és 24.321/1940.
- 152 Jegyzőkönyv a tibolddaróci barlanglakók számára épített házak kiutalásáról, 1940. szeptember 24. BAZML IV. 904. b. 16.164/1937.
- 153 1941-ben 60 millió pengőt (az összes állami kiadások 2%-át), 1942-ben 80 milliót (1,62%), 1943-ban 100 milliót (1,38%) terveztek az ONCSA kiadásaira fordítani; az Országos Nép- és Családvédelmi Alapnak az állami költségvetésben elfoglalt helyének értékeléséhez azonban hozzá kell tenni, hogy 1941–43 közt az állam kiadása teljes összege 2,5-szeresére, a Honvédelmi Minisztériumé pedig 3,7-szeresére nőtt.
- 154 Erről a 271/1941. Bm. rendelkezett. A Népjóléti Alap előzményének számító Borsod-Gömör-Kishont Vármegyei Közjóléti Alapot még 1937-ben hívta életre a vármegye közgyűlése, azonban az alap bevétele („a, állami, vármegyei és községi hozzájárulások; b, jótékony célú alapok és alapítványok erre a célra fordítható jövedelmei; b, adományok”) és ennek megfelelően jelentősége ekkor még igen csekély volt. (Szabályrendelet a vármegye Közjóléti Alapjáról. BAZML IV. 802. b. 15.524/1938; HivLap, 1938. február 24.) A megye vezetése is tisztában volt vele, hogy mindez alig jelent többet, mint jó szándékú gesztust, amint az a feladatok kijelöléséből is látható: az alap célja „... a vármegye területén, különösen a kis- és nagyközségekben az általános népvédelem, tehát a közjó előmozdítása érdekében, mindazok intézkedések megtételésének, melyek a hazai viszonyok alapján célszerűek és szükségesek.”
- 155 Borsod vármegyei Közjóléti Szövetkezet megalakulása IV. 810. b. 10.168/1941. és Alispáni bejelentés Borsodvármegyei Közjóléti Szövetkezetének megalakulásáról. Uo., 10.371/1940. A borsodi közjóléti szövetkezet megalakulása némileg megelőzte azt kötelezővé tévő 3.500/1941. Me. kiadását.

- 156 1939-ben 668 terhes anya, 1728 három év alatti, 2056 három és hat év közötti és 3539 11 év alatti gyermek kapott napi két dl tejet és két kockacukrot; a következő félévben ez 733, 3278, 3215-re emelkedett, nem annyira a szükséglet változása, inkább a Zöldkereszt-szolgálat fejlődése miatt. (Alisp. jel. 1939. szept. hóig. Miskolc, én. [1940?]; Ua., 1940. szeptember 1-ig.
- 157 Uo., 1940. II. félév. Miskolc, 1941. Nagyon is elképzelhető, hogy a valóban magas vármegyei összegből más, a jelentésben nem szereplő fálvagnak is jutott.
- 158 Az első teljes munkaévre a vármegyében 300 fejlesztésén juttatását tervezték ugyanannyi családnak 150 000 pengőért (a teljes költségvetés 12%-át tette ki); emellett 1000 sertést (100 000 pengő), baromfiakat (20 000 pengő) vetőmagot (50 000) és kiskereskedelmi és kisipari hitelt (25 000) is juttatni akartak. Tanfolyamokra és háziiparra 13 000 pengőt terveztek fordítani; az országban szokatlan módon a szellemi szükségmunkások 12 000 pengőjét is a közjóléti szövetkezettel akarták kifizettetni...
- 159 Endre László egyenesen megtiltotta, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye bármely képviselője jelen legyen a kecskék kiosztásánál... Pest Megyei Levéltár, Alispáni Iratok, IV. 408. 12.322/1940.
- 160 A 3500 pengős ikerház árából – a családonként tehát 1750 pengős kölcsönből – négy gyerek esetén 1575, ötnél 1400, hatnál 1125, hétnél 962,50 pengőt kellett visszafizetni; minden további gyermek után 10%-ot engedtek.
- 161 Ennek érdekében a gyermekkedvezmény semmiképpen sem lehetett 70%-nál több (kilenc gyereknél elvben már 75% járt volna), hogy a kölcsön pro forma fennmaradjon... (200/1941. Bm.)
- 162 E tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé a téma hosszas elemzését; azt részben már elvégeztük korábbi írásunkban: Női szerepek és szociálpolitika Magyarországon. Korall, 13. (2003. szeptember), 30–48.
- 163 Sz. Andrásné, Tibolddaróc, 2006. szeptember 8.
- 164 Házépítésre, tatarozásra adott kölcsönök nyilvánlartása. Borsod megye szociális felügyelőjének iratai. XXI-107/4. A jelentés szerint a telket csak Noszvajon adta a közjóléti szövetkezet, azonban ez bizonyosan téves információ: valószínűleg a vármegye által az 1930-as évek második felében vásárolt házhelyeket minősítette a szociális felügyelő „sajátnak” (a másik lehetőség ugyanis az lett volna, hogy a telket a közjóléti szövetkezet vette szabad kézből...) A vármegye alispánjának 1941. őszi jelentése 114 ház építéséről számolt be. (Alisp. jel. 1941. április 1-től 1941. október 1-ig. Miskolc, 1941. 4–5.)
- 165 Kimutatás háziipari tanfolyamokról. BAZML IV. 904. b. 4401/1939.
- 166 Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap illetve a Közjóléti Szövetkezet bekapcsolódása a birtokpolitikai tevékenységbe. (Jelentés az Országos Szociális Felügyelőségnek, 1941. október 3.) IV. 810. b. 13.194/1941. 1941-ben nagyjából a házzuttatottak számára alakítottak ki kishaszonbérleteket az elvett zsidó birtokokon. (Silbiger Gyula tibolddaróci ingatlanának átengedése tb. BAZML IV. 802. b. 779/1941.)
- 167 550.000/1942. FM. A zsidók tulajdonában lévő kisebb ingatlanok átengedése tb. Nép és Családvédelem 1942. 12. 473; 15.968/1942. OSZF. Házhelyeknek alkalmas ingatlanok szerzése. Uo. A 16.463/1942 OSZF. külön kihangsúlyozta, hogy az 5 holdon felüli, a Vitézi Rendnek vagy az Országos Földhitelintézetnek átadott területekből is lehet kérni házhelynek való parcella kihalását...
- 168 A 2004–2005-ben felvett 11 tibolddaróci interjú során egy adatközlő sem emlékezett arra, hogy a hivatásszerűen gondozással foglalkozókon kívül más is felkereste volna családjaikat, pedig az ország egyéb területein ez a kérdés szinte minden alkalommal felmerült.
- 169 Az 528.707/1942. B.M. ezt mindenütt kötelezővé tette.
- 170 Herkely Károly: i. m.
- 171 Jellemző körülmény, hogy a közjóléti szövetkezet tagsága minden juttatott számára 2 pengő tüzlet-ész-jegyzés mellett a 700/1941. Bm. értelmében kötelező volt – ám Tibolddarócon és Ostoroson ezt nem kérték számon az érintettek.

Avatar-közgazdaságtan – a siker közgazdaságtana

(Bevezetés) „Minden idők egyik leghosszabb pszichológiai kutatása 268 férfi életútját követve végig onnantól, hogy beléptek a Harvardra az 1930-as évek végén, egészen a mai napig. Ebből a tengernyi adatból a kutatóknak sikerült kiszűrniük, milyen életkörülmények és személyes tulajdonságok különböztetik meg a legboldogabb és legteljesebb életet élő férfiakat a legsikertelenebbektől. 2009-ben George Vaillant, a vizsgálatot 40 éve vezető pszichológus azt mondta az Atlantic Monthly-nak, hogy egy szóban tudja összefoglalni az eredményeket: „Szeretet. Pont.” (Achor 2015, 225) Nem véletlen, hogy Gary Chapman ezt, a jó kommunikáció alapjául szolgáló minőséget hangsúlyozza a „... hangolva” című könyveinek hasábjain. Kapitalista világunkban talán hihetetlenül hangzik, hogy a siker záloga egy pozitív érzet is lehet. Csíkszentmihályi Mihály végzett hasonló kutatásokat, melyet Kreativitás című könyvében publikált. Számos híres és sikeres ember azon készségét vonultatta fel, amelyek egy ember életét teljessé tehetik. A mérések eredménye felettébb elgondolkodtató.

Tomáš Sedláček szerint több vallás, mítosz van a közgazdaságtanban, mint matematika. (Sedláček 2012, 24) A közgazdaságtan mint a döntés tudománya (Bolla 2014) érinti már a viselkedést, tehát pszichológiát, boldogságot, pozitív pszichológiát. Megfogadva Sedláček szavait, a mese-közgazdaságtannal foglalkozó cikkemet kiterjesztem még unortodoxabb irányba és a vallást, a keresztények szent könyvét, a Bibliát veszem górcső alá.

Az avatar szó valószínűsíthetően az „avat” szóból származik. Az Értelmező szótár szerint ’ünnepélyesen felvesz valakit valamely közösségbe; valamivé tesz valakit; valaminek az ismeretébe bevezet valakit’. Szinonimaként felavat, beavat, ellentétéként az avatatlan, azaz még be nem avatott található. További ellentétek a szakavatott, illetékes, jártas, tapasztalt. Ugyanezen idézetek találhatóak meg az akadémiai Magyar értelmező kéziszótárban is. Nem hivatalos források szerint tehát Krisztus és Buddha, mint tisztánlátó, tanító, a tudományok birtokában lévő az avatar minőség.

Azon földi értelemben vett „avatar” embereknek kell vezető beosztásokba kerülniük, akik személyisége az érzelmek kiiktatásának képességét biztosítja. Bizonyos helyzetekben, a lelki állóképesség aktiválásával irányíthatóvá kell tenni az emberi személyiség érzelmeit. A negatív érzelmeket elfedni, a pozitív minőségeket (pl. szeretet) előhozni. Az unortodoxia újabb vívmánya a következő, érzelmeket, lelket, készségeket a siker irányába fejlesztő lelki táplálék. Ehhez nyújt segítséget a gedeoniták, egy nemzetközi üzletemberekből álló csoportosulás, akik a főbb érzelmeket, élethelyzeteket kezelő bibliai idézeteket össze- ésigyűjtötték, s adtak ki ily módon egy „újabb” Újszövetséget.

(A modell) Az Avatar jelen esetben Jézus Krisztus.

Lelki állóképesség

Ahhoz, hogy lelki állóképességünket erősítsük, a következő lehetőségek közül választhatunk. Dr. Bagdy Emőke a Bíz magadban! című kötetben a pozitív megerősítéseket és az életbátorságot tartja az önbizalom növelése legfontosabb momentumának (Bagdy 2014, 51). Véleményem szerint az imák kitűnő pozitív megerősítések, így eme minőséghez kapcsolódó idézetek felsorakoztatásával kezdek.

Ima

Az éneklőmesternek a neginóthra, Dávid zsoltára.

Mikor kiáltok, hallgass meg engem, igazságomnak Istene; szorultságomban tág tért adtál nékem: könyörülj rajtam és halld meg az én imádságomat!

Emberek fiai! Meddig lesz gyalázatban az én dicsőségem? Meddig szerettek hiábavalóságot, és kerestek hazugságot? Szela.

Tudjátok meg hát, hogy kedveltjévé választott az Úr; meghallja az Úr, ha hozzá kiáltok! Haragudjatok, de ne vétkezzetek: beszéljétek szívetekkel a ti ágyasházatokban és csilapodjatok! Szela.

Igazságnak áldozatával áldoztatok és bízzatok az Úrban.

Sokan mondják: Kicsoda láttat velünk jót? Hozd fel reánk arcodnak világosságát, oh Uram!

Nagyobb örömet adsz így szívembe, mint amikor sok az ő búzájuk és boruk.

Békességben fekszem le és legott elaluszom; mert Te, Uram, egyedül adsz nekem bátoroságos lakozást. (Zsolt 4, 1–9)

Az éneklőmesternek; Kóráh fiainak tanítása. Mint a szarvas kívánczik a folyóvizekre, úgy kívánczik az én lelkem hozzád, Isten! Szomjúhozik lelkem Istenhez, az élő Istenhez; mikor mehetek el és jelenhetek meg Isten előtt? Könnyhullatásom volt kenyerem éjjel és nappal, mikor mindennap azt mondták nékem: „Hol van a Te Istened?” Mikor ezekről emlékezem, megkeseredem lelkemben; mert nagy csoportban vonultam ezelőtt és ujjongó örömmel és hálaadással vezetem őket, az ünneplő sokaságot, az Isten házáig. Miért csüggedsz el lelkem és nyughatatlankodol bennem? Bízzál Istenben, mert még hálát adok én néki az Ő orcájának szabadításáért. Istenem! Elcsügged bennem az én lelkem; azért emlékezem reád a Jordán és Hermon földjéért, a Miczár hegyéről. Örvény örvényt hív elő zuhatagjaid hangjára; minden vízaradásod és hullámod összecsap fölöttem! Nappal kiküldte kegyelmét az Úr, éjjel éneke volt velem, imádság az én életem Istenéhez.

Hadd mondjam Istennek, az én közsáلامnak: Miért felejtkeztél el rólam? Miért kell gyászban járom ellenség háborgatása miatt? Mintha zúzóadás volna csontjaimban, mikor gyaláznak engem az én szorongatóim, naponként ezt mondván nékem. Hol van a te Istened? Miért csüggedsz el lelkem, és miért nyughatatlankodol bennem? Bízzál Istenben, mert még hálát adok néki, az én szabadítómnak, Istennek. (Zsolt 42, 1–12)

Történt egyszer, hogy amikor egy helyen imádkozott, annak végeztével így szólt hozzá egyik tanítványa: Uram, taníts meg minket imádkozni, amint János is megtanította tanítványait. Ő ezt mondta nekik: Mikor imádkoztok, ezt mondjátok: Atyánk, szenteltesd meg a te neved. Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratom, mint a mennyben, úgy a földön is. A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk naponként. És bocsásd meg bűneinket, amint mi is megbocsátunk minden ellenünk vétkezőknek. És ne vígy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól. És így szólt nekik: Ha valamelyikőtöknek barátja van, s az odamegy hozzá éjfélkor, és azt mondja neki: Barátom, adj nekem kölcsön három kenyeret, mert egy barátom érkezett hozzám az útról, és nincs mit adnom ennie – és ő így válaszolna belülről: Ne zavarj engem; lásd az ajtó már be van zárva, és gyermekeim velem együtt az ágyban vannak, nem kelhetek fel és nem adhatok neked –, mondom nektek, ha nem kel is fel, és nem is ad neki azért, mert az barátja, de az ő erőszakoskodása miatt fel fog kelni, és adni fog neki annyit, amennyire szüksége van. Én is mondom nektek: Kérjétek és adnak; keressetek és találtok, zörgessetek és ajtót nyitnak nektek. Mert aki kér, mind kap, aki keres, talál, és a zörgetőknek ajtó nyílik. Melyik atya az közületek, aki fiának követ ad, mikor az kenyeret kér, és kígyót ad, amikor halat kér; vagy skorpiót ad-e neki, ha tojást kér? Ha azért ti, bár rosszak vagytok, tudtok fiaitoknak

jó ajándékokat adni, mennyivel inkább fog a ti mennyei Atyátok Szentlelket adni azoknak, akik tőle kérik! (Luk 1,1–13)

Ezeket mondta Jézus és felemelte szemét az égre, és így szólt: Atyám, elérkezett az óra; dicsőítsd meg a Fiadat, hogy a Fiú is dicsőíthessen Téged. Hatalmat adtál neki minden emberen, hogy örök életet adjon mindazoknak, akiket neki adtál. Az pedig az örök élet, hogy megismerjenek Téged, az egyedül igaz Istent, és akit elküldtél: Jézus Krisztust. Én dicsőítettelek téged a földön; elvégeztem a munkát, amelyet rám bízál, hogy elvégezzem. És most dicsőíts meg engem, Atyám, te magadnál, azzal a dicsőséggel, amely az enyém volt már, mielőtt a világot megmentetted volna. Kinyilatkoztattam a te nevedet az embereknek, akiket e világból nekem adtál. Tied voltak és nekem adtad őket; és a te beszédedet megtartották. Most tudták meg, hogy mindaz, amit nekem adtál, tetőled van; mert a beszédedet, amelyeket nekem adtál, átadtam önekik, és ők befogadták, és valóban megismerték, hogy én tőled jöttem ki, és elhitték, hogy te küldtél engem. Én őérettük könyörgök, nem a világért könyörgök, hanem azokért, akiket nekem adtál, mert a tiéd. És az enyéme mind a tiéd, és a tiéd az enyéme és én megdicsőülök öbennük. És én nem vagyok többé e világban, de ők e világban vannak, én pedig hozzád megyek. Szent Atyám, tartsd meg őket a Te neved által, melyet nekem adtál, hogy egyek legyenek, mint mi! Amíg velük voltam, én megtartottam őket a te neved által, amelyet nekem adtál. És megőriztem őket, hogy senki sem vezett el közülük, csak a kárhozat fia, hogy az Írás beteljesüljön. Most pedig Hozzád megyek; de ezeket még elmondom a világon, hogy az én örömem teljes legyen öbennük. Én a te igédet nekik adtam; és a világ gyűlölte őket, mivel nem a világból valók, mint ahogy én sem a világból való vagyok. Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól. Nem a világból valók, mint ahogy én sem a világból vagyok. Szenteld meg őket a te igazságoddal; a te igéd az igazság. Amint te küldtél engem a világba, úgy küldtem én is őket a világba. És én érettük odaszentelem magamat, hogy ők is valósággal szentek legyenek. De nemcsak őérettük könyörgök, hanem azokért is, akik az ő beszédükre hisznek majd énbennem; hogy mindnyájan egyek legyenek, amint te énbennem, Atyám és én Tebenned, úgy legyenek ők is egyek mibennünk, hogy elhiggye a világ, hogy te küldtél engem. Én átadtam nekik azt a dicsőséget, amit nekem adtál, hogy egyek legyenek, amint mi egyek vagyunk: Én öbennük, és te énbennem; hogy tökéletesen eggyé legyenek. Ismerje meg ebből a világ, hogy te küldöttél engem, és éppen úgy szeretted őket, mint ahogy engem szerettél. Atyám, azt akarom, hogy akiket nékem adtál, ott legyenek velem, ahol én vagyok, had lássák az én dicsőségemet, amelyet nekem adtál, mert szeretted engem a világ teremtése előtt. Igazságos Atyám! A világ nem ismert meg téged, de én megismertelek, és ezek is megismerték, hogy te küldtél engem. És én megismertetem velük a te nevedet, és ezután is megismertem, hogy az a szeretet, amellyel engem szeretted, bennük legyen, és én is öbennük legyek. (Jn 17,1–26)

És ez a bizodalom, amellyel őhozzá vagyunk, hogy ha kérünk valamit az ő akarata szerint, meghallgat minket; és ha tudjuk, hogy meghallgat minket, akármit kérünk is: azt is tudjuk, hogy már teljesítette is kéréseinket, amelyekkel hozzá fordultunk. (Jn1 5,14–15)

Bátorság

Várjad az Urat, légy erős; bátorodjék szíved és várjad az Urat. (Zsolt 27,14)

Jöjjenek mesehős tulajdonságok is (Bolla 2015), aminek sokszor híján vagyunk:

Türelem

Állhatatosságra van szükségetek, hogy az Isten akaratát cselekedhessétek és elnyerjétek az ígérését. (Zsid 10,36)

Kitartás

Jézus pedig elkezdte mondani nékik: Vigyázzatok, hogy senki el ne ámtson titeket. Mert sokan jönnek majd az én nevemben, és azt mondják, hogy én vagyok! És sokakat tévedésbe ejtenek majd. Mikor pedig majd hadjáratról és háborús hírekről hallotok, ne rémülözzetek. Ennek így kell lennie, de ez nem a vég. Mert nemzet támad nemzet ellen, és ország ország ellen. Helyenként földrengés, éhínség lesz, de ez még csak a kezdete a gyötrelmeknek. Ti pedig magatokra vigyázzatok. Mert törvényszékeknek adnak majd át és zsinagógákban ütnek-vernek majd titeket, és helytartók, mert királyok elé hurcolnak énniattam. Bizonyrágot tegyetek előttük. De kell, hogy előbb hirdessék az evangéliumot minden népnek. Amikor fogva visznek, és a törvényszékeknek átadnak titeket, ne okozzon nektek előre gondot az, hogy mit szóljatok, hanem ami adatik nektek abban az órában, azt mondjátok. Mert nem ti vagytok, akik szóltok, hanem a Szentlélek. Halálra adja majd testvér a testvérét, atya a gyermekét, és fellázadnak a magzatok szülei ellen, és megöletik őket. És mindenki gyűlölni fog titeket az én nevem miatt. De aki mindvégig megáll, megtartatik. (Mk 13,5–13)

Bizalom

Bízzál az Úrban és jót cselekedjél; e földön lakozzál és hűséggel élj. Gyönyörködjél az Úrban, és megadja néked szíved kéréseit. Hagyjad az Úrra a Te utadat, és bízzál benne, majd Ő teljesíti. (Zsolt 37,3–5)

Hit

Amikor bement Kapernaumba, egy százados ment hozzá és kérte őt: Uram, az én szolgálóm szélütöten fekszik otthon, és nagy kínozt szenved. Jézus ezt mondta: megyek és meggyógyítom. De az így felelt: Uram, nem vagyok én arra méltó, hogy átlépd a küszöbömet, hanem csak mondd szóval, és meggyógyul az én szolgálóm. Én is felsőbbség alá vetett ember vagyok, alattam is szolgáltnak katonák. És, ha egyiknek azt mondom: Menj! Elmegy, ha a másíknak: Jöjj! Idejön. És ha a szolgálómnak szólok: Tedd ezt! Megteszi. Mikor Jézus ezt hallotta, elcsodálkozott és azt mondotta a követőinek: Bizony mondom néktek, senkiben sem találtam ilyen nagy hitet Izráelben. De mondom nektek, hogy sokan eljönnek napkeletről és napnyugatról, és asztalhoz telepednek Ábrahám, Izsák és Jákob mellé a mennyek országában, ennek az országnak fiait pedig kivetik a külső sötétségbe, s ott lesz sírás és fogcsikorgatás. A századoshoz pedig így szólt Jézus: Eredj el, és legyen neked a Te hited szerint. És meggyógyult a szolgáló abban az órában. (Mt 8,5–13)

És Jézus így válaszolt nekik: Legyen hitetek Istenben. Mert bizony mondom néktek: Ha valaki azt mondja ennek a hegynek: Kelj fel és vedd magadat a tengerbe, és szívében nem kételkedik, hanem hiszi, hogy amit mond, megtörténik: Annak meglesz, amit mond. Azért azt mondom nektek, higgyétek, hogy mindazt, amiért imádkoztok, és amit kértek, már megkaptátok és meglesz tinéktek. (Mk 11,22–24)

Érzelmek**Félelem**

Megkerestem az Urat és meghallgatott engem, és minden félelmemből kimentett engem. (Zsolt 34,5)

És ne féljetez azoktól, akik a testet megölik, de a lelket nem tudják megölni, inkább attól féljetez, aki mind a lelket mind a testet elveszítheti a gyeheennában. (Mt 10,28)

Mert nem a féltékenység lelkét adta nekünk az Isten, hanem erőnek, szeretetnek és józan-ságnak Lelkét. (2Tim 1,7)

Kapzsóság nélkül való legyen az életeitek; elégedjete meg azzal, amitek van, mert ő mondta: Nem hagyjak el, sem el nem távozom tőled. (Zsid 13,5)

Azért bizvást mondjuk; az Úr az én segítségem, nem félek. Ember mit árthat nekem? (Zsid 13,6)

Harag

Légy ellenségeddel megint jó barát, amíg a bíróhoz visz az utatok, hogy át ne adjon a bírónak, a bíró meg oda ne adjon a poroszló kezébe és tomlöcbe ne vessenek.

Bizony, mondom neked: Nem jössz ki onnan, míg meg nem fizetsz az utolsó fillérig. (Mt 5,25–26)

Az önbizalomhiány itt a kishitűség szinonimájaként értendő.

Kishitűség

És ő így felelt nekik: mit féltek, ti kicsinyhitűek? Felkelt, megdorgálta a szeleket és a tengert és nagy csendesség lett. (Mt 8,26)

A hit a reménylett dolgok valósága és a láthatatlan dolgokról való bizonyos meggyőződés. (Zsid 11,1)

Szeretet

Az pedig így válaszolt: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből és teljes lelkedből és minden erőddel és minden gondolatoddal; és a te felebarátodat, mint tenmagadat. (Lk 10,27)

Ha nyelveken szólok – emberek vagy akár angyalok nyelvén –, szeretet pedig nincsen énbennem, olyanná lettem, mint a zengő érc és a pengő cimbalom. És ha jövődöt tudok is mondani és minden titkot és minden bölcsességet ismerek is, és olyan teljes hitem van, hogy hegyeket mozdíthatok el, szeretet pedig nincsen énbennem: semmi vagyok. És ha minden vagyonomat alamizsnaként szétosztom a szegények között és ha testemet máglyára adom is, szeretet pedig nincs bennem, semmit nem érek. A szeretet nagylelkű, jószágos; a szeretet nem irigykedik, nem kérkedik; a szeretet nem fuvalkodik fel, nem cselekszik éktelenül: nem keresi a maga hasznát; nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt; nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal; mindent elfedez, mindent hisz, mindent remél és mindent eltűr. A szeretet soha el nem fogy, de legyenek bár jövődömondások, elmúlnak, vagy akár nyelveken szólások, megszűnnek, vagy akár ismeret, odalesz. Mert töredékes bennünk az ismeret és töredékes a prófétálás, de mikor eljön a teljesség, a töredékes elmúlik. Amíg gyerek voltam, úgy beszéltem, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy ítéltam, mint gyermek. Amikor pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat. Most tükör által, rejtélyes képben látunk, akkor pedig színről-színre; most töredékesen ismerem az Istent, akkor pedig úgy ismerem majd, amint Ő ismer engem. Három dolog marad meg addig: a hit, a reménység és a szeretet; ezek közül pedig a legnagyobb a szeretet. (1Kor 13)

Megbocsátás

Mivel a szeretetet a megbocsátással párban szokták emlegetni, jöjjön ez a minőség is. Ferenc pápa 2016-ot az Irgalmasság Évének jelölte meg, tehát különös aktualitással bírnak a következő sorok:

És amikor imádkozni felállotok, bocsássatok meg, és ha valaki ellen valami panasztok van, hogy a ti mennyei atyátok is megbocsássa nektek a ti vétkeiteket. Ha pedig ti meg nem bocsátotok, a ti mennyei Atyátok sem bocsátja meg nektek a ti vétkeiteket. (Mk 11,25–26)

Minden keserűség, düh, harag, láрма és istenkáromlás pusztuljon ki közületek minden gonoszszággal együtt. De legyetek egymáshoz jóságosak, irgalmasok, bocsássatok meg egymásnak, amint Isten is megbocsátott nektek a Krisztusban. (Ef 4,31–32)

(Végkövetkeztetés, konklúzió) A pillangóhatás effektus is bizonyítja, hogy ha a világ egy pontján valamilyen változás jön létre, annak hatására egy másik helyszínen egy másik történés/változás idézhető elő (Bolla 2013, 75). Ez a gondolat visszaköszön Anchor könyvének hasábjain is, mivel „ha a világ egyik felén egy pillangó megrezegteti a szárnyát, az a világ túlsó felén orkánt okozhat” (Achor 2015, 266). Ha hihetünk a fenti idézeteknek, és annak, „Ahogy Kopernikusz felismerte, hogy a Föld valójában a Nap körül kering, úgy a pozitív pszichológia és az idegtudomány legfrissebb fejleményei is megtanítottak arra, hogy valójában a siker kering a boldogság körül és nem fordítva” (Achor 2015, 267), akkor, amikor boldogságról beszélünk, nem szabad mosolyogni, hanem komolyan venni. Kivéve, ha humorról beszélünk. (Bagdy–Pap 2014) Ha a boldogság sikert szül, akkor a bemutatott modell, a bemutatott módszerrel sikerünk egyik záloga is lehet. Köztudottan a lelki egyensúly boldogságot szül. Ha a boldogság sikert hoz, akkor méltán az egyik kulcs lelkünk táplálása, negatív érzelmeink csökkentése. Az Avatart a feltétel nélküli szeretet teszi avatarrá. Az avatari képességek aktiválását pedig véleményem szerint a lelki állóképességek és a pozitív minőségek erősítése, valamint a negatív minőségek csökkentése hozza létre. Mindennek pedig alfája és ómegája a szeretet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Achor, Shawn (2015): *A boldogság mint versenyelőny*. HVG Kiadó Zrt. ISBN 978-963-304-212-0
- Bagdy, Emőke (2014): Az életbátorság hármas fogata. In *Bízz magadban! Önértékelés, önfogadás, önbecsülés*. Kulcslyuk Kiadó. ISBN 978-615-5281-18-1
- Bagdy Emőke – Pap János (2014): *Ma még nem nevettem*. Kulcslyuk Kiadó, ISBN 978-963-89419-0-09
- Bolla Emőke (2015): A mesehősök a jó döntés nagykövetői. *Valóság*, 2015/6.
- Bolla Emőke (2014): Az „unortodoxia” keretrendszere a közgazdaságtanban, avagy fogalommagyarázat szakmai(bb) szemmel. *Valóság*, 2014/3.
- Bolla Emőke – Faragó Péter (2012): Krízishelyzet az iskolapadban – avagy emberi erőforrás válságban? *Valóság*, 2012/12.
- Értelmező Szótár + I. kötet* (2007), Tinta Könyvkiadó, ISBN 978-963-7094-72-9
- Akadémiai Magyar Értelmező Kéziszótár* (2010), Akadémiai Kiadó, ISBN 978-963-058-8607
- Lukas, Elisabeth (2014): *Spirituális lélektan*. Új Ember, Budapest.
- Sedláček, Tomáš (2012): *A jó és a rossz közgazdaságtana. A Gilgames-eposztól a Wall Streetig*. HVG Könyvek, ISBN 978-963-304-099-7
- Újszövetség*, Szent Gellért Kiadó és Nyomda. / *The Holy Bible*, National Publishing Company.

Vesztes csaták után háborús győzelem Románia az első világháborúban

Az első világháborút lezáró párizsi békeszerződések alaposan átrajzolták Európa politikai térképét, új vagy átalakított államok születtek: a győztesek – a nagy emberáldozatok után is – életképesek lettek, míg a vesztesek tönkretett gazdasági és morális helyzetből kísérelhették meg – kényszerhelyzetben – országuk felépítését. A győztesek közé tartozott Románia, amely a trianoni békeszerződésben megkapta Erdélyt, így létrejött Közép-Európa egyik legnagyobb állama.

(A román állam vázlatos története) A Havasalföldön és Moldvában a 13. században önálló fejedelemségek formálódtak ki, amelyek a magyar királysággal álltak laza kapcsolatban, elsősorban a növekvő török veszély kivédésére. A 16. századtól fokozatosan az Oszmán Birodalom fennhatósága alá kerültek, bár korlátozott belső autonómiával rendelkeztek. Erdélybe a románok a 13. századtól folyamatosan betelepültek, sőt a 18. században az összlakosságon belül a románok aránya megközelítette a 40%-ot. A 17. századtól tapasztalható az erdélyi románság önállósági törekvése, ami elsősorban a havasalföldi román fejedelemséghez való kapcsolódásban jelentkezett. Az 1848–49-es magyar szabadságharc alatt a románság a császári hadsereget támogatta, szabad csapataik számos kegyetlenséget követtek el a magyar lakossággal szemben. Igaz, „szolgálataikért” semmi kedvezményt nem kaptak Béctől, sőt helyzetükben változás nem történt. A három nagy tömbben élő románság körében a 18. századtól nemcsak nemzeti eredetükre vonatkozó elméletek születtek, hanem megerősödött az összetartozás, egy közös államban való egyesülésük eszméi.

A 19. század második felében – főleg a krími háború (1853–1856) következtében – az Oszmán Birodalom látványosan meggyengült, 1859-ben Havasalföld és Moldova Alexander Ion Cuza személyében közös fejedelmet választott, a két dunai román fejedelemség perszonálunióba lépve – szultáni hozzájárulással és az európai hatalmak garanciájával – 1861-ben a két ország kormányát és törvényhozását egyesítette és Románia néven proklamálta függetlenségét. Igaz, ehhez a szultán engedélye és az európai hatalmak garanciája kellett. Románia az Oszmán Birodalmon belül autonóm státuszt kapott, amiért évente adót fizettek. A fejedelem 1864-ben államcsinnyel megfosztotta a bojárokat kivételes befolyásuktól és alkotmányt vezettek be. Ez növelte a fejedelem jogkörét, a nemzetgyűlést szenátusra és képviselőházra osztotta, felszabadította a jobbágyságot, szekularizálta a kolostorok vagyonát. Alexander Cuzát 1866. február 11-én egy katonai puccsal – önkényeskedéseierért és pazarló életmódja miatt – megfosztották hatalmától és a háromtagú katonai helytartóság irányítása alá vonta a törvényhozás két házát és a kormányt. A hatalmat birtoklók, együtt a kormánnyal és a törvényhozással II. Lipót belga király öccsét, Fülöp flandriai herceget választották meg román fejedelemnek, aki viszont nem fogadta el a román koronát. Ekkor népszavazással (1866. április 14-én) Károly hohenzollern-sigmaringeni herceget választották meg fejedelemnek. Károly titokban és álnéven utazott át Magyarországon át Bukarestbe, mivel éppen dúlt a porosz–osztrák háború. A szultán és az európai hatalmak Károlyt elismerték román fejedelemnek, de az elkövetkező tíz évben rendkívül sok nehézséggel kellett megküzdenie. Ez idő alatt tizenkét kormány váltotta

egymást, 1870-ben a köztársasági forradalmat is le kellett verni. Károly fejedelem már a lemondását fontolgatta, amikor a helyzetet az 1876 augusztusában kormányra került Ion Brătianu oldotta meg. Ekkor robbant ki a török–orosz háború, amelyben Románia földrajzi fekvése miatt nem lehetett fenntartani az ország semlegességét: Brătianu tárgyalásai nyomán (1877. április 16.) megengedték – Románia jogainak és területi épségének fenntartása mellett – az orosz hadak átvonulását. Ezt követően mozgósították a román hadsereget, 1877. május 22-én Bukarestben kikiáltották Románia teljes függetlenségét. Plevna (Plevna) ostrománál Nyikolaj nagyherceg a román hadsereg segítségét kérte, ennek köszönhették az oroszok győzelmüket (1877. december 10.).

A török–orosz háborút lezáró San Stefanó-i békében (1878. március 8.) az oroszok Romániának juttatták Dobrudzsát, elismerték az ország teljes függetlenségét. A román nemzetgyűlés mindkét háza (1881. március 26.) Bukarestben Romániát királysággá nyilvánította és Károly fejedelmet királlyá választották. A háború után a Brătianu-kormány az ország gazdaságának és pénzügyeinek rendbe hozásához fogott: az ipar fejlesztése céljából nagy vámokat vetett ki az osztrák–magyar ipartermékekre, amire Bécs–Budapest hasonló eszközökhöz nyúlt, ezért 1886-ban kitört a vámháború, ami súlyos gazdasági válsághoz vezetett Romániában. Lényegében ez vezetett a Brătianu-kormány bukásához, a helyébe lépett konzervatív kormányok tevékenységét a nemzeti liberális párt megkeserítette, sőt az erdélyi román kérdés „életben tartásával” ugyan növelték népszerűségüket, viszont ez érthetően feszültté tette a Monarchia és Románia kapcsolatát. 1895 októberében a liberális Dimitrie Sturdza alapított kormányt, aki azonnal ejtette az erdélyi kérdést, ami politikai viharhoz vezetett: jelezve azt, hogy Romániában nem lehet a „nagy Románia” eszme nélkül belpolitikát folytatni. Az előbbi „lépés”, valamint a bukaresti metropolitával való összetűzések bukásához vezetett, de 1897-ben ismét ő alakított kormányt. Az egymást váltó liberális és konzervatív kormányok nem tudtak úrrá lenni a gazdasági és a pénzügyi nehézségeken, az egyes kormányok bukását általában „mellékkörülmények” okozták. Végül 1907. március 19-én parasztlázadás tört ki a nagybirtokosok és a bérlők önkénye ellen, hatalmas birtokok váltak a tűz martalékává, a lázadók gyilkoltak és falvakat égettek fel. Csak a hadsereg bevetésével sikerült a felkelést leverni, főleg a felkelés idején megalakult negyedik Sturdza-kormánynak köszönhetően. Ez a következő választásokon a liberálisok hatalmas győzelméhez vezetett. Két év múlva Sturdza visszavonult a politikából, helyét Brătianu Ionel vette át, majd folytatódott a liberális és konzervatív kormányok cseréje.

(Románia a balkáni háborúban) A román külpolitika – sajátos nemzeti érdekből – mindig kettős arculatú volt: a San Stefanó-i békekötés után – amely Románia teljes függetlenségét is eredményezte – a Balkánon rendkívüli módon megnövekedett Oroszország befolyása. Az orosz befolyás gyengítése érdekében Románia 1882-ben csatlakozott a központi hatalmakhoz, annak ellenére, hogy Ausztria-Magyarországgal szemben területi igényei (Erdély) voltak. Ez a feszültség végig kísérte a román külpolitikát, amin az sem mérsékelte, hogy a román király maga is a Hohenzoller-dinasztiából származott, így természetesen nem akart ellentétbe kerülni a német császárral. A szövetségi rendszertől függetlenül robbant ki 1912-ben a balkáni háború, amelynek első szakaszában Románia semlegességet jelentett ki, nem akart bekapcsolódni a küzdelembe. Éppen ezért a háború kirobbanásakor a liberálisok és a konzervatívok közös kormányt alakítottak, ezzel is kifejezésre juttatva Románia szándékait. A bolgár sikerek hatására Bukarestben egyre erősebb lett az a „kívánság”, hogy a román semlegesség jutalmául és a balkáni egyensúly fenntartásáért Románia Bulgáriától területi kárptólást kapjon. Amikor Bulgária és volt szövetség-

gesei között kitört a második balkáni háború, Románia bejelentette „cselekvési szabadságát”, megszüntetve semlegességét. Ekkor a bolgár hadsereg teljes ereje a szerbgörög határ mentén állt, így a román hadsereg fő ereje (190 ezer katona) akadálytalanul átkelt a Dunán és elfoglalta Szilisztrát és Várnát, másik hadserege Szófia irányába nyomult előre. Ferdinánd bolgár cár Károly román királyhoz fordult különbékéért, de az kijelentette, hogy csak a többi balkáni országgal együtt hajlandó Bulgáriával megegyezni. Románia – mint a balkáni országok békebírója – Bukarestbe hívta a szembenálló országokat (bukaresti béke, 1913. augusztus 10.), Bulgária elvesztette az első balkáni háborúban szerzett területeit, de Románia megkapta Dobrudzsát, régi vágyát. Románia különösebb katonai erőfeszítés nélkül erősödött meg. Az első világháború előestéjén a szembenálló katonai tömbök – a központi hatalmak és a szövetségesek – a maguk oldalán kívánták látni a stratégiai fontosságú területen fekvő Romániát, valóban keresték Bukarest megnyerését.

(Válaszút előtt) 1914. január 15-én ismét Brătianu lett a román miniszterelnök, aki február elsejével választásokat íratott ki, ahol nagy fölénnyel a liberálisok győztek. Ennek tudatában új alkotmányozó gyűlés összehívását kezdeményezték, amely alapjaiban nem változtatott a román törvény- és végrehajtó rendszeren, de életre hívták, legmagasabb döntési fórumként, a koronatanácsot. 1914. augusztus elején kitört az első világháború és augusztus 10-én az új román királyi koronatanácsnak sorsdöntő kérdésről kellett dönteni: Romániát 1882-től szövetségi kötelék fűzte a központi hatalmakhhoz, de nem akart háborúba lépni. A koronatanács munkájába bevonták az ellenzéket is, és a szigorú semlegesség mellett döntöttek. Károly király valóban nehéz helyzetben volt: családi kapcsolata a német császárhoz fűzte, tisztában volt a román hadsereg harci erejével, valamint azzal, hogy a két szövetségi rendszer mit vár Romániától. A szövetségeseknek szüksége volt a román hadseregre, részben Oroszország déli védelmében, az összetett balkáni hadműveletekben Szerbia támogatására, valamint Bulgária sakkban tartására. A központi hatalmak Romániának az orosz frontokon szántak szerepet, valamint területe fontos lehetett Németország és Törökország között közvetlen vasúti összeköttetés kiépítésében és védelmében. Románia a központi hatalmak oldalán nem reménykedhetett volna Erdély megszerzésében, amit a szövetségesek a csatlakozás ellenében megígértek Bukarestnek. A fegyveres semlegesség kinyilvánítása egyik oldalnak sem jelentett elkötelezettséget. Oroszország 1914 szeptemberében elismerte Románia jogát Erdélyre és Bukovinára, Bukarest Olaszországgal olyan megállapodást kötöttek, hogy kölcsönösen informálják egymást, amennyiben semlegesség vonatkozásában irányt váltanának. Ezután kezdődtek azok a titkos román–angol–francia tárgyalások, amelyek végén Brătianu miniszterelnök 1915-ben titkos szerződést írt alá Londonban: a felajánlott területekért vállalta, hogy megtámadja a Monarchiát, és semmilyen körülmények között nem köt különbékét. Ezt a hadműveletet a Monarchia ellen 1916-ra tervezték. Ebben részt vett volna Oroszország, Románia és Olaszország, ha Róma is hadba lép a szövetségesek oldalán.

1914 októberében meghalt Károly király, a trónon unokaöccse, Ferdinánd követett, aki első nyilatkozatában vállalta elődje külpolitikai irányvonalát. A kormány néhány tagja még mindig Berlin irányába húzott: ez az ellentét Olaszországnak a szövetségesek oldalán történt hadba lépésekor vált nyilvánvalóvá. A román kormány egy része a központi hatalmakhhoz való csatlakozás, másik része a semlegesség, harmadik része az antant oldalán való azonnali hadba lépés mellett állt. Ekkor Brătianu miniszterelnök még megtagadta az orosz hadseregnek Szerbia megsegítésére történő átvonulását, és 1916. április 7-én előnyös kereskedelmi szerződést kötött Románia Németországgal. Erre az antant újból megerősítette, hogy területi kárpótlást ad Romániának Magyarország rovására. Elkezdődtek a

diplomácia nyílt és titkos játszmái: a román kormány 1916. augusztus 15-én egyezsége jutott a szövetségesekkel a háború megindítására, augusztus 27-én délelőtt Brătianu miniszterelnök a semlegesség fenntartásáról nyilatkozott Czernin osztrák–magyar nagykövet előtt, miközben – ezekben az órákban – a koronatanács elhatározta a háborút. Aznap esete Brătianu miniszterelnök a román parlamentben bejelentette a háborúba való belépést, majd azonnal megküldte a hadüzenetet a Monarchiának. A hadüzenetben az állt, hogy az „elnyomott erdélyi testvéreik felszabadításáért” indulnak harcba.

Ezekben a hónapokban Bécs és Berlin megpróbálta rávenni Tisza István miniszterelnököt, hogy az erdélyi románsággal egyességet kössön, sőt bizonyos román katonai egységeket engedjen be Erdélybe egy Oroszország elleni támadás megszervezésére. Megígérték a románoknak azt is, hogy Bulgáriát Dél-Dobrudzsa átadására kényszerítik. Tisza tárgyalásai eredménytelenek voltak, bár a román közvélemény megoszlott a háborúval kapcsolatban, a többség mégis antantbarát volt. A hadsereg háborúra való felkészítése 1914 őszétől folyamatos volt. A gazdaságot átállították a háborús gazdaságra, de ez nem tudta kielégíteni a hadsereg igényeit. Fegyverek vásárlására jelentős kölcsönöket vettek fel Angliától, de harci felszereléseket Németországtól és az Osztrák–Magyar Monarchiától vásároltak. Így végső soron a központi hatalmak voltak a román háborús készülődés haszonélvezői. Ettől függetlenül a román hadsereg kiképzés és felszerelés vonatkozásában gyengének bizonyult.

(Támadás és többfrontos vereség) A román hadsereg már 1916 elején a Kárpátok vonalában csapatösszevonásokat hajtott végre, így 1916. augusztus 27-én éjszaka megindította az erdélyi szorosokon (Tölgyesi-, Gyimesi-, Békás-, Ojtozi-, Tömösi-, Bodza-, Töröcsvári-, Vöröstorony- és Szurdok-) át a támadást Erdély ellen, míg egy hadosztály Orsovával szemben, Ada Kaleh sziget elfoglalásával kezdte meg a támadást. A román hadsereg mozgósítására augusztus 28-án Németország, augusztus 30-án Törökország, szeptember 1-jén pedig Bulgária üzent hadat Romániának. A román hadsereg célja Erdély elfoglalása volt, majd a Duna-Tisza vonalán meghíúsítani az osztrák–magyar hadsereg utánpótlásának felvonulását. Erre a hadműveletre 420 ezer katonát rendeltek ki, továbbá 120 ezer fős hadsereget a déli határvonal védelmére, egy esetleges német–bolgár támadás kivédésére, valamint az orosz hadsereg partraszállásának fedezésére Dobrudzsában. Az első két hétben a román offenzíva jól haladt: a románok elfoglalták a Kárpátok legfontosabb hágóit, bevették Brassót, Fogarast, Csíkszeredát és Székelyudvarhelyt, elérték a Szében–Segesvár vonalat.

Az ellentámadás megszervezése még augusztus 28-án megkezdődött, a Kolozsváron állomásozó első magyar–osztrák hadsereg – Arz Artúr gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt – támadásba lendült, viszont rendkívül lassan haladtak előre, mivel Székelyföldről és a szász vidékekről – hatalmas tömegben – a lakosság nyugat felé menekült, lassítva az előrenyomulást, valamint teljesen lefoglalva a vasúthálózatot, amelyre szükség volt a hadsereg szállításához. A polgári lakosság félelme jogos volt, bár az első vonalban harcoló román katonai egységek fegyelmezettek voltak, de a hadsereg nyomába érkezett félkatonai alakulatok raboltak, erőszakoskodtak, gyújtogattak és súlyos károkat okoztak. A román hadsereg sikere nem volt teljes, mert a déli határvonalban a német–bolgár csapatok átkeltek a Dunán és hatalmas győzelmet arattak Turtucaianál, de a szövetségesek nem tartották be ígéretüket: Szalonikinél nem indítottak elterelő hadműveletet, az orosz csapatok nem érkeztek meg Dobrudzsába a románok megsegítésére, ráadásul nem érkeztek meg a nyugati fegyverszállítmányok.

Megkezdődött a német és az osztrák–magyar csapatok Erdélybe szállítása, és gyors ütemben nyomultak előre, a románok ugyanilyen gyorsan hátráltak. A német–osztrák–magyar hadsereg élére Erich von Falkenhayn tábornokot nevezték ki, aki már szeptember

elsején megindította ellentámadását. 1916. szeptember 10-én Hátszeg alatt szétverte az egyik román hadsereget, szeptember 28-án visszafoglalta Nagyszeben, az innen menekülő román hadosztályt Vöröstorony-szorosnál teljesen megsemmisítette. Ezt követően felszabadult Székelyföld, október 4-én a román hadsereget teljesen kiszorították Erdélyből. Ezután két fronton folyt tovább a háború: a Regátban Falkenhayn vezetésével, míg Dobrudzsában August von Meckensen parancsnoksága alatt szorítóba fogták Romániát. 1916. szeptember 1-én a német–bolgár hadsereg betört Dobrudzsába és Konstanca felé nyomult előre, bár a románok túlerőben voltak, mégis Turtucaianál vereséget szenvedtek, a sereg nagyobbik része fogságba esett. Ebben a veszélyes helyzetben a román hadvezetés – egy expedíciós hadtesttel – Rusze térségében átkelve a Dunán Szófia elfoglalására indította csapatait. A bolgárok heves ellenállást fejtettek ki, és a román támadás hamarosan összeomlott, minekután a német–bolgár csapatok elfoglalták egész Dobrudzsát, s 1916. október 22-én bevonultak Konstancába is. Nemsokára rá egy német expedíciós hadosztály – Dobrudzsából átkelve a Dunán – támadást indított Bukarest irányába, ami már a teljes vereséget jelentette. A román kormány, a parlament és a hadsereg főparancsnoksága 1916. december 1-jén Moldvába menekült, 1916. december 6-án Meckensen csapatai bevonultak Bukarestbe.

A román visszavonulást és a hatóságokat teljes fejtelenség jellemezte: világossá vált, hogy a román hadvezetés irreális célokat tűzött ki, a hadsereg alkalmatlan volt kétfrontos háború megvívására, az ország kétharmada – beleértve Bukarestet is – idegen megszállás alá került. A hadsereg óriási veszteségeket szenvedett: 250 ezer katona elesett vagy fogságba került, odaveszett a hadi felszerelés kétharmada, főleg a tüzérség semmisült meg. A közvélemény a liberális irányzatot kárhóztatta, a Nemzeti Bank vagyonát Oroszországba menekítették. A központi hatalmak a megszállt területeken katonai kormányzást vezettek be, kárpótlásul lefoglalták a vasutat, leszerelték a gyári felszereléseket és áttelepítették Németországba. A román hadsereg folyamatos harcok közepette visszavonult a Szeret folyó vonaláig. A Dobrudzsától északra állomásozó orosz és román csapatok 1917. január 5-én kiürítették Brăila városát, majd visszavonultak a Duna-delta területére. A központi hatalmak csapatai 1917. január 23-án megkíséreltek egy nagyobb offenzívát Tulcea irányába, de a mocsaras terület a védőknek kedvezett, így a német–bolgár csapatok kénytelenek voltak a támadást leállítani. A németek még 1917. január 8-án elfoglalták Foksányt (románul Focșani), de a Szeret folyó vonalán nem tudtak áttörni. Eközben megérkeztek az angol–francia fegyverek és hadi felszerelések, amelyből egy 700 ezer fős hadsereget tudtak kiállítani. Ebből körülbelül 460 ezer fő azonnal bevethető lett. Ezt nagyban segítette a francia expedíciós katonai misszió Henri Berthelot vezetésével. Ebben a helyzetben Moldova lett a román felemelkedés záloga, Ferdinánd király agrár- és választási reformot ígért, megalapították a Vöröskeresztet, alkotmánymódosítást hajtottak végre, hogy a király könnyebben valósíthassa meg reformpolitikáját.

A harcok 1917 nyarán kezdődtek újra, amikor orosz támogatással sikeresen verték vissza a központi hatalmak támadásait Mărăști térségében, sőt 10 falut visszafoglaltak. Ezzel a sikeresnek tűnő hadműveletek befejeződtek, mert az orosz fronton egy nagyobb offenzíva (a Kerenszkij kezdeményezte katonai hadművelet) megtorpant, sőt 1917 novemberében, a bolsevik forradalom után Oroszország kilépett a világháború küzdelmeiből. Ez annyit jelentett, hogy Románia egyedül maradt a keleti fronton, a visszavonuló orosz (most már szovjet) csapatok fosztogatva vonultak vissza, megfékezésükre bevetették a román hadsereget. A bolsevik kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatot Romániával, letartóztatta Diamandy pétervári román követet, lefoglalta az orosz bankokban őrzött román állami vagyont. A román kormány 1917. december 9-én Foksányban fegyverszünetet kötött a központi hatalmakkal, majd megkötötte 1918. május 7-én a bukaresti békeszer-

ződést. Ebben korlátozták a román hadsereg létszámát, Dobrudzsát átadták Bulgáriának, egy 5600 km²-nyi sávot a Kárpátok vonalában az Osztrák–Magyar Monarchiának, hallgatólagosan megkapták Besszarábiát. Gazdasági vonatkozásban teljesen kizsákmányolták Romániát: a Ploiești környéki olajkútak kitermelését teljesen német cégek vették át, a megállapított hadisarcot élelmiszerben kellett fizetni. A békeszerződésben foglalt betartására hat német hadosztályt vezényeltek Románia területére. Románia előtt két választás volt: vagy megkötí a megalázó békeszerződést, vagy annak kockázata, hogy további katonai vereségek után az egész országot megszállják, mert az oroszok visszavonulása után az összes moldvai frontvonal védtelenné vált.

Attól függetlenül a bukaresti béke is megalázó volt: a háború előtt Románia területe 131 ezer km² volt, most legalább 100 ezer idegen megszállás alá került, a lakosság 72%-a. Ferdinánd király nem írta alá a békeszerződést, ettől függetlenül életbe lépett. Ez az állapot 1918. novemberig tartott, mert Constantin Coandă román miniszterelnök – látva a szövetségesek teljes győzelmét – a hadsereg általános mozgósítására és a háborúba való újbóli belépésre adott utasítást. 1918. november 10-én Románia ismét hadat üzent Németországnak, így mégis a győztesek oldalán fejezte be az első világháborút. 1918. december elsején – azon a napon, amikor Gyulafehérváron az erdélyi románság kimondta Erdély csatlakozását Romániához – Ferdinánd király és Mária királyné ünnepélyes keretek között visszatért Bukarestbe.

Az első világháborút lezáró békeszerződés Romániának juttatta Erdélyt, a Bánság keleti részét, az Alföld keleti vidékeit Máramarossal, valamint Bukovinát és a nagyobb részt románok lakta Besszarábiát. Ezzel megvalósult az ún. „Nagy Románia” eszméje, soknemzetiségű – ezzel együtt sok ellentétet magával hordozó – ország lett, amely hatalmas ásvány- és energiaforrás birtokában lévő, de mégis különböző gazdasági fejlettségi szinten álló országrészek „halmaza” lett. A török uralom alóli megszabadulás idejéből „öröklött” számos ipari és gazdasági kérdést görgettek maguk előtt, amelyek sebezhetővé tették a mindenkori román államot.

IRODALOM

- Erdély rövid története.* Szerk.: Köpeczi Béla. Bp., 1989, Akadémiai Kiadó.
 Galántai József: *A trianoni békekötés.* 1920. Budapest, 1990, Akadémiai K.
 Galántai József: *Az első világháború története.* Budapest, 1980, Akadémiai K.
 Galántai József: *Háború és békekötés. 1914–1920.* Budapest, 1990, Akadémiai K.
 Hitchins, Keith: *Románia 1866–1947.* Bukarest, 1998, Humanitas Könyvkiadó.
 Hóry András: *Romániai jegyzetek.* Budapest, 1914.
 Nagybaconi Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat 1916–1917. Erdély.* Budapest, 1922, M. Kir. Honvédelmi Minisztérium.
 Pilisi József: *A meghant és felszabadított Erdély.* Budapest, 2005, Auktor Könyvkiadó.

Krleža Tisza Istvánról

1.

Halála előtt alig fél esztendővel (1981. augusztus 8.) Krleža azzal az óhajjal vett búcsút e sorok írójától: szeretné, ha *hungaricái*, azaz magyar tárgyú írásai, kötetbe gyűjtve, megjelenének magyarul Budapesten. Kétségtelen: takaros kötetre való szöveganyagról van szó, esszékről, naplójegyzetekről, magyar tárgyú versről is, apróbb feljegyzésekről, amelyek híven tükrözik alkotójuk konrántsem mindig magyarofil színezetű magyarságképét – annak ellenére, hogy a némelykor gyűlölködő, megvetéssel teli írásokon is szüntelenül átszüremkedik magyarországi ifjúsága iránti nosztalgiája. Hosszú e magyar tárgyú textusok szereplőinek névsora Ady Endrétől Andrassy Gyulán, Babits Mihályon, Jászi Oszkáron, Kosztolányi Dezsőn, Móricz Zsigmondon át Petőfiig és Tisza Istvánig, ami önmagában is serkentője magyarországi interpretálásuknak. Ezúttal a többféle műfajt reprezentáló Krleža-írásokban körvonalazódó Tisza-portrét, s annak alakulástörténetét kívánjuk bemutatni.

2.

A Krleža rajzolta Tisza-portré interpretálása többoldalúan indokolható. Vonatkozó feljegyzéseit olvasva, s Ady iránti rokonszenvét, valamint Adyt méltató 1930-as esszéjét (*Ady Endre a magyar lírikus*) ismerve okkal gondolhatnánk a magyar költő Tiszával szembeni ellenérzéseinek recepciójára, amit a háborúellenes Ady-líra krležai értelmezése-méltatása is sugallhat, bár az jelenleg inkább csak a feltételezés szintjén lehet érvényes. Látószögünkbe eleddig ugyanis nem került olyan adat, amely Ady legkeményebb, Tisza-elleneséget kifejező színtagmái, költői képei („geszti bolond”, „gyűjtogató csóvás ember”), netán Ady Tisza politikáját és személyét érintő publicisztikájának ismeretére utalna. Annak ellenére sem, hogy Krleža 1918-as, Tiszát minősítő feljegyzései – hangvételeket tekintve – olykor adys színezetűek.

További érv lehet a Krleža–Tisza viszony vizsgálatát illetően a korabeli horvát közélet máig népszerű író-politikus képviselőjének, a novellista és regényíró Ksaver Šandor Gjalskinak a Krležáéval merőben ellentétes, pozitív Tisza-portréja, amelyet a magyar országgyűlés egykori horvát képviselőjeként vetett papírra, s 1923-ban adott közre – a korabeli horvát politikai élet magyarofil rétegének vélekedését is tükrözve. A horvát képviselőcsoport „... vezetőjeként – olvassuk Gjalskinál – igen gyakran volt alkalmam magyar államférfiakkal és miniszterelnökökkel beszélgetni. A kiobbant világháború különösen sok lehetőséget kínált erre. Megemlítem ezt, mert így találkozhattam gróf Tisza miniszterelnökkel, kinek személyében az egyik legnagyobb és legzseniálisabb államférfit ismertem meg. Társaságában s a vele való beszélgetés közben az ember szüntelenül érezte intellektuális és jellembeli nagyságát. S noha töretlenül a valódi kálvinista hűvössége és konoksága áradt belőle, őszinte, tisztességes és lovagias viselkedésével mégis megnyerte az embert. Nem itt a helye, hogy megismételjem számos fontos kijelentését, amelyeket most is értékékként tudok becsülni, mert azt mutatják, milyen gyorsan felismerte a dolgok valós állását és milyen szigorúan ítélte. Igen, nagy és tisztességes ember volt!”¹ (Lőkös István fordítása)

A vizsgálódás további indítéka lehet az 1914–1918 közötti horvát belpolitika Tiszával szembeni ellentmondásos viszonya, valamint a zágrábi sajtó jelentős részének nem éppen és nem mindig hungarofil kommunikációja. A horvát politikai élet nacionalista zászlóvivőinek

Tiszát támadó-elmarasztaló szellemisége éppúgy hatott a fiatal horvát író gondolkodására, mint a horvát és a pesti, s a bécsi sajtó információi. Ne feledjük: pályakezdőként maga is aktív publicisztikai tevékenységet folytatott: feladata a háborús események rendszeres kommentálása, s a magyar belpolitika történéseinek bemutatása volt. E korai publicisztika forrása – Mann Jolán figyelmeztet rá elsőként – gyakran a Jászi Oszkár polgári radikalizmusát közvetítő magyar sajtó, nevezetesen a *Világ*,² máskor a magyar szociáldemokraták lapja, a *Népszava*, ami – Krleža gondolkodásának, politikai „hitvallásának”, 1917-től erőteljesen baloldali elkötelezettségének ismeretében – nem szorul bővebb magyarázatra. Megint máskor a *Magyarországra* irányul figyelme, nem ok nélkül: Buza Barna cikkét ismerteti, érdeklődését írta a dolgozat tárgya kelti fel: Buza a magyarországi délszláv etnikum és a nemzetiségi kérdés problémaköréről értekezik – tagadva szerbek, horvátok, bosnyákok egységének, egyesülési vágyainak lehetőségét. Vélelme szerint Szerbia, Crna Gora, Dalmácia, Horvátország, Bosznia egyaránt független, önálló államiságban gondolkodik. Krleža sajnálkozással konstatálja és tragikusnak tekinti, „hogy a magyarok legdemokratikusabb eleme a háború ötödik esztendejében ... úgy vélekedik, hogy a mi nemzeti kérdésünket ily módon lehet megoldani.”³

Fontosak e publicisztikában a Tisza Istvánt érintő írások, egyben újabb érvek is Krleža Tisza-képének interpretálásához. Három, kifejezetten Tiszáról szóló cikk 1918 októberében íródott, 19–24. között, keletkezésük tehát egybeesik a naplóbeli legteljesebb Tisza-portrét tartalmazó írás időkeretével, szerepük a portré genezisében meghatározónak tűnik.

A Krleža-filológia már tisztázta: az életmű magyar élet- és élményanyagának alaprétege az 1908–1922 közötti közel másfél évtizedes időszakra tehető. Az írói élményvilág felől szemlélve e pályaszakaszt, az említett időhatáron belül három periódust különíthetünk el. Az első a Pécsen töltött hadapródiskolai három esztendő (1908–1911), a második a két ludovikás tanév, végül a harmadik már csak részben közvetlen, sokkal inkább közvetett, de folyamatos kapcsolata a magyarsággal, a magyar közélet problémáival, s a magyar kultúrával – beleértve az irodalmat is. Ez utóbbi szakasz „magyarságélményének”⁴ forrásai közvetlenek és közvetettek is. Konkrét adatok tanúskodnak például Kosztolányival és Jászi Oszkárral való személyes találkozásairól, írásai pedig arról árulkodnak, hogy 1914-re tehető pályakezdését követően figyeli a magyar sajtót, alkalmanként Budapestre is ellátogat, s közéleti szerepvállalóként információkat gyűjt kisebb-nagyobb dolgozatainak tárgyához. Említett publicisztikájára, a *Harc a magyar választójogi reformért*⁴ című 1918-as értekezésére, s az 1922-ben a *Nova Evropa*ban megjelent *Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója* című terjedelmes tanulmányára⁵ gondolunk.

Ide kívánczik természetesen annak ismertetése is, hogy az utolsóként említett pályaszakaszban Krleža világnézete, eszmei-politikai elkötelezettsége jelentős fordulatokat mutat. 1913 táján már kristályosodó nietzscheánus világképét, s a délszláv egység ideáját és lehetőségével kapcsolatos vízióit tekinthetjük kiindulópontnak, amit 1916–1917-ben szociáldemokrata szimpátia motívál, majd az 1917-es orosz bolsevik forradalom hatása alatt (élete nagy úttévesztése volt) 1919-től már Lenin tanaival és forradalmi gyakorlatával rokonszenvez, hogy rövidesen a jugoszláv kommunisták pártja alapítóinak sorába lépjen. A balratolódás e folyamatában nem hanyagolható stációként kell számba vennünk a Jászi-féle föderalizmussal való szimpátiáját, majd rövidesen kiábrándulását,⁶ illetve Ady költészete iránti érdeklődését, sok tekintetben az Ady-líra recepcióját.

3.

Krleža Tiszáról alkotott képe ebben a fejlődéstörténeti kontextusban formálódott, amit közismert pacifizmusa, többszöri, a háború és az osztrák–magyar közös hadsereg, s a hadvezetés elleni kitérőse motívált. A portré genezisének kutatva a végpont tényeiből célszerű

kiindulni. Az 1956-ban közzétett *Régmúlt napok. Feljegyzések 1914–1921* c. Krleža-kötet, amely naplójegyzetek foglalata, kínál támpontokat. A kötetbeli szövegek többnyire a kronológiai rendet követik: történések, olvasmányélmények, olvasói reflexiók dátumozott lejegyzései. Ezt az időrendi folyamatot néhány esszéigényű és -jellegű, máskor aforizmaszerű fogalmazványok törlik meg – jóllehet a szerző ezúttal is az időrend szerint illeszti azokat kötete anyagába. Ezek közül való a *Feljegyzések ezerkilencszáztizennyolcból* címet viselő írás, amely – első pillantásra sejlik – vélhetően később, 1918 után kapta végső formját.⁸ A Krleža-hagyatékából előkerült egy „textuális variánsa” is *Postludium Hungaricum* címmel, ami újabb bizonyítéka a későbbi fogalmazásnak.⁹ A későbbi, végső stilizálás mellett szól az írás egész struktúrája, s a kiforrott szépiró nyelvi hangszerelését asszociáló előadásmód. Gondolatmenetének csúcspontja a Tisza-portré, amelyet a korabeli politika történéseinek és törekvéseinek kritikus interpretálása vezet be és zár le. Lírai, hangulattfestő expozíció, múltba tekintő, történelmi allúziókkal vegyes vízió, s a Lehár-operettek „mentalitása” keveredik a bevezető sorokban, majd „a Duna-keríngők hullámainak ... örök-kék hangulatát” idézve a Monarchia utolsó évtizedeinek politikusa, tizennyolcban is miniszterelnökként szolgáló alakját idézi fel: Wekerle Sándorét. A magyar kormányfőt Tisza István kreatúrájaként aposztrofálja, a krležai stílus gyűlölettől sem mentes kíméletlenségével: „Ez a valet de chambre évek óta hallgatózik a grófi alkóvokban, hogy a nagyméltóságú Tisza úr ökegyelmessége fel méltóztatott-e ébredni? ... Ez a fantom, örök kancellista szalonrokkjában, ez a szklerotikus-rózsaszínű, őszülő pofaszakállú szolgál, ez a livrés kreatúra Tisza grófi kabinetjének előszobáiban, ez a bécsi lakáj, akit a Mindenható kizárólag arra a célra teremtett, hogy az udvari ebédek után sherry brandyt vagy benediktinert szolgáljon fel ezüsttálcán a magyar miniszter uraknak. ... Wekerle ... házard routinieur, aki – saját szavai szerint sohasem bocsátkozik részletekbe ... Szentül meg lévén győződve arról, hogy nincs az a nehézség a magyar politika dzsungelében, amelyet ne lehetne megoldani, ... zseniális nagyvonalúsággal intézi a dolgokat, mint valami bordélyházi zongorista; ... a politikai valcereknek ez a kupleráji zenésze ama hamiskártyások közé tartozik, akiről mindenki tudja, hogy egy ilyen szélhámossal való érintkezés összeférhetetlen a jobb társaság legelemibb ildomosági szabályaival, mégis mindenki túri, hogy bűbájosan kifossa a zsebeit.”¹⁰

E zszurnaliszta agresszivitást dehonosztáló minősítésekkel elegyítő „jellemrajz” aktuális politikai allúziókkal bővül, amikor Wekerle általános és titkos választójogot érintő programját minősíti, amely szerint azt „... kössék a legalacsonyabb osztrák katonai kitüntetés, a IV. osztályú Károly-kereszt és legalább nyolc hold föld birtoklásához ...” Alább a magyar belpolitika délszláv kérdéssel foglalkozó elképzeléseiről elmélkedik, majd Berlin és Bécs viszonyáról, továbbá IV. Károly és a magyar politikai elit Habsburgok iránti kritikátlan lojalitásáról – megint csak a publicisztikai felületesség terhével. Sommás megfellebbezhetetlenséggel íté, amikor azt állítja: semmi különbség nincs Kállay Benjámin, Wekerle Sándor, Klebelsberg Hugo (sic!), Apponyi Albert, Herczeg Ferenc, Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Bródy Sándor, Prohászka Ottokár, Bangha Béla, a Pallaviciniek, Odescalchiak, Schönborn-Bucheimek, az „egész lipótvárosi City” politikája és politikai nézetei között – Tisza Istvánnal az élen –, akik „meg vannak győződve, hogy megmagyarítják a svábot”.¹¹ S innen már csak egy lépés a déli szlávok, mindennek előtt a horvátok asszimilációs sérelmeiig, s itt példákkal is előhozakodik: „a Muraköz s a Murántúl fokozatos elmagyarosításáról”, „Fiume ... máris megbízható magyar hídfő” voltáról, „a királyi magyar uralom Boszniáig” történő kiterjesztésének szándékáról beszél, ami – köztudott – a politikai közéletben sokkal összetettebb probléma volt, hogysen pár mondatnyi sommás ítélettel hiteles képet lehetne róla rajzolni.

Ezt követően veti papírra írása Tiszát minősítő, a dolgozat fő gondolatkörét alkotó passzusát, az előzőekhez hasonló modorban, s a magyarországi korabeli baloldali és polgári radikális ellenzék sajtóját visszhangzó elfogultsággal és egyoldalúsággal. A „kékverű kálinvinista” Tisza „plutokratákkal és izraelitákkal, erdélyi bojárakkal, berlini junkerekkel, a horvát-szerb koalícióval” „keveri a kártyát”, „síkraszáll Mittel-Európáért, a némettel való szövetségért”, amivel célja „a demokratikus tömegek térhódításának”, a „jugoszláv kérdés megoldásának”, s „a magyar úri parlamentarizmus arisztokratikus status quoja” megbomlásának megakadályozása. Tisza „következetesen, feudálisan osztályöntudatos”, „erőszakos természetű, megalomán”, „könyörtelen” „hóhér”, aki „megveti az úgy nevezett baloldal összes fecsegőit: Károlyi és Batthyány gróf urakat, a plebejus Buzát, Hollót, Lovászyt, Justhot, s a Buchinger- és Szakasits-féle szociáldemokrata mizériákat.”¹² A „demokratikus tömegeket” megvető Tisza gróf komfortérzete akkor tökéletes, ha „az «utca söpredéke», a «büzös proletár csatornaszenny» korbács és csizma alatt kussol”, s mint a „magyar grófok” „anglomán”, „fanatikus”, „az angol protokoll, agrár-junkerizmus, ötórai tea, parasztmód (valójába lordok módján) terítettlen, nemesi ebédloasztalok csupasz tölgyfa lapján felszolgált ebéd, lóápolás, redingót és szudáni vagy kenyai oroszlánvadászat” „majmolója”.¹³

Súlyos szavak, a kor viszonyait kevésbé ismerő olvasó számára akár axiomatikus ítéletként is felfoghatók. Valójában, az 1918-as, fölöttébb feszült horvát–magyar viszony kontextusának ismeretében is kirívóan bántó, igaztalan, egyoldalú, Tiszát emberségében is sértő ítélet. Igaz, in statu nascendi nem került a nyilvánosság elé, ám későbbi, a *Régmúlt napok* naplójegyzetei közé iktatva (1956-ban) az életmű egészének általa vállalt, így nem hanyagolható összetevője lett. Alkotóként később sem tartotta szükségesnek esetleges árnyalását. Pedig a benne megfogalmazottak korrekcióját a Tisza-életpálya forrásainak s a huszadik század évtizedeiben gyarapodó, vonatkozó szakirodalom eredményei már a húszas-harmincas évektől lehetővé tették! Ma meg, Tisza legújabb monográfiái jóvoltából (Pölöskei Ferenc, Tőkéczi László, Vermes Gábor) Krleža állításai alaposan cáfolhatók. Vonatkozik ez a Tiszát szociálisan teljesen érzéketlen, az alsóbb néposztályokat, a „büzös proletárszennyet” lenéző és tirannisztikus eszközökkel féken tartó diktátorként aposztrofáló sorokra éppúgy, mint a magyar politikusként a németekkel való szövetség, s a Mitteleuropa-terv melletti kritikátlan kiállását, vagy a jugoszláv, azaz a nemzetiségi kérdést illető vélekedésére – lévén ez utóbbi problémakör is sokkal árnyaltabb, mint azt Krleža látni vélte.

Köztudott: a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatosan Tiszának voltak aggodalmai. Kétkedett a nem magyar etnikai csoportok államunk iránti feltétlen és abszolút lojalitását illetően, s az sem titok, hogy a más ajkú népközösségeket olykor nem tartotta maradéktalanul érettnak a politikai közszereplésre vagy például a választójog gyakorlására. Ám ennek ellenére igenis megvolt benne a nemzetiségi kérdés megoldásának szándéka is, s korántsem tekintette ellenségnek a nemzetiségeket – különbséget tett a lojális réteg és „az izgató elem”, „a nemzetellenes irányzatú agitátor” között. S azt se feledjük: a jogszerűséget mindig szem előtt tartó Tisza „a türelmetlen magyar sovinizmus ellen” is fellépett, sőt azt „nyilvánosan is elítélte, s lényegében nemzetellenesnek nevezte”.¹⁴

A nemzetiségekkel kapcsolatos vélekedésének árnyalásaként a háborús évekből származó adatok is ide kíváncsoznak, belőlük Vermes Gábor csokorra valót közöl. Eszerint például már a háború első hónapjaiban határozottan fellépett a hadsereg egyes tagjai részéről a nemzetiségekkel szemben megnyilvánuló túlkapások ellen, mondván: „a liberális örökség megőrzése” „még a háborús időben is” megköveteli „a jogegyenlőség érvényesülését”: 1914 augusztus 29-dikei, Buriánnak küldött táviratában közli: „A katonai parancsnokok által okozott kár, a kormány semmibevétele egyre csak növekszik. A lehető legnagyobb türelemmel igyekeztem megkímélni ettől az ügytől Ferenc Józsefet, de most már szót kell emelnem.”¹⁵ És az uralkodó

már szeptember 17-én utasítást adott a hadseregpapancsnok Frigyes főhercegnek „... a katonai túlkapások visszafogására és a lojalis alattvalók indokolatlan letartóztatásának megelőzésére.”²¹⁶ Más helyen a román értelmiség védelmében emelt szót hasonló atrocitások okán: „Ma minden főhadnagy politizál és meg akarja menteni az országot, s politikai memorandumokat csinál ahelyett, hogy a kötelességét teljesítené ... Az ország belső rendjének fenntartására, a román intelligenciával szembeni eljárásra vonatkozó óhajtásaidat közöld, kérlek, velem, de nem a katonákkal, akiknek semmi közük hozzá. Nagy nehezen vittem ki, hogy elismertesék a felelős kormánynek joga és hivatása, hogy is legyen ezeknek az ügyeknek bírója, s az ország békés polgársága ne essék egy-eg éretlen subaltern tiszt szeszélyének martalékul.”²¹⁷ Országgyűlési képviselőtársának így fogalmaz: „Amennyire szükségesnek tartom a netalán felmerülő hazaellenes üzelmeknek a legkérlelhetlenebb szigorral való elfojtását és megtorlását, éppen annyira helytelenítem ártatlanoknak meghurcolását, valamint minden olyan viselkedést, amely az országban hazafias tótjainknak önértetét sérthetné, vagy ellenük ellenséges érzéseket támaszthatna a magyar nemzet tagjaiban.”²¹⁸

Egyébként ami Tiszának a magyarországi nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos vélekedését illeti, bőséges példatár idézhető felelős gondolkodásának, s nem utolsósorban előrelátásának bizonyosságaképp. Tökéczki László idézi Tisza nemzetiségekhez való viszonyulásának toleráns voltát, de aggodalmait is kifejező gondolatait: „akár tetszik nekünk, akár nem, az e hazában élő nemzetiségeknek jogukban áll saját kultúrájukat fejleszteni. Ebben nem szabad ellenséges lépést látnunk. [...] Csak azt a nagy igazságot, hogy mi egész fellépésünknek nem a nemzetiségek nagy tömege ellen, hanem azon izgató elem ellen kell irányulnia, amely azokat félrevezetni, amely azokat ellenünk fordítani igyekszik. Ezt az államot a magyar nemzet alkotta meg; erre rányomta a maga egyéni bélyegét. Ez az állam más, mint nemzeti jelleggel bíró állam; nem lehet és ennek az államnak kultúrpolitikája más, mint a magyar nemzeti kultúrpolitika nem lehet. De az sem teszi azt, hogy a magyar állam a maga erejével, a maga hatalmával elnyomni akarná e haza idegenajkú polgárainak kulturális törekvéseit, ez nem teszi azt, hogy megfosztani akarnánk őket azon, nyelvökre vonatkozó jogaiktól, melyeket a magyar törvény nekik a nemzet ünnepélyes ígéretei alapján biztosított.”²¹⁹

Választ kíván a kérdés: hogyan formálódott a horvát író véleménye Tisza Istvánról, van-e előzménye az életműben az 1918-ra kristályosodó Tisza-portrénak? A kutató két nyomon indulhat el: az egyik az 1914 óta vezetett napló, a másik az 1918-ból való Krleža-publicisztika.

A *Régmúlt napok* feljegyzéseiben 1915. március 10-éről származó szövegben olvassuk először a magyar politikusról – retrospektív formában, visszaemlékezésékként írja a következőket: „Tisza Zágrábban 1914-ben. Minderről a plaškai papnék, a brinji postások és a szlavón granicsárok határoznak. Egy profil nélküli közösség születik, lejön a dzsentrí a Márk térről, a mi koalíciónk pedig, adjon az Isten nekik könnyű lelket, Tisza grófnál előszobázik Terebesen (*a Terebesi gróf úrnál*)”. A zárójeles rész az eredetiben magyar nyelven szerepel.²⁰ Írunk vélhetően a horvát-magyar viszony 1914-ben bekövetkezett változására céloz, amikor is Tisza István miniszterelnökségének köszönhetően „... a horvát kormányzati rendszeren belül önálló, gazdasági ügyekkel foglalkozó osztály jött létre. [...] 1915 nyarán újra ülésezni kezdenek, és a háború egész időtartama alatt működött a parlamentáris rendszer.”²²¹ A kortárs horvát politikai élet egésze persze árnyaltabb, a politikusok egy része, s az értelmiségi elit korántsem volt elégedett, a horvát parasztpárti vezér, Stjepan Radić például úgy vélte: „... a horvátoknak az lenne a legjobb, ha Ausztria-Magyarország teljes vereséget szenvedne ebben a háborúban, de utána mégis egyben maradna.”²²² A Tisza grófnál előszobázó „koalícióra” történő utalás alighanem Ivan Skerlec személyére is vonatkozik, aki korábban Tisza személyi titkára volt, s báni kinevezését ennek a személyes kapcsolatnak is köszönhetette.

A Krleža-naplóban bő egy év múltán (1916. IX. 14.) lelünk újabb, Tiszára vonatkozó utalásra, immár a magyar belpolitika és a közélet kontextusába helyezve – futó történelmi allúzió kíséretében: „Petőfitől Adyig, Hungáriától (extra Hungariam) Hunniáig lehetséges a diagnózis, hogy a magyar ügy nem egészséges. Korvintól a Zrínyiekig és Martinovitstól Jásziig és Tizsáig az ügy nem egészséges.”²³ Bővebb kommentár, majd egy csonka dátumú 1916-os feljegyzésben (1916. szeptember) jelenik meg, Tisza háborús „felelősségére is célozva: „Mindazok után, ami Galiciában történt: *Pesti Hírlap*. 1912 óta ez a *Pesti Hírlap* következetesen: disznó. Ha elfogadjuk, hogy ez a fajta pesti hírlap voltaképpen egy orrszarvú, s hogy mindaz, amit ezek a gazemberek cselekszenek, nem tréfadolog, hanem épp ezen a módon *szállítják vagonszámra az emberi koponyákat Tisza halál-malmaiba*... [A kiemelés L. I.-től.]”²⁴

A galíciai hadszíntér eseményeire történő utalásra oda kell figyelni: Krležát 1915 decemberében mozgósítják, s behívását követően előbb tartalékos tiszt iskolára, majd tartalékos kiképzésére, végül 1916 júliusától a galíciai frontra vezénylik, ahonnan már augusztusban betegen tér haza, majd később hátszági szolgálatot teljesít 1918. október 29-ig.²⁵ Ennek az időszaknak élményeiből építkezik a *Hrvatski bog Mars* (Mars, a horvát hadisten) c. háborús tárgyú novellák megírásakor – a naplóban pedig gyakoriak lesznek a háborúval kapcsolatos elmélkedések, morális konzekvenciák, arról a háborúról, amely „felfal maga körül mindent” (pojede sve oko sebe), amely „brutális energiák megnyilvánulása” (objavljenje brutalne energije), s „minden humanista ideált megsemmisít” (uništi sve humanističke ideale).²⁶ A személyes frontélmények mellett az egykori ludovikás barát, Bontha Géza hadnagy hősi halálának híre sokkolja, s lesz kiváltója az újabb, Tisza István személyét is érintő naplóbejegyzésnek, amely a tizennyolcas Tisza-portré előképe – ezúttal a hivatalos horvát–magyar összefüggései mellett elsősorban Tisza „háborús” felelősségét hangsúlyozva: „1917. II. 17. ... Ezek a mi illusztrisszimusaink ott áldogálnak a Szláv Hársfa alatt, Jelačić bán terén, kezükben cilinder, s a bán úrral egyetemben a gróf Tisza grófi alkóvjából kiszűrődő csengettyűszóra fülelnek. Nem valami dicsőséges helyzet. S a gróf úr minduntalan csönget nekik, már ahogy a grófok szokták, s ahogy nekünk férgeseknek és keheseknek harsog ez a pozsegai «Vergatterung», s mindez a mi kegyelmeseink és méltóságosaink zürzavara ott a Márk téren, akik politikai tökfek módjára veszik ki részüket ebből a nagy diadalból a nevünkben. Bontha Géza elesett, és még hány millió Géza vele együtt? A történelem eltulajdonítja Géza bal kezét, s még annyi ezer mártír jobb lábát, és rájuk építi «alapjait». Kilőtt emberszemekre. Vagonnyi húsrá. Hajónyi húsrá. Flottányi húsrá. Vágóhídnnyi húsrá. S a történelem mindebből kolbászt gyúr, és ezzel a kolbással táplálkozik gróf Tisza. Szép kis lakoma. Nekünk meg az a sorunk, hogy igen bölcs politikusok módján kutyák legyünk e dözsölő asztalok alatt. ...”²⁷

A bejegyzés idején „pro domo” készült meditatív sorok formai keretét már a háborús novellák naturalisztikus, máskor az expresszionizmus eszköztárát felvontulató stílári fordulatai alkotják (*Hrvatska rapsodija* = Horvát rapszódia) – a szöveg végén már a jó ízlés határait átlépve, s szolgálai követve a magyar és a horvát sajtóban, s a közvélekedésben uralkodó felfogást, mely szerint a háború kirobbantásának, a német–osztrák–magyar érdekeknek, az immár bő három éve tartó értelmetlen vérontásnak, a hátszági lakosság nélkülözésének első számú felelőse gróf Tisza István.

Ezt a szemléletet/vélekedést nyomatékosítandó kerül a naplóba 1917. december 12-i dátummal egy a háború folytatásának szükséges voltát hangsúlyozó Tisza-beszédre történő utalás, mely szerint „a gróf úr” „... arról beszélt, hogy mi még «nem tehetjük félre a kardot, csupán az a kérdés, mennyi hőstett kell még, hogy a végső győzelmet biztosítsuk. Önmagában a győzelem nem vitás, de nem lenne jó, ha túl sok optimizmust dédelgetnénk a győzelmet illetően.»”²⁸

Más helyen (1917. XI. 27.) Tiszát a horvátok ellenségeként aposztrofálja egy magyarón érzelmű horvát pénzügyi tisztviselővel folytatott dialógusban: „Tisa nam je neprijatelj! = Tisza az ellenségünk!”²⁹

Ide kívánczó adat a naplóban közzétett, 1947-ben íródott és publikált, *Prije trideset goina* (Harminc év előtt)³⁰ c. esszé retrospektív allúziója a zágrábi érsek (Antun Bauer) szolgálalkúságára, aki 1916-ban „... annak ellenére, hogy «Starčević és Kvaternik» [a horvát Jogpárt politikusai voltak. L. I.] híve volt, hidegvérűen megszavazta Tisza István hadi költségvetéseit, osztrák ágyúk vásárlására aranyszöveget vert a Jellasics-téren felállított szláv hársfába ...”³¹

4.

Miként fentebb említettük, az 1918-as Tisza-portré alakulástörténetében meghatározónak tűnik Krleža 1918-as publicisztikája is. Magyar tárgyú cikkeket sorát közölte az ugyanezen esztendőben indított *Hrvatska riječ* c. napilap hasábjain, amelyek témáit a kortárs magyar sajtó kínálta. Néhány cím felsorolása is jelzi, milyen kérdések foglalkoztatták: *Madjari i naše narodno pitanje* (A magyarok és nemzeti kérdésünk); *Magjarska agonija* (Magyar agónia); *Madžarska štampa o personalnoj uniji* (A magyar sajtó a perszónálunióról); *Károlyi, Wekerle i Tisza o položaju* (Károlyi, Wekerle és Tisza a kialakult helyzetről); *Tisza je htio ovaj rat* (Tisza akarta ezt a háborút); *Magjarske deziluzije* (Magyar dezillúziók); *Magjarska kriza* (A magyar krízis) stb.

Az említett, 1918 augusztusa és decembere közötti írások napra készen kívánták tájékoztatni a horvát olvasót a nyolcszáz éves horvát–magyar társországi viszony korabeli fejleményeiről. A magyar politika szereplőiről sok szó esik bennük Buza Barnától, Jászi Oszkár, Károlyi Mihályon át Tisza Istvánig és Wekerle Sándorig – három írás címszereplője gróf Tisza István. A cikkeket időrend szerint szemlélve első helyen az 1918. szeptember 25-én megjelent *Slom magjarske realne politike* (A magyar reálpolitika bukása) c. írás vonja magára figyelmünket, amely valójában egy Jászi-vezércikk átültetése.³² Tárgya a délszláv területek hovatartozásának sorsa Bécs, illetve Budapest elképzelése szerint. A Max von Hussarek, illetve Wekerle képviselte ellentétes koncepció körüli huzavonáról van szó, mely szerint Bécs Horvátország, Szlavónia, Bosznia-Hercegovina és Dalmácia egyesítése révén látná megoldhatónak a „jugoszláv kérdést”, míg Wekerle – a trialisztikus átalakulás veszélyét sejtve – ellenzi azt, s Horvátország és Dalmácia egyesítése, illetve Bosznia-Hercegovina *corpus separatumként* Magyarországhoz csatolásával látná lehetségesnek a geopolitikai realizálást. A cikkben Krleža itt talált későbbi *Feljegyzéseihöz* munióit mind Tiszára, mind Wekerlére vonatkozóan. A cikk szerint Tisza korántsem tájékozott a délszláv kérdésben, s bár egyszer már megmentette a horvát–magyar viszonyt a teljes összeomlástól (1914) kompetencia és tájékozódás híján nincs abban a helyzetben, hogy azt a sikert megismételje. Már csak azért sem, mert a magyar kormány, amelyet képvisel, nem „a magyar nemzet kormánya, hanem a feudális plutokráciáé.”

A cikk elején halvány utalás szól Wekerle tájékozatlanságáról, azaz hogy Tisza horvátokkal folytatott tárgyalásairól állítólag csak az újságokból értesült. Mint ma már köztudott: Tisza IV. Károly megbízásából indult a Monarchiához kötődő balkáni területekre 1918 szeptemberében „tényfeltáró körútra”.³³ Kísérője-tolmácsa Nádasy Béla ezredes volt, a M. kir. VI. horvát-szlavón honvédkerület vezérkari főnöke. Tisza Zágráb, Károlyváros, Zára, Spalato, Ragusa, Cetinje, Mostar érintésével érkezett Szarajevóba, csalódást és megdöbbenést fakasztó tárgyalásai színhelyére, ahol báró Sarkotić István vezérezredes fogadta, s szervezte programját. A Tisza megdöbbenését és felháborodását kiváltó momentum a dr. Vojislav Sola vezette szarajevói politikuscsoport memorandumának átadása volt, amely követelések és valótlanságok sorát

tartalmazta, s „...a bosnyák kérdés rendezését..., az egész délszláv kérdés megoldását...” követelte. Tisza határozott érvelést tartalmazó, majd végül indulatossá fokozódó válasza közben a csoport Karlo Ikić felszólítására: *Hajdemo* (Menjünk innen) szó nélkül, a protokoll elemi szabályait felrúgva, távozott.

A „tényfeltáró utazás” 1918-ban, a háború ötödik esztendejében már nem módosítható a Monarchia eljövendő sorsán. Nem tudni, készítette-e Tisza írásos jelentést tapasztalásairól, ha mégis, sem a hezitáló IV. Károly, sem a bécsi kormányzat, sem Wekerle elképzeléseit nem fordíthatta kedvező irányba, hisz a Habsburg-birodalom sorsát az antant berkeiben már eldöntötték.

Csaknem egy hónappal későbbi cikkben Krleža már a „magyar agóniáról” ír ugyan-csak a *Hrvatska riječ* hasábjain (1918. 10. 18.). A magyar sajtótermékek – írja – a négy háborús esztendőben a „szupremáciáról, a győzelemről, a szlávság elsüllyedéséről és a grófok, bárók, háborús milliomosok, zsidó gyárosok és spekulánsok” orgánumaiként a „magyar nép” „nemzetiségek feletti szupremációjáról” harsogtak, s ez a sajtó most, 1918 őszén, „kijózanodni látszik”, s hasábjain a „szlávokkal való kompromisszum” gondolati lehetősége villan fel. Pedig Magyarország, a „történelmi krízis” közepette, „kormányválságot él át”, s „szánalmas agóniában szemléli a jövőt, amely a Balkán és Románia és a Magas Tátra felől fenyegeti”. Eközben a Magyar Radikális Párt kongresszust tart, ahol „Jászi Oszkár fejt ki a párt politikai programját, s határozathozatalat javasol, amely szerint a magyar állam integritása nincs ellentétben a különféle magyarországi nemzetiségek követeléseivel”. Jászi szolt „a háború mártírjairól”, „az új szociális frontról”, „a magyar újjászületésről”, s „a radikálisok programjáról”, amelyhez Wilson elnök segítségét kérte, s amely program szerint „bevezetésére van szükség”, „népszavazásra”, amely legitimálná „a Duna-völgye és a Kárpátok közötti munkamegosztáson” alapuló „reális gazdasági és földrajzi egységet”, ami megvalósulva „nemcsak a magyarországi nemzetiségeket elégítené ki, hanem a határ túloldalán élő faji rokonaik valamennyi okos aspirációját is.”

Két nappal később (1918. 10. 18.) a perszónalunio magyar sajtóban megjelent információit ismerteti a *Világ*, a *Népszava*, a *Pesti napló*, a *Pesti Hírlap*, *Az Újság*, s a *Budapesti Hírlap* írásai alapján. A lapok képviselte álláspontot ismertette Wekerlének a kortársakat is meglepő pálfordulásából indul ki. A Bécs részéről javasolt perszónalunio ellenlbasából – mondja – most egyszerre annak vállalójává lett miniszterelnököt „vén, ravasz hajótöröttként” aposztrofálja, „aki már annyi évtizede ügyesen vitorlázik a széllal szemben a magyar politika mocsarában”, s aki parlamenti bejelentésével „180 fokes fordulatot tett szokatlanul felizgatva a lelkeket”.

E mozaikszerűen idézett, Wekerlét minősítő sorok intonációja Krleža 1918-as *Feljegyzéseinek* Tisza-portróját bevezető Wekerle-jellemrajz motívumaival harmonizál. Meglepő viszont, hogy Tisza István lapjának kommentárjait idézve visszafogottan szól a magyar politikus, azaz Tisza „háborús felelősségéről”, s hiányzik az az indulattól fűtött intonáció, amely a napló vonatkozó passzusait jellemzi. „Tisza orgánuma – írja – ... «Az Újság» és a «Budapesti Hírlap» az utóbbi időben hűvös és objektív tónusban támadnak. Ezek elfogulatlan valószerűséggel konstatálják azokat a motívumokat, amelyek a magyar politika jobb és bal szárnyán mozognak, de belőlük rezignált jermiádok áradnak. Ezek a kétségbeesett kalandorok a károgó Korvin hollókat lesik, s mint a siratóasszonyok jajveszékelnek és vezércikkeket írnak Mohácsról, a halálról és a gyászról. «Az Újság» ekképpen kérdezi a magyar junkereket: Hát az urak nem látják, hogy az ország, amely egymillió embert veszített, mindnyájunkat követeli? (Ez ugyan-is koncentrációt jelent!) Ezek vagyunk mi mindnyájan! [...] Hát nem irtóztatós, hogy

ezekben a történelmi órákban széjjelszaggattunk? Mert lám, fordul a sors kereke, mi pedig – ahelyett, hogy mi forgatnánk – heverünk a porban és várjuk, hogy eltapossanak bennünket.”⁷³⁴

A fenti szöveget követően közli a *Hrvatska riječ* Krleža egyik, újabb, immár Tisza István személyével foglalkozó írását, amely a *Népszava* kommentárja Tisza 1918. október 17-én elmondott parlamenti beszédének. Itt hangzott el a sokat idézett bejelentés: „Ezt a háborút elvesztettük.” A beszéd politikai és katonai körökből származó reflexióiról sokan sokféleképpen vélekedtek Hatvany Lajostól Glaise-Horstenaun át Borojević tábornokig – mindegyik a hadszíntereken gyakorolt bomlasztó hatását hangsúlyozva. Más források a „morál összeomlásáért” tették felelőssé Tiszát – bejelentése okán.³⁵ A hazai ellenzék a Károlyipárttól a szociáldemokratákon át a radikálisokig fokozott indulattal, s politikai aktivitással reagált. A baloldal reflexiója kiváltképp indulatos, amit a *Népszava* Krleža interpretálta cikke karakterisztikusan dokumentál, s amely – Krleža fogalmazása szerint – a hazai (értsd: magyarországi) közhangulat kifejeződése volt. A naplójegyzetek Krležája, aki mint láttuk már 1917-ben indulatos szavakkal szölt a még magyar miniszterelnök Tisza Istvánról, most nem kevés meglepéssel nyugtázza a magyar baloldal szócsövének gyűlölettől áthatott cikkét. A benne foglaltakkal való teljes azonosulásra vall, hogy az írást szó szerinti közlés formájában nyújtja át horvát olvasóinak: „Még mindig itt van. Még mindig szónokol. Még mindig irányít. Még mindig oktat. Még mindig a népfajok ellen uszít. Még mindig követel valamit. Még mindig gróf Tisza. Mindegy mit beszél, helyesel, mit ellenez, fő, hogy ez az ember még mindig kimerészkedik a fényre, és azt hiszi, vezeti az országot.

Ez az ember, aki kiötlötte és koncipiálta a szerb ultimátumot. Ez az ember, aki konzervativizmusával elérte, hogy valamennyi nemzet gyűlöli a magyarokat. Ez az ember, aki Magyarországon élén megszegyenítette a hóhérokat és a zsarnokságot. Ez az ember, aki kasztja jogainak védelmében kemény kézzel és hidegvérrel nyomta el a népet. Ez az ember, aki Magyarországot átengedte a német katonai pártnak, s ezt Ludendorff és Krupp szolgáljaként tette.

Ez az ember, ez a gróf Tisza még mindig létezik, irányít és szónokol. Ez már kezd elviselhetetlen lenni. Meddig tart még ez? Azt mondta, hogy a *háborút elvesztettük!* A háborúnak ez a kezdeményezője ezt egy filozófus és történész higgadságával jelentette be. Tisza elvesztette a háborút, a nemzet pedig tűr.

A háborút elvesztettük! Ez azt jelenti, hogy ennek az országnak millió lakosa hiába hullott el, hogy a megyéket hiába fosztották meg 30 milliárdtól, hogy az országot hiába fertőzték meg tüdőbajjal és szifilisszel, hiába tették tönkre az életet: hiába tettek tönkre megannyi családot, és tettek nyomorékká és vakká annyi szerencsétlen férfit, hiába tettek tönkre százezer egzisztenciát.

A háborút elvesztettük, mondja ez az ember, akinek mindezért felelnie kellene – s ő még szónokolni merészel. A történelemben még nem volt példa ilyen vakmerőségre. Meddig tűri még ezt az ország!”⁷³⁶

A cikk végén, a Tisza-beszéde utalva, Krleža megjegyzi: a politikus „igyekezett elhárítani magáról a felelősséget a háborúért és közölte: hamarosan nyilvánosságra hozza azokat a *dokumentumokat*, amelyek tanúsítják, hogy ő, s kormánya az utolsó pillanatig ellenezte a hadüzenetet.”⁷³⁷

Alig egy hét elmúltával (1918. X. 23) újabb Krleža jegyezte cikket közöl a *Hrvatska riječ*, amely karakterét tekintve eltér az előzőektől. Mint amazok esetében forrásként magyar sajtótermékekre történik hivatkozás, tehát közvetett információknak tekinthetők, az itt közölt szöveg helyszíni riportnak tűnik. Helyszíni tudósítás a pesti parlament üléséről, amelynek három „vezérszónoka” – a cikk címe is utal rá – Károlyi Mihály, Wekerle

Sándor és Tisza István. A tudósítás címe: *Károlyi, Wekerle i Tisza o položaju. Što misle i žele sa jugoslavenima* (Károlyi, Wekerle és Tisza a kialakult helyzetről. Hogyan gondolkodnak a jugoszlávokról és mit kívánnak velük tenni). Az írás keletkezését illetően két feltételezés lehetséges: 1. Krleža Budapestre utazva tudósítóként részt vett az ülésen, 2. valamelyik magyar napilap tudósításának szövegét vette át a lap, s ő volt a horvát nyelvű stilizálója. Nem kizárható a személyes jelenlét – lévén, hogy több utalás szerint 1918-ban Krleža járt Budapesten, talán több ízben is. A helyszíni tudósításra utlanak a szövegben az alábbi, zárójelbe tett közbeszólások: „Hangok a Károlyi Párt felől”, „Hangok a baloldaról”, „Fényes képviselő közbekiált”, „Élénk helyeslés a jobboldalon és közepen” stb.

Károlyit idézve a különbékére tett javaslatát emeli ki, majd a kormány lemondását követelő mondatát, az új kormánynak pedig feladatául szabja a nemzetiségek parlamenti képvisletét.

Hosszabban idézi Wekerlének a Károlyi-beszédhez kapcsolódó reflexióját: „Az előttem szóló azt a feltételt szabja, hogy hagyjam el helyemet. Sohasem vágytam erre. [...] Jöttem, mert hívtak. [...] Kötelességünk az ország integritását megvédeni. Ellenfeleinknek felajánlottuk a békét, abban nem vagyunk vétkesek, hogy javaslatunkat nem fogadták el.” A cseh és a szlovák nemzeti követelések kapcsán hangsúlyozta, hogy „Magyarország kész elismerni a cseh nemzetet”, a szlovákok viszont nem jelezték egyesülési szándékukat a csehekkel. A jugoszláv kérdés kapcsán a magyar–horvát viszonyról szólva a magyar kormány véleményeként ezt közölte: ellenzi a Szent Korona országaiban élő délszlávok egyesülését – külön hangsúlyozva: „a Szent Korona ezen országai közé tartozik Dalmácia is!” Az 1868-as kiegyezési törvény szerint megengedhetetlen a magyar Szent Korona országairól tárgyalni, a törvényt be kell tartani, s „ezt a törvényt védeni kell, amíg érvényben van.” A perszonálunióról annyit mond: jelen pillanatban „gazdasági és pénzügyi okok miatt azonnal megvalósítani nem lehet, a kormány meg fogja hozni a vonatkozó törvényt.”

Harmadikként foglalkozik a riport Tisza felszólalásával, aki „különböző dokumentumokkal bizonyítja, hogy kormánya nem a háború áldozata, ellenkezőleg, mindig arra törekedett, hogy békésen oldják meg a háborút előidéző problémákat.” A tudósítás szerint Tisza azt is közölte: ő volt az, aki a háború kitörése előtt az uralkodót arról kívánta meggyőzni – s ezt „a közös minisztertanács jegyzőkönyve” is bizonyítja –, hogy a Szerbiának küldendő ultimátum tartalmazza: „a magyar kormány sohasem gondolt hódításra”, nem voltak Szerbiával kapcsolatosan területi követelései. Ő maga ezt vallotta „akkor is, amikor a háború már elkerülhetetlen volt”.

A „csehszlovák eszmét” „fantazmagóriának” nevezte, s úgy vélte: „szlovák anyanyelvű polgártársaink tömege elégedett sorsával a polgári Magyarországon. Tisza azt is állítja – folytatódik a tudósítás –, mindenkinek megengedett, közzöttük azoknak is, akik a jelenlegi állapotokat ellenzik, s a szlovák nemzeti követeléseket táplálják.”

Hosszabban ismerteti a cikk Tiszának a jugoszláv, illetve a horvát kérdéssel kapcsolatos kijelentéseit: „Ami a jugoszláv kérdést illeti, amely az utóbbi időben fokozott lendületet vett, azon kell fáradoznunk, hogy a horvát népet időben megszabadítsuk attól a járomtól, amely mélyen a nyakba vág, s végül elérjük, hogy ismét helyreálljon az egyetértés és összhang legyen a magyar és a testvéri horvát nép között.”

A szónok beszédének befejező gondolatait idézve kiemeli, hogy annak vélelme szerint szó sem lehet a Károlyi szorgalmazta „különbékéről”, végül „éles szavakkal” követelte: fel kell lépni „ama kis közösség ellen, amely az országban anarchiát szít”.

A *Hrvatska riječ* e parlamenti tudósítását követően (1918. X. 24.) a *Népszavára* hivatkozva arról informálta olvasóit, hogy a pesti országgyűlésben megtörtént a Tisza

háborúellenességét bizonyító dokumentumok felolvasása. Az informatív cikk szerzője természetesen Miroslav Krleža. Már a címadás jelzi: kétkedik a bemutatott iratok háborúellenességének valóságában: „*Tisza je htio ovaj rat*” (Tisza akarta ezt a háborút). Mielőtt a cikk – finoman fogalmazva is – csúsztatásnak minősülő tartalmáról szólánánk, érdemes röviden áttekinteni a szarajevói merénylet és a háborús hadüzenet közötti időszakban Tisza gondolkodásának, véleményének és döntéseinek folyamatát, amelyet Vermes Gábor bőséges adatalással felvázolt.

A szarajevói merényletet követően a Monarchia Bécsben összegyűlt vezetőinek többsége Conrad von Hötzendorftól, Leopold Berchtoldig egyöntetűen úgy vélekedett: Szerbiát meg kell büntetni. Conrad von Hötzendorf azonnali mozgósítást sürgetve máris indulni szeretett volna Szerbia ellen. Tisza István, aki a merénylet hírére szintén Bécsbe utazott, megfontoltságával, ellenvetéseivel némileg visszafogta az indulatokat. Július 1-jén memorandumban közölte Ferenc Józseffel véleményét, amely szerint végzetes lenne egy bizonyítékok nélküli Szerbia elleni katonai akció, amelynek célja Szerbia feldarabolása lenne. Álláspontját a bécsi közös tanácskozáson is védte Stürgkh, Bilinski és Krobotin ellenében, akik azonnali szankciót sürgettek. Tisza kifejtette: nem járulhat hozzá Szerbia megtámadásához a megfelelő diplomáciai előkészítés mellőzése esetén. Úgy vélte: ultimátumra csak akkor kerülhet sor, ha Szerbia a Monarchia támasztotta feltételeket nem hajlandó teljesíteni. Azt pedig szigorúan elutasítja, hogy a háborús beavatkozást német diktátum szabja meg. Véleményét Ferenc Józsefnek újabb memorandumban fejtette ki – közölve azt is: egy győztes háborút követően is ellenzi Szerbia szuverenitásának megsértését a Monarchia részéről – s ha ilyenre netán sor kerül, a császárnak más miniszterelnököt kell keresnie. Nem hanyagolható tény, hogy álláspontját még akkor sem hajlandó feladni, amikor az uralkodó fenntartás nélkül támogatja a militáns Berchtold és Conrad von Hötzendorf képviselte kemény vonalat. S mindaddig kitartott, míg az ultimátum terve elkészült, ám beleegyezését ekkor is csak úgy adta, „ha a miniszterek tanácsa kisebb határkiigazításoktól eltekintve elutasítja Szerbia annexióját”.³⁸

Tisza végül igent mondott a hadüzenetre, s a hadműveletek megkezdődtek. Döntésének magyarázataként elsősorban a dualista birodalom iránti közizmsert elkötelezettsége, a Szerbia részéről az ultimátumra érkező elégtelennek tekintett válasz említendő, s – Vermes szerint – az is, hogy „... Tisza is egyre inkább magáévá tette a központi hatalmak propagandisztikus érvelését, mely szerint a háborút az igazi agresszor, az Antant kényszerítette rájuk.”³⁹ Tisza Zeyk Margitnak ekkoriban írott levelében olvassuk: „Már nyakunkon volt a hurok; amellyel ha most el nem vágjuk, alkalmasabb időben fojtottak volna meg bennünket. Nem tehetünk egyebet, de mégis fáj, hogy így kellett lennie.”⁴⁰ Mindehhez csatoljuk az alábbi idézetet, amely a „mélyen vallásos” Tisza őszinte háborúellenességének mindennél beszédesebb dokumentuma. Ugyancsak unokahúgához írott levelének részletéről van szó: „Borzasztó a győztes háború is, az én lelkemben nyomort, szenvedést, pusztulást jelent minden háború, ártatlan vér kiömlését, ártatlan asszonyok és gyermekek szenvedését.”⁴¹ S hozzátehetjük még 1914. július 15-én a parlamentben tett kijelentését: „... a háború nagyon szomorú ultima ratio, amelyhez nem szabad nyúlni mindaddig, míg minden más megoldási lehetőség be nem zárul, de amelyre természetszerűleg képesnek is kell lenni, amelyet akarni is kell tudni minden nemzetnek és minden államnak, amelyik nemzet és állam akar maradni.”⁴²

Későbbi miniszterelnöki kiállását a háború mellett egyértelműen magyarázza következő, protestáns szemléletű morális tartása, amely személyiségének haláláig meghatározója volt.⁴³

Mindezt Krleža cikkével egybevetve, annak dezinformatív volta nyilvánvaló. Alighanem a hatáskeltés kedvéért exponálja a *Népszavára* hivatkozva írását, hogy a most Tiszát támadó és leleplezni kívánó lap négy évvel korábban (tehát a háború kitörésének eufórikus pillanataiban) „táncolt a vidámságtól és azt írta, hogy a magyar cigányokkal fog csárdást jární a belgrádi konakban.”⁴⁴ Most ugyanez a budapesti lap „árulással vádolja Tiszát”, s az 1914. július 8-i, Ferenc Józsefnek küldött memorandumából azokat a passzusokat emeli ki – a szövegösszefüggésből kiragadva –, amelyek éppenséggel Tisza „feltétlen” háborús elkötelezettségét látszanak igazolni. A memorandumban ugyanis – idézi Krleža a *Népszavát* –, „egyebek között ott található ez a mondat is: «egyre közelebb van hozzám a gondolat, hogy ebben a kérdésben fegyverrel a kézben számoljunk le Szerbiával». Azután pedig ez is ott áll: «Általában nem vagyok azon a véleményen, hogy ezt a provokációt lenyeljük, és kész vagyok, abban az esetben, hogyha a mi jogos követeléseinket elvetik, teljes felelősséget vállaljak az elkerülhetetlen háborúért.» Ez is ott áll e dokumentumokban, amelyekkel gróf Tisza bizonygatja, hogy nem akarta ezt a háborút: «Ha Szerbia megtagadná a dolgot, az ultimátum határidejének lejáratát követően azonnal meg kell kezdeni az ellenségeskedést».”

Az idézett passzusokat követően már a cikk szerzőjének állásfoglalását olvassuk, amely a Krleža-szövegek olyannyira jellemző modorával, stílusával vonja magára figyelmünket: „Tisza tehát elismeri, hogy ő javasolta ultimátum küldését Szerbiának, és hogy a kapcsolatok megszakításáért felelősséget vállalt. Most ez a gróf Tisza ugyanabban a parlamentben, öt évvel később, valamiféle filozófiai flegmával kijelenti, hogy a háborút elvesztettük. Mikor fogja a nemzet felelősségre vonni ... ezt a sülyedő hajóról menekülő vörös patkányt!”

Az utolsó mondatokat olvasva, s a Krleža-írások bibliográfiáját szemlélve szembetűnő, hogy a *Hrvatska riječ* munkatársa egyetlen szóval sem kommentálja Tisza István 1918. október 31-én történt meggyilkolását. Az október 24-i közleményt követően a „magyar integritásról”, a „dezillúzióról”, a „magyar krízisről” értekezik, s a *Feljegyzések...* Tisza-portréjában sem utal rá. A cikkekből a Károlyi-kormány tevékenységét, Jászi Oszkár reformelképzeléseit, a köztársaság vezetőinek belgrádi Canossa-járását, a csehek, románok, szerbek magyarországi invázióját, a magyar szociáldemokraták balszárnyának aspirációit, az agrárreformmal kapcsolatos vitákat kommentálja – láthatóan a magyar események naprakész bemutatására törekedve.

*

Több ízben szárnyra kelt egy legenda Krleža magyar írói ambícióiról. 1916-ban, pesti tartózkodása idején, állítólag ezért kilincselte Kosztolányinál – egyszer a lakásán, egyszer a *Világ* szerkesztőségében. Tényszerű bizonyítottság híján e legendák továbbra is legendák maradnak. Az viszont tény, hogy életművét olyannyira átszövik a magyar rétegek, hogy az a magyar irodalomtörténet aspektusából sem hanyagolható, s a kor magyar valóságának sajátos, hol torzított, hol viszont hiteles rajzaként is lehet értelmeznünk. Benne a Tisza Istvánról kirajzolódó kép a korban a nemzetiségek körében terebélyesedő, negatívumokat hangsúlyozó magyarság-ímázs egy olyan mozaikja, amelyre a nemzetkarakterológiai kutatásnak is érdemes odafigyelnie.

JEGYZETEK

- 1 Ksaver Šandor Gjalski: „Rukovet autobiografskih zapisa.”. In: KŠGj: *Ljubav lajtmanta Miliča i druge pripovijetke*. Zagreb, 1923. 215–216.
- 2 Mann Jolán: „Krležina napročitana hungarica

(Nepoznati hungarološki tekstovi u rukopisnoj ostavštini Miroslava Krleže.” In: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*. Zbornik radova *XV. (Ne)pročitani Krleža: od teksta do popularne*

- predodžbe*. Split–Zagreb, 2013. 67–68.
- 3 Miroslav Krleža: „Magjari i naše narodno pitanje. *Hrvatska riječ* br. 225. 31. kolovoz 1918.
 - 4 Hungaricus [Miroslav Krleža]: „Borba za mađzarsku izbornu reformu.” *Novo društvo*. I. knj. I, sv. 1. str. 17–21. Zagreb, srpanj 1918.; *Novo društvo*. I. knj. I, sv. 3. str. 84–88. Zagreb, rujan, 1918.
 - 5 Miroslav Krleža: „Petőfi i Ady, dva barjaka mađzarske knjige”. *Nova Evropa*. Knj. IV. br. 11. april 1922. 341–354.
 - 6 Lásd erről: Mann Jolán: i. m. 65–71.
 - 7 Miroslav Krleža: *Davni dani. Zapisi 1914–1921*. Zagreb, 1956.
 - 8 Miroslav Krleža: „Zapisi iz godine tisućudevetstotina i osamnaeste”. In: M. K.: *Davni dani. Zapisi 1914–1921*. id. kiad. 479–487.; magyarul: Miroslav Krleža: *Versek. Emlékiratok*. Bp., 1965. 528–536. Az emlékiratok fordítói: Ács Károly és Csuka Zoltán. A naplóból vett további áttűtetéseket mi készítettük, ezekre külön nem hivatkozunk.
 - 9 Mann Jolán: i. m. 60–61.
 - 10 Miroslav Krleža: *Versek. Emlékiratok*. Id. kiad., 529–531.
 - 11 Uo.
 - 12 Uo. 532–533.
 - 13 Uo. 533.
 - 14 Tökéczki László: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Bp., 2000. 112.
 - 15 Idézi Vermes Gábor: *Tisza István*. Bp., 1994. 266.
 - 16 Uo.
 - 17 Tisza Betegh Miklós erdélyi kormánybiztoshoz intézett levelét idézi Vermes Gábor: i. m. 266–267.
 - 18 Idézi Vermes Gábor: i. m. 269.
 - 19 Idézi Tökéczki László: i. m. 111–112.
 - 20 Miroslav Krleža: *Davni dani. Zapisi 1914–1921*. id. kiad. 46.
 - 21 Sokcsevits Dénes: *Horvátország. A 7. századtól napjainkig*. Bp., 2011. 440–441.
 - 22 Idézi Sokcsevits Dénes: i. m. 441.
 - 23 Miroslav Krleža *Davni dani. Zapisi 1914–1921*. id. kiad. 217.
 - 24 Miroslav Krleža: *Versek. Emlékiratok*. Bp., 1965. 393.
 - 25 Stanko Lasić: *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb, 1982. 113–114.
 - 26 Miroslav Krleža: *Davni dani. Zapisi 1914–1921*. id. kiad. 84. A Krleža-napló háborús reflexióiról vö. Lökös István: O ratnim refleksijama Krležinih dnevnika *Davni dani. Književna smotra. Časopis za svjetsku književnost* XLVII/2015. br. 177 (3) 75–82.
 - 27 Miroslav Krleža: *Versek. Emlékiratok*. Id. kiad. 407.
 - 28 Miroslav Krleža: *Davni dani. Zapisi 1914–1921*. Id. kiad. 338.
 - 29 Uo. 326.
 - 30 Miroslav Krleža: „Prije trideset godina”. *Republika* (3)1947. 734–780.
 - 31 Miroslav Krleža: *Versek. Emlékiratok*. Id. kiad. 455.
 - 32 Miroslav Krleža: „Slom magjarske realne politike”. *Hrvatska riječ*. 25. rujan 1918. I. br. 250. 2–3.
 - 33 Vermes Gábor: i. m. 466.; bővebben lásd: Tonelli Sándor: *Tisza István utolsó útja (Sarkotic István báró vezérezredez, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományfőnökének naplója)*. Szeged, 1941.; Nádasdy Béla: *Az utolsó kísérlet 1918*. Bp., 1938.; Janits Béla: „Az utolsó kísérlet. Tisza István magányos politikai missziója a Délvidéken 1918 őszén.” *Hitel* (25. évf.) 2012. 1. sz. 29–45.
 - 34 Miroslav Krleža: „Magjarska štampa o personalnoj uniji”. *Hrvatska riječ*. I. br. 273. str. 1. 18. 10. 1918.
 - 35 Vermes Gábor: i. m. 476–477.
 - 36 Miroslav Krleža: „Tisza i rat. Napadaj socijalista.” *Hrvatska riječ*. I. br. 274. 19. 10. 1918.
 - 37 Uo.
 - 38 Vermes Gábor: i. m. 240–253.
 - 39 Vermes Gábor: i. m. 255.
 - 40 Idézi Vermes Gábor: i. m. 255.
 - 41 Idézi Vermes Gábor: i. m. 254.
 - 42 Idézi Vermes Gábor: i. m. 254–255.
 - 43 Tisza protestantizmusáról vö. Tökéczki László: i. m. 38–62.
 - 44 Miroslav Krleža: „Tisza je htio ovaj rat. Dokumenti pročitani na magjarskom saboru.” *Hrvatska riječ*. I. br. 279. str. 4. Zagreb, 24. 10. 1918.

A Magyar Kommunista Párt és a „nyugati” kultúra a hidegháború kialakulásának időszakában (1946 ősze – 1948)

(A belpolitikai és nemzetközi viszonyok átalakulásának következményei) A II. világháború utáni magyar kultúrkapcsolatok elemzésénél láttuk, hogy a magyar diplomáciának arra kellett törekednie, hogy a világban reális kép alakuljon ki az országról és minél kedvezőbb feltételek teremtsődjenek a magyar kultúra nemzetközi megismertetéséhez, illetve hogy megkönnyítse az egyetemes kultúra értékeinek befogadását, továbbá az adott körülmények között a kultúra, a kultúrdiplomácia eszközeit felhasználva járuljon hozzá Magyarországnak az új világrendbe való beilleszkedéséhez.

A kutatás azt is bizonyította, hogy az ország vezetése helyesen ismerte fel: a világra nyitás csak a szomszédokon keresztül, a kialakult problémák rendezése révén lehetséges. A megváltozott nemzetközi viszonyokat figyelembe vevő újfajta politikai gondolkodás fontossága fogalmazódik meg az 1944 őszen legaktívabb párt, a Magyar Kommunista Párt (MKP) elképzeléseiben is. Az MKP 1944. november 30-án nyilvánosságra hozta a „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének” programját. Tervezetükben abból indultak ki a kommunisták, hogy az ország demokratikus átalakulása elválaszthatatlan a demokratikus külpolitikától. A magyar külpolitika céljaként pedig a jószomszédi viszony és őszinte együttműködés megteremtését jelölte meg az összes környező országokkal, valamint Angliával és az Egyesült Államokkal és szoros barátságot a hatalmas Szovjetunióval.¹

A háború utáni kommunista kultúrdiplomáciáról készített tanulmányaimból látható², hogy a Magyar Kommunista Pártnak a szomszédos országokhoz fűződő kulturális kapcsolataiban és kultúrdiplomáciai törekvéseiben néhány önálló kezdeményezésen kívül, valamint bizonyos koalíciós együttműködésekben való részvétel mellett nem volt kidolgozott koncepciója. A párt a nemzeti önazonosság és megmaradásban játszott meghatározó szerepe miatt fontosnak tartotta a kulturális kapcsolatokat a szomszédos országokhoz fűződő viszony kiépítésénél és a Kárpát-medencei együttműködésben.

Az elemzésekből az is világosság vált, hogy a „Nyugatot” illetően a magyar politika egy offenzív kultúrdiplomáciával igyekezett egy más, reálisabb magyarság-képet kialakítani. A nagyvilágban a magyarságról kialakított hamis kép megváltoztatásához a magyar kultúra és tudomány nemzetközi értékeinek a megismertetésében fontos szerepet kapott az a Franciaország, amely a versailles-i rendszer meghatározó hatalma volt. Annak ellenére, hogy a magyar kultúrdiplomácia kiemelten kezelte Franciaországot és széleskörűek voltak a magyar–francia kulturális és tudományos kapcsolatok, a Magyar Kommunista Párt nem szánt megfelelő szerepet ennek a viszonyoknak. Az igen nagy számú baloldali kommunista emigráns mellett a franciákkal való együttműködés kiemelt kezelésének azért is nagyobb fontosságúnak kellett volna lennie az MKP politikájában, mert a Francia Kommunista Párt a II. világháború után nemzetközileg is az egyik legerősebb szervezet volt. Belpolitikai befolyását jelzi választási sikere és az a tény, hogy 1947 májusáig a kommunisták a francia kormány tagjai voltak.

A nagy hagyományokra visszatekintő magyar–olasz kapcsolatok terén nem hogy kezdeményező lett volna a Magyar Kommunista Párt, hanem elutasító, negatív magatartást tanú-

sított. Az 1945-ös igazolások és a későbbi bélistázások idején a párt kemény támadást intézett a Horthy-korszakban a magyar–olasz kulturális kapcsolatokban magyar részről meghatározó fontosságú személyek és intézmények ellen. Az MKP-t az Olaszország irányában kifejtett kultúrdiplomáciai felfogásában – hasonlóan Franciaországhoz – nem befolyásolta, hogy az Olasz Kommunista Párt a nemzetközi kommunista mozgalom egyik legfontosabb pártja volt és az, hogy 1947 májusáig szintén tagja volt az olasz kormányának.

1945-től a magyar kultúrdiplomácia minden igyekezetével azon volt, hogy a Nagy-Britanniával megszakadt kulturális és tudományos kapcsolatokat helyreállítsa. A magyar–angol kapcsolatok területén a legszorosabb együttműködés a tudományok, elsősorban a természettudományok terén épültek ki. Az angol tudományos élettel való kapcsolatfelvétel fontosságát mind a kultuskormányzat, mind a tudósok fontosnak tartották. Az együttműködést kezdetől pártfoglalta a háború utáni tudománypolitikában meghatározó szerepet játszó Szent-Györgyi Albert.³ Meglepő, hogy a magyar tudománypolitikai vitákban aktív Magyar Kommunista Párt – amely több területen és felfogásában is, 1945–1946-ban közel állt Szent-Györgyihez – nem mutatott érdeklődést az Angliával kiépítendő kapcsolatok iránt.

(A rendszerváltás és a hidegháború hatása a francia kapcsolatra) A kutatás számára fontos annak feltárása, hogy milyen szempontok mozgatták a kommunista kultúrdiplomáciát a „népi demokratikus” átalakulás meghirdetésekor, a KOMINFORM létrejötte után, illetve az, hogy a hidegháború kialakulásával tetten érhető-e az egységes népi demokratikus összefogás deklarálása az imperialista országok ellen a párt felfogásában.

A politikai pluralizmussal 1946 őszén, az MKP III. kongresszusán lényegében szaktító párt kultúrdiplomáciai szemléletében a Nyugatot, illetve Franciaországot illetően lényeges változás nem történik, annak ellenére, hogy a magyar kultúrdiplomácia Franciaországnak továbbra is fontos szerepet szánt. Keresztury Dezső Franciaország befolyását az új Európában meghatározónak tartotta,⁴ ezért a nagy tekintéllyel rendelkező Illyés Gyulát felkéri, hogy ismeretségének felhasználásával tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a megújult Magyarország híre s neve értékének megfelelően ismerté váljék Franciaországban.⁵ A kiváló franciaországi kapcsolatokkal rendelkező Illyés igen sokat tett a magyar–francia irodalmi kapcsolatok elmélyítéséért. Kultúrdiplomáciai miszsiójának lejártá után Párizsból hazaérkezve 1947 márciusában javasolta a magyar kultuszminiszternek, hogy Louis Martin Schauffier író, a Comité Nationale des Journalistes és az Association France-Hongrie elnöke, Georges Altman, a Franc Tireur szerkesztője, Claude Morgan és Loys Masson, a Les Lettres Francaises igazgatója, Paul Eluard, Louis Aragon és felesége, Elsa Triolet, francia költők és írók, Denis de Rougemont esztéta és szépirod, továbbá Gyomai Imre, a Francia–Magyar Társaság magyar szakmázású főtákará meghívását kapjanak Magyarországon tartandó előadásra.⁶ A kultuszminiszter, s a magyar kultúra és irodalom számára egyértelmű Illyés Gyula javaslatának jelentősége. 1947. március 14-én a meghívólevél már ott volt a párizsi Magyar Intézet igazgatójánál.⁷ A francia irodalmi és szellemi kiválóságokat a Magyar–Francia Társaság, a Magyar Írószövetség és a Magyar Művészeti Tanács együttesen hívta meg. Aragon és Elsa Triolet 1947. július elején látogatott Magyarországra.⁸ A francia irodalom propagálásában fontos szerepe volt a Gereblyés László szerkesztette Nagyvilágnak, amely a Magyar–Francia Társaság folyóirata volt. A Magyarok, az Irodalomtudomány, a Válasz és a Fórum egyaránt segítették a francia irodalom és kultúra terjeszkedését.⁹ Vidéken is létrejöttek a Magyar–Francia Társaság szervei. Így 1946 januárjában Debrecenben is megalakult a helyi Magyar–Francia Társaság¹⁰ A magyar–francia művészeti és irodalmi kapcsolatok kiépülésének a kultúrdiplomáciai fontosságán túlmenően lényeges szerepe abban volt, hogy – már a

művelődéspolitikai által is preferáltan – a magyarok megismerkedhettek a modern francia irodalommal és művészettel. A Magyar Kommunista Párt a magyar–francia kulturális kapcsolatok formálásában azonban nem játszott szerepet.

(Elkészült a magyar–francia kulturális egyezmény) Egyrészt mivel a magyar kultúrdiplomáciában a magyar–francia kapcsolatoknak a nyugati kapcsolaton belül primátusa volt, másrészt mert Magyarország a többi nyugati országgal is szándékozott kulturális egyezményt kötni, a már a népi demokrácia alapján álló kormány kultuszminisztériuma 1947. június 12-én elkészítette a magyar–francia kulturális egyezmény tervezetét. A tervezet a minisztertanács elé került. Ortutay Gyula miniszter a külügyminisztériummal egyetértésben kérte a minisztertanács hozzájárulását, hogy a Francia Köztársaság kormányának javaslatot tehesen a két ország közötti kulturális együttműködés érdekében kötendő egyezmény aláírására.

Ortutay Gyula ahhoz is kérte a hozzájárulást, hogy a javaslatnak a francia fél által történő elfogadása esetén a magyar kormány nevében ő írhatta alá az egyezményt. A kultuszminiszter indoklasként előterjesztésében azt is előadja, hogy az egyezmény módját ad arra, hogy a két ország közötti szellemi kapcsolatok ápolása minden területen intézményesen biztosítva legyen. Az egyezményt ezen kívül a franciaországi magyar kisebbség anyanyelvi oktatásának biztosítása szempontjából is fontosnak tartotta. A magyar kulturális vezetés értelmezése szerint az egyezményt az is időszerűvé teszi, hogy a magyar–jugoszláv és a magyar–román kulturális egyezmény megkötése előkészület alatt áll, valamint az, hogy Franciaország az elmúlt hónapokban Lengyelországgal, Belgiummal, Ausztriával és Csehszlovákiával már kötött kulturális egyezményt. A háború utáni kül- és kultúrpolitikai koncepcióból következett, hogy a minisztertanács Ortutay Gyula javaslatát 1947. június 19-én elfogadta.¹¹

A Magyar Köztársaság és a Francia Köztársaság kormánya között kötendő kultúr-egyezmény tervezete 15 cikkelyből állt. E szerint a szerződő felek vállalják egymás nyelvénél, irodalmánál, történelmének, kultúrájának bemutatását. Gondoskodnak – a már korábban létrejött kulturális intézmények fenntartása mellett – új kulturális intézmények felállításáról. Megvalósítják az egyetemi oktatók és diákok cseréjét. Ösztöndíjasokat küldenek egymáshoz. Együttműködnek a tudományos társaságok és elismerik egymás tudományos fokozatait. Kiszélesítik a szakmai-művelődési és közművelődési kapcsolatokat. A színházi, művészeti élet, a folyóirat- és könyvcseré, valamint az ifjúsági szervezetek területén szintén együttműködnek. A tervezet az egyezmény megvalósítása érdekében állandó Vegyes Bizottság létrehozását kezdeményezte, amely tagozatokból áll és évenként ülést tart. Az elképzelés szerint az egyezményt megerősítés után Párizsban cserélik ki és öt évig maradt volna érvényben.

A tervezet a magyar–francia kulturális kapcsolatok terén igen sok javaslatot is tartalmazott. Többek között indítványozta, hogy a Francia Köztársaság állítson fel Budapesten Francia Intézetet, előadót tarthat a Pázmány Péter Tudományegyetemen és az Eötvös Kollégiumban, Magyarország viszont egy-egy előadót tart a Sorbonne-on és a párizsi École Nationale des Langues Orientales et Vivantes főiskola finnugor nyelvészeti tanszékén. A magyar kormány ugyanakkor minden tudományegyetemen fenntartja a francia nyelv és irodalom tanszékeket, beleértve a közgazdasági karon lévő Francia Intézetet is. A francia kormány viszont a magyar kultúrának tanszékét állít a Sorbonne-on, annak megszervezéséig pedig gondoskodik a magyar oktatásról. Magyarország lektort tarthat a lyoni és a lille-i egyetemen, ellentételezésként francia lektorátusok is lehetnek magyar egyetemeken. A tervezetben is szereplő számos javaslat mellett indítványozták, többek között kiemelkedő művek fordítását és azt is, hogy a tankönyvek ne tartalmazzanak hamis

adatokat. A tervezetben és a javaslatok között szereplő elképzelések költségét realizálódásuk esetén az érintett államok fedeznék.¹²

A magyar–francia egyezmény körül Magyarországon a nyár folyamán bonyodalmak voltak. A késés miatt a magyar kultúra egyik legfontosabb franciaországi patrónusa, Sauvageot professzor levélben fordult Ortutay Gyulához, amelyben kifejti: a franciák azt várják, hogy a konkrét javaslatokat az illetékes hatóságok juttassák el Franciaországnak. A francia professzor aggályoskodó levelére válaszolva a magyar kultuszminiszter kifejti, meg lehet róla győződve: teljes erővel azon lesz, hogy a magyar–francia egyezmény megkötése elől minden akadályt elhárítsanak.¹³ A magyar–francia kulturális egyezmény többször napirendre került, de aláírására nem került sor.

A magyar–francia kulturális egyezménnyel kapcsolatos első aggályok már a szerződés előkészítésének fázisában megfogalmazódtak, amikor a kommunisták a polgári erők nagy részét 1947 tavaszán a hatalomból már kiszorították. A VKM költségvetési vitájában 1947. március 12-én Révész Ferenc kifejti, hogy elérkezettnek látja az időt, hogy Magyarország külföldi csereakciókat bonyolítson le. A szociáldemokrata képviselő megemlítette, tud arról, hogy magyar–francia kultúregyezmény készül. A szociáldemokrata politikus úgy ítélte meg, hogy többek között francia tanárok jöhetnek Budapestre és magyar tanárok mehethetnek Párizsba. Révész a nyugati kapcsolatok fenntartását azért is fontosnak tartotta, mert a külföldi kultúrkapcsolatok kiépítésével nagyon sok téves eszmét háríthatunk el hazánkról.¹⁴ Március 20-i felszólalásában Gyöngyösi János külügyminiszter is fontosnak tartotta a francia kapcsolatok ápolását.¹⁵

A többi nyugati tervezettel együtt ennek az egyezménynek az aláírását is politikai okok akadályozták meg, 1947 nyarára a világ ugyanis már kettészakadt, a hidegháború már „működött”. Magyarországon a hegemonisztikus hatalmat gyakorló Magyar Kommunista Párt kiszorította a polgári alternatívát képviselő erőket a hatalomból, Franciaországban viszont a kommunistákat távolították el a kormányból. A politikai változások után Magyarországon már nem az a kül- és kultúrpolitikai koncepció érvényesült, mint amit a pluralizmus idején meghirdettek és amit megvalósítani próbáltak. A magyar vezetés 1947 őszétől már egyoldalúan csak a népi demokráciákra, illetve a Szovjetunióra koncentrált. Annak ellenére, hogy Dinnyés Lajos miniszterelnök a kormányprogramról folyó vitában 1947. október 7-én még arról tesz említést, hogy Franciaországgal gazdasági és kulturális téren jelentős előrehaladás történt.¹⁶ A nyugati kapcsolatok nem deklarált, de tudatos kommunista leépítésével szemben Supka Géza a Polgári Demokrata Párt (PDP) képviselője október 10-i felszólalásában bejelenti, hogy a parlamentben megalakult a franciabarát képviselők csoportja. A csoport célja, hogy termékeny és egészséges munkával hozzájáruljon a magyar nemzet és a francia nemzet baráti viszonyának erősítéséhez.¹⁷ A kommunista hatalomátvétel után is megmaradt nyugati – elsősorban francia – kapcsolatokat próbálta igazolni Ortutay Gyula a VKM 1948. február 24-i költségvetési vitájában. A kultuszminiszter kijelentette, hogy az ösztöndíjak fennmaradtak, Magyarország nemcsak küld, hanem fogad is. Példaként említette, hogy legutóbb a Sorbonne hat növendékét hívták meg.¹⁸ A politikai átrendeződés kultúrdiplomáciai hatását a követségi jelentések igazolják.

Erős János tanácsos 1947. augusztus 26-i, Párizsból küldött jelentéséből a politika negatív hatása már kiolvasható. Erős János szerint a pénzügyi nehézségek mellett a politikai fejlődéssel kapcsolatos súrlódások és változások fékeztek a követség munkáját.¹⁹ Károlyi Mihály követ 1947. november 12-i jelentése is arról számol be, hogy a kultúregyezmény aláírását egyes francia körök szeretnék elhalasztani és arról is értesülése van a magyar követségnek, hogy a francia külügyminisztériumban még nem alakult ki a végleges vélemény arról, hogy a kulturális egyezmény aláírása időszerű-e.²⁰

A politikai változások összefüggéseit világítja meg Szabó Zoltán is, aki 1947 októberében utazott Párizsba. A kiváló szociográfus is arra figyelmeztet 1947. december 27-én a kommunista párti Molnár Erik külügyminiszternek írt levelében, hogy ha a fejlemények a jelenleg érvényesülő irányban haladnak, néhány napon belül eljuthat a követség abba a helyzetbe, hogy a magyar értékek képviselője legfeljebb csak kulturális vonalon lesz lehetséges. De az is akadályokba fog ütközni, amennyiben politikai kihatásai lesznek. Szabó Zoltán felhívja a külügyminiszter figyelmét arra is, hogy Franciaországban minden állami állásban működő szellemi ember a lehetséges, hirtelen változások igézetében él, s ezért olyan törekvések szabják meg nézeteiket, amelyek politikai lehetőségüket további jobbratolódás esetén nem veszélyeztetik.²¹ Az MKP vezetése részére készített feljegyzések szerint a Párizsból érkező hírek arra utalnak, hogy a franciák szívesen kapcsolódnának be a magyarországi 1848-as ünnepségekbe. Ezt támasztja alá az is, hogy Jánosi Dénes, a Nemzeti Múzeum vezetője megegyezést kötött a francia múzeumokkal, hogy az 1848-as vonatkozású anyagokat a centenáriumi emlékkiállítás rendelkezésére bocsátják.²² A centenáriumi ünnepségek a totalizálódó politikai életben visszaszorult civil szervezeteket is kissé működésbe hozták. 1948 májusában a Magyar–Francia Társaság tervbe vett egy előadást, amelynek tárgya a magyar szabadságharc a francia sajtó tükrében lenne.²³ Az 1948 tavaszára már visszaszorult magyar–francia kultúrkapcsolatok ellenére a francia sajtó több cikkben számolt be a centenáriumi ünnepségekről.²⁴

A két táborra szakadt világban a magyar–francia kulturális kapcsolatok is a legmélyebb szintre süllyedtek. Magyarország és Franciaország csak a déteinte kezdetén, 1964. december 2-án köti meg kulturális szerződését.²⁵

(A fordulat következményei a magyar–angol együttműködésben) A világháború után a magyar kultúrdiplomácia minden igyekezetével azon volt, hogy az Angliával megszakadt szellemi érintkezés lehetőségeit ismét megteremtse. 1945-ben a politikai elszigeteltség mellett pénzügyi gondok, utazási nehézségek és kapcsolatteremtési problémák egyaránt gátolták a kulturális együttműködést. 1946-ra a problémák nagy része rendeződött, és elsősorban tudományos téren kiépültek a magyar–angol kapcsolatok. Az angol tudományos élet Magyarország iránti érdeklődése is hozzájárult ahhoz, hogy jól alakult a két ország tudományos együttműködése 1946-ban. Pozitív irányt vettek az irodalmi–művészeti élet területén is a kapcsolatok.

A béketárgyalások előkészítésének időszakában a demokratikus megújulás nemzetközi reprezentációjában növekvő jelentőséget kapott a magyar kultúra eredményei és a benne megtestesülő demokratikus gondolkodás bemutatása. A II. világháború után a Trianon miatti helyzet, valamint a háborús vereség miatti nemzetközi elszigeteltség miatt Magyarország demokratikus kultúrájának és tudományos eredményeinek elfogadtatása kiemelt politikai feladat volt. A szellem embereit és a kultúrdiplomácia irányítóit az a cél vezérelte, hogy helyreállítsák a magyar kultúra hírnevét, megteremtsék a magyar és az egyetemes kultúra kölcsönhatását és létrehozzák azokat a feltételeket, amelyek révén a kultúra hozzájárul az angol–magyar közeledéshez. A magyar kultúra nyitott volt minden kulturális információ és kezdeményezés előtt. A sajátos helyzetből következett, hogy az esetek többségében Magyarország volt a kezdeményező. Angol–magyar relációban a kapcsolatépítést nagymértékben segítette a British Council.

Annak ellenére, hogy a Magyar Kommunista Párt 1946. szeptember 28. – október 1. közötti III. kongresszusán hegemoniára törekedve szakít a politikai pluralizmussal, az angol–magyar tudományos kapcsolatok továbbra is fennmaradtak. Angol tudósok ezután is jöttek Magyarországra, és előadásokat tartottak magyar egyetemeken. Például Dorothy

Keeling, a London School of Economics tanára szeptember végén, dr. Chrisle penicillin-szakértő pedig novemberben járt Budapesten.²⁶

A hidegháború kezdeti időszakában több lényeges kezdeményezés valósult meg. A politikai viszonyok romlása ellenére is segítette a két ország közötti kulturális kapcsolatok ápolását a British Council – az ösztöndíjakon kívül – két-, illetve háromhetes szaktanfolyama. A kéthetes tanfolyamon dr. Kovács Albert vezetésével 12, a háromhetesen dr. Véges István vezetésével 32 angolszakos tanár vett részt. Ugyancsak a Council meghívására jött ki négyhetes tanulmányútra a Földművelődésügyi Minisztérium 3 szakembere, továbbá a Népjóléti Minisztérium két kiküldöttje. Rövidebb tanulmányi ösztöndíjat adott a Council Veres Sándor zeneművészeti főiskolai tanárnak, aki nagy-britanniai tartózkodása alatt többször szerepelt az angol rádió műsorán.²⁷

Azt, hogy a magyar kulturális kormányzat 1946 végén még továbbfejlesztendőnek tartotta a magyar–angol kapcsolatokat, az is alátámasztja, hogy Bassola Zoltán párton kívüli, de Keresztury Dezsőhöz hasonló nézeteket valló VKM-államtitkár 1946. december 27-én levelet írt a British Council magyarországi megbízottjának londoni magyar kulturális centrum létrehozásának szándékáról. Bassola szerint a központ feladata kétirányú lenne. Egyrészt tájékoztatná az illetékes angol tudományos és kulturális tényezőket Magyarország kulturális törekvéseiről. Elősegítené, hogy az angol egyetemeken rendszeres előadások legyenek magyar nyelvből és irodalomból, továbbá informálná a brit tudományos tényezőket a magyar tudományos élet eredményeiről. A tervek szerint az intézmény a magyar képzőművészet megismertetése terén is szerepet vállalna. Törekvése lenne, hogy az irodalom kiváló alkotásaival művészi színvonalú fordításokban megismertesse a brit közönséget.

A felállítandó tanulmányi központ feladatát másfelől abban látta, hogy rendszeresen tájékoztatná az illetékes magyar tényezőket az angol tudományos és kulturális élet eseményeiről, felhívna a figyelmet azokra az aktuális kulturális kérdésekre, amelyek Magyarországot érdekelhetik. A levélből azt is megtudjuk, hogy Magyarország idővel tájékoztató könyvtár felállítását is tervezte. Végkonklúzióként megállapította: a magyar kulturális vezetésnek szüksége volt arra, hogy a Brit Birodalom fővárosában a magyar kultúrának komoly központja legyen.²⁸

A kommunisták által erősen támadott Nagy Ferenc miniszterelnök 1947. március 29-i beszédében is még arról beszélt, hogy örvendetesen alakulnak Magyarország kapcsolatai Nagy-Britanniával.²⁹ A magyar tudományos élet a politikai változások ellenére továbbra is fenn kívánta tartani az együttműködést az angol tudósokkal. Szent-Györgyi Albert 1947 júniusában Angliába utazik és részt vesz az oxfordi egyetem tudományos rendezvényein. A háromévenként megrendezésre kerülő nemzetközi élettani kongresszuson Szent-Györgyi tartotta a központi előadást. A magyar tudóst az egyetem díszdoktorává is avatták.³⁰ Az oxfordi élettani kongresszusra Szent-Györgyi Albert mellett meghívást kapott még Beznák Aladár, a tihanyi Biológiai Intézet igazgatója, Tankó Béla debreceni professzor és Laki Kálmán biológus.³¹

A Nagy-Britanniával kialakult tudományos kapcsolatokat az „új” kulturális vezetés – ha csak deklaráció szintjén is – fontosnak tartotta. A népi demokratikus átalakulással azonosuló Ortutay Gyula kultuszminiszter 1947. július 12-én a budapesti egyetem Angol Intézete felavatása alkalmából mondott beszédében még a sokoldalú kultúrkapcsolatok mellett foglalt állást. A VKM-miniszter szerint az Angol Intézet felállítása szervesen egészíti ki azokat az intézeteket, amelyek mind egy cél érdekében működnek: hogy bekapcsolják a magyar tudományos életet a nemzetközi vérkeringésbe. Ortutay továbbra is úgy ítélte meg, hogy a magyar tudomány ablakai egyaránt kitérnének nyugat és kelet felé.³² A

baloldali átalakulást vállaló Dinnyés Lajos is például a kormányprogram ismertetésekor, 1947. október 7-én azt emelte ki, hogy Magyarország arra törekszik, hogy baráti viszonyba kerüljön Nagy-Britanniával.³³ A kommunisták befolyása alatt álló magyar kulturális vezetésnek az angol kapcsolat fennmaradása lényeges lehetett, mert a VKM vitájában, 1948. február 24-én az egyoldalúvá váló kapcsolatokkal szemben Ortutay Gyula a nyugati kapcsolatok megmaradását az akkor létesítendő londoni intézettel demonstrálta.³⁴

A bel- és külpolitikai viszonyok átrendeződése ellenére az irodalom és a művészet területén sem következett be visszaesés. 1946–1947 fordulóján több angol művész Magyarországon vendégszerepelt. Arthur Bliss zeneszerző 1946. november végén, december elején tartózkodott Budapesten, saját szerzeményeit vezényelte a Magyar Rádióban és a Fővárosi Zenekarban, Stephen Spender költő és kritikus 1947. július 9–18. között járt Budapesten és Debrecenben.³⁵ 1947 nyarán viszont magyar énekkar volt Nagy-Britanniában. A langolleni kórusversenyen szerepelt a Magyarországi Munkásdalogyletek Szövetségének férfikara, nagy sikert aratott és elnyerte az 1. díjat.³⁶ A magyar zenei élet a kapcsolatok továbbfejlesztését kezdeményezte. 1947. március 31-én Ránki György zeneszerző azt javasolta a VKM-nek, hogy létesítsen zenei lektorátust Londonban. Ránki szerint a magyar zenekultúrának hasznára válhatna, ha a demokratikus angol zenekultúrával intenzívebb kapcsolatba kerülne. A kultuszminisztérium vezetése a kezdeményezéssel elvileg egyetértett, de ez az elképzelés anyagiak hiányában nem valósulhatott meg.³⁷ Sokat tett a magyar zene megismertetéséért az angol rádió. A BBC-nek oroszlárnésze volt abban, hogy Bartók és Kodály kedvelt zeneszerzőkké lettek a brit közönség előtt. A Magyar Vonósnégyes 1947 tavaszán több ízben adott hangversenyt a rádió harmadik műsorában. A magyar rádió elnökének és a külföldi kapcsolatok osztálya vezetőjének angliai látogatása szorosabbá tette a két intézmény közötti együttműködést. A látogatás alatt tárgyalások folytak műsorcsere létesítése tárgyában is.³⁸

1948-ban az anyagi, utazási és valutáris nehézségek, valamint a mindinkább érződő hidegháborús politikai hatás ellenére kulturális tervek készültek és a szellemi kapcsolatok is fennmaradtak. A VKM 1948 tavaszára „Modern magyar művészet” címmel Londonban kiállítását tervezett, amit nagy sikerrel meg is tartottak.³⁹ Angol muzsikuskok is jöttek Magyarországra. Michael Tippett zeneszerző 1948. június 1–8-ig saját szerzeményű oratóriumát „A Child of Aur Time”-ot vezényelte. Tippett két előadást is tartott a Morley College-ről, ezenkívül magyar zenei intézeteket is felkeresett.⁴⁰ Tippettet meghívták az 1948. szeptember 10-re tervezett Bartók Béla zenei verseny zsűrijébe.⁴¹

(Tervezet a magyar–angol kulturális szerződés megkötésére) Magyarországnak 1946-tól politikai és kulturális szempontból egyaránt érdeke fűződött ahhoz, hogy egyezményt írjon alá Nagy-Britanniával. Anglia 1946-ban kulturális egyezményt kötött Belgiummal és tárgyalásban volt Hollandiával, Norvégiával, Csehszlovákiával, Brazíliával és Olaszországgal. Keresztury Dezső úgy ítélte meg, hogy Nagy-Britannia kedvezően viszonyul egy kulturális egyezmény aláírásához.

1946. október 3-án ezért levelet írt a külügyminiszternek a magyar–angol kulturális egyezmény megkötésének lehetőségéről. Ebből nyilvánvalóvá válik, hogy Keresztury fontosnak tartaná, ha Magyarország a Brit Birodalommal tárgyalásokat kezdeményezne kultúregyezmény kötéséről.⁴² A kultuszminiszter levelére reagálva a Külügyminisztérium kulturális osztálya 1946. október 17-én levelet intézett a londoni magyar misszióhoz a magyar–angol kultúregyezménnyel kapcsolatos tájékozódásról. A minisztérium azt kérte a követségtől, hogy tájékozódjon: a téma brit részről milyen megítélésben részesül.⁴³ A magyar tájékozódás része, hogy 1947 májusában Szentmihályi János, a VKM osztály-

tanácsosa hivatalos látogatást tett Londonban a két ország közti kulturális kapcsolatok elmélyítése céljából.⁴⁴

Az angol kulturális és politikai körök rokonszenvvel kísérték a háború utáni új magyar kultúrpolitika úttörő munkáját. A brit kormány azonban csak a békeszerződés ratifikálása után mutatott hajlandóságot kultúregyezményt kötni Magyarországgal.⁴⁵

A népi demokratikus átalakulás talaján álló Dinnyés-kormány kultúrdiplomáciai orientációja Angliát illetően nem módosult. A magyar–angol kulturális egyezmény megkötésének fontosságát Ortutay Gyula művelődési miniszter is fontosnak tartotta. Az egyezmény aláírásának kezdeményezésére 1947. október 30-án levelet írt Molnár Erik külügyminiszternek. Ortutay Gyulának az volt a benyomása, hogy a kulturális egyezmény megkötésére irányuló hivatalos lépések megkezdésének ideje már elérkezett és hogy magyar kezdeményezésekre az angol kormány kedvezően fog reagálni. Ennek érdekében kéri Molnár Eriket, hogy a londoni követ útján hivatalosan vesse fel a kérdést az angol Foreign Office-ban. Az egyezmény érdekében a kultuszminiszter levelet intézett R.G.G. McNableihez, a British Council képviselőjéhez is.⁴⁶

1947. december 16-án Ortutay újlag levelet írt a külügyminiszternek az angol–magyar kulturális egyezmény diplomáciai előkészítése érdekében. A VKM-miniszter azért keresi fel újabb levelével Molnár Eriket, mert Heim brit követtel való beszélgetése során a diplomata arról informálta, hogy a kultúregyezményre tett magyar ajánlatot az Egyesült Királyság kedvezően fogja fogadni. A feltételezett kedvező angol reagálás miatt Ortutay arra kéri Molnár Eriket, hogy haladéktalanul utasítsák a londoni követet a tapogatódzásra.⁴⁷ Magyarországon bízhattak az egyezmény aláírásában, mivel 1947 decemberében elkészült a Magyar Köztársaság és az Egyesült Királyság között kötendő kulturális egyezmény tervezete.

A tervezet szerint az egyezmény célja, hogy a művelődési értékek cseréjével kölcsönösen előmozdítsák népeink szellemi, művészeti és tudományos tevékenységét. Az egyezmény fontosságára utal, hogy a szerződést magyar részről a köztársaság elnöke, angol részről a király írta volna alá. A tervezett XVI cikk 2 részből állt: e cikkek foglalkoznak az egyetemi–főiskolai tanszékek felállításával és kulturális intézmények létrehozásával. Tartalmazzák a tudósok, az ösztöndíjasok cseréjét és a tudományos társaságok kapcsolatát. A tervezet gondoskodni kívánt a diplomák kölcsönös elismeréséről, valamint a szakmai kulturális és tudományos együttműködés kibővítéséről. Fontos szerepet szánt egymás kultúrájának megismertetésére, az ezt elősegítő kulturális és tudományos vegyes bizottságok felállítására. Az elképzelés szerint a szerződést öt évre kötnék és a ratifikáció után lépett volna életbe.⁴⁸

A háború utáni parasztpárti külpolitikában és kultúrdiplomáciában fontos szerepet játszó Boldizsár Iván államtitkár 1948. január 2-án telefonon értesíti Bede István londoni követet, informálja az illetékes brit tényezőket, hogy magyar részről a megbeszélések fonalát fel szándékozzák venni. Bede első lépésként jegyzékben közölte Bevin külügyminiszterrel és a brit külügyminisztérium kulturális osztálya vezetőjével, Macdermattal a kulturális kapcsolatok felvételével kapcsolatos magyar elképzeléseket. A kultúrosztály vezetőjének a reagálása az volt, hogy az egyezmény kidolgozása érdekében mielőbb megbeszéléseket kell tartani.

A magyar követ látogatást tett Tomlinson brit közoktatási miniszternél, ahol szintén szóba került a kultúregyezmény. Tomlinson is pozitívan állt a kérdéshez és kilátásba helyezte, hogy támogatni fogja annak sikeres megvalósulását. A magyar–angol kulturális kapcsolatok fontosságát demonstrálandó a brit kultuszminiszter személyesen vett részt a magyar képzőművészeti kiállítás megnyitásán. Bede István az angol reagálással kapcsol-

latban közölte, hogy sem a tárgyalások során, sem az egyezmény esetleges megkötésekor brit részről semminemű manifesztációra nem gondolnak.

A magyar követ ugyanakkor olyan információ birtokába jutott – ami Magyarország részéről a Nyugattal, konkrétabban Angliával való szakításnak is jele –, hogy a magyar–angol kulturális megbeszélések „zavarnák” Magyarország és a szomszédos államok közötti hasonló természetű tárgyalásokat. Magyarország és a szomszédos országok viszonyának az összekapcsolása az angol–magyar kapcsolatokkal már a kialakuló népi demokráciák egyeztetett külpolitikája a nyugati „imperialisták” ellen. A Kominform létrejötte az „új” kultúrpolitikai gondolkodásban is éreztette hatását. A Nyugattal szakító kultúrpolitikai gondolkodás ellentétbe került a korábbi művelődéspolitikai koncepcióval. Nem véletlen, hogy Bede István követ kéri Czinkótszky Jenőt, a külügyminisztérium kulturális osztályának vezetőjét, hogy futárfordultával közölje vele az általános magyar intenciókat és adjon utasításokat a keretek megszabására.⁴⁹

Annak ellenére, hogy a kulturális egyezményt 1947 végéig mindkét fél fontosnak tartotta, a totalitárius rendszer fokozatos kiépülése, valamint a hidegháború következtében a szerződést nem kötötték meg. A politikai változások ellenére az angol sajtó 1848-as centenáriumi megemlékezéseivel kapcsolatos pártjelentés Nagy-Britanniát még úgy mutatja be, hogy van néhány baráti cikk is.⁵⁰ A kisszámú magyar–angol kulturális rendezvények egyike volt a Magyar–Angol Társaság centenáriumi megemlékezése Pulszky Ferenc angliai munkásságáról.⁵¹

1948 nyarától a magyar–angol kulturális és tudományos kapcsolatok a legminimálisabb szintre szűkültek, majd a hidegháború „kiteljesedése” után mélypontra jutottak. A világ nemcsak politikailag, hanem kulturálisan és tudományosan is kettészakadt, az évezredes európai kultúra is kettévált. Európa keleti és nyugati fele élesen elkülönült, és ezáltal megszűnt a régiók közt az egymás kultúráját megtermékenyítő kölcsönhatás.

(Változatlan a magyar–olasz kulturális viszony) A magyar–olasz kapcsolatokra nem voltak drasztikus hatással az 1947-es magyar belpolitikai változások, sem a világpolitikában végbement nagymértékű eltolódások. Annak ellenére, hogy 1947. május végén a magyar kormányból már eltávolították a polgári alternatívát képviselő erőket, Olaszországban pedig kiszorították a Kommunista Pártot a kormányhatalomból, a jó viszony még töretlen maradt. A folytonosság abban is megnyilvánult, hogy 1947. július 30–31-én ülésezett a magyar–olasz kulturális vegyes bizottság, amely a háború befejezése óta a megváltozott viszonyok között volt hivatva megerősíteni a két ország hagyományosan jó kapcsolatait. A magyar–olasz kulturális egyezmény végrehajtására alakított vegyes bizottság Guido de Ruggiero professzor elnöklete alatt tartott ülést Rómában.

Magyarország részéről a megbeszéléseken Kertész István rendkívüli követ, a magyar bizottság elnöke, Pödör László követségi tanácsos és Eszterházy András követségi titkár, valamint Kardos Tibor, a Római Magyar Intézet és Ruzsicska Pál, a Milánói Magyar Intézet igazgatója vett részt. Az olasz delegáció tagjai voltak Guido de Ruggiero professzor, elnök, Giovanni Gobbi főkonzul, báró Giovanni de Giuro meghatalmazott miniszter, Gustavo Orlandini, a külügyminisztérium főkonzulja, dr. Giuseppe Scorascia, a közoktatási minisztérium képviselője, Gaspare Franco a miniszterelnökség képviselőjében, Aldo Bizarri és Rodolfo Mosca professzor mint szakértők vettek részt a tárgyaláson.

A magyar–olasz kapcsolatok sajtóssága, hogy a kibontakozó hidegháború, a világ politikai és kulturális kettészakadása a viszonyt egyelőre nem módosította. Sőt, a változatlanság deklarálása magyar részről külön hangsúlyt kapott. Kertész István rendkívüli követ, a magyar bizottság elnöke a tárgyalás során azt hangsúlyozta, hogy a két ország

közötti baráti és kulturális kapcsolatok nemcsak változatlanok, hanem még szabadabban és közvetlenebbül nyilatkozhatnak meg, függetlenül a belpolitikában és a nemzetközi életben lezajló küzdelmektől.⁵²

A hosszú távú gondolkodás a tárgyalások menetén végig tetten érhető. Az egyes kívánalmakra mindkét fél részéről mindig pozitív válasz érkezett. Az olasz küldöttség kérte, hogy az Olasz Kulturális Intézet budapesti székházának helyreállítási munkálataiból a magyar kormány is vegye ki a részét. A magyar delegáció elvben hozzájárult az olasz bizottság kéréséhez, és megígérte, hogy közbenjár az illetékes magyar hatóságoknál a helyreállítási munkálatok sürgős elvégzéséhez. A megbeszélések során a magyar bizottság újlag kérte, hogy a Milánói Magyar Intézetnek megfelelő székházat adjanak. Az épületkárok miatt azonban átmenetileg megelégszik azzal, hogy olasz részről rövidesen megfelelő hivatali helyiséget és lakást bocsátanak a Milánói Magyar Intézet, illetve annak igazgatósága rendelkezésére. A magyar kérésre az olasz bizottság biztosította a magyar küldöttségeket, hogy az illetékes hatóságoknál sürgősen közbenjár, és azt is megígérte, hogy a probléma még az akadémiai év kezdete előtt megoldódik.

Az olasz delegáció viszont arra kérte a magyar bizottságot, hogy különleges könnyítéssel tegyék lehetővé a magyarországi Olasz Kulturális Intézet debreceni, szegedi és pécsi fiókjának megnyitását. Az olasz kérésre a magyar delegáció megígéri: a fent felsorolt fiókintézetek működéséhez megfelelő helyiségeket fog biztosítani. A tárgyalások során a két bizottság megállapodott abban is, hogy az 1947–1948-as tanévben kölcsönösen 5 csereösztöndíjat alapítanak, amiből egyet a pannonhalmi Dante Alighieri fiúintézet tanulója kap. A két bizottság elhatározta az ösztöndíjas csereviszony helyreállítását egyfelől a budapesti Eötvös Kollégium és a pisai Scuola Normale Superiore, másfelől a budapesti Szent Imre Kollégium és a paviai Collegio Ambrosiano Borromeo között.

A magyar tárgyalódelegáció az olasz felet arról is informálta, hogy a költségvetési keretek által megengedett számban a csereösztöndíjakon kívül is fog a Római Magyar Intézetbe ösztöndíjasokat küldeni. Eszerint a magyar kormány 10 ösztöndíjat és 17 tanulmányi segélyt bocsát a magyar diákok, kutatók és művészek rendelkezésére olaszországi tanulmányaik folytatására. Az olasz küldöttség újlag megerősítette korábban elhangzott ígéretét, hogy 600.000 lírát bocsát rendelkezésre a Római Magyar Intézetten kívül a magyar kutatóknak ösztöndíjra.

A magyar bizottság továbbá arra kérte az olasz tárgyalófelet, hogy a római egyetem magyar történelmi és irodalom tanszékének rendes tanára számára az egyetem biztosítson egy tanári szobát. A magyar kérésre az olaszok pozitívan reagáltak és megígérték közbenjárásukat a római egyetem rektoránál. Az olasz küldöttség ígéretet tett az egyetemi fizetések pótlására. Az olasz tárgyalódelegáció viszont azt kérte, hogy a Debreceni Egyetem Olasz Nyelv- és Irodalom Tanszékének tanára az 1947–48-as tanév elejétől kapja meg a rendes tanári kinevezését úgy, amint azt az 1943-as vegyes bizottsági ülésen megígérték. Az olasz felvetésre a magyar bizottság megígérte, hogy a kérés teljesítését ajánlani fogják az illetékes egyetemi hatóságoknak.

Az olasz bizottság kérése volt továbbá, hogy mihelyt lehetséges, kezdje meg működését a pécsi egyetemen az olasz nyelv és irodalom tanszék és azt magyar tanerővel töltsék be. A kérésre reagálva a magyar tárgyalófél kijelentette, hogy pártolni fogják az illetékes hatóságoknál az olasz tanszék beindítását a bölcsészkar felállítását után. A két bizottság gyors közbenjárást vállalt annak érdekében, hogy mindkét ország kulturális küldöttei (intézetigazgatók, egyetemi tanárok, lektorátusok) olyan tartózkodási engedélyt kapjanak, amelynek érvénye egybeesik megbízatásuk időtartamával és mentesítik őket a külföldi állampolgárokra kötelező korlátozások és formaságok alól.

A perspektivikus együttműködés a magyar bizottság több kérésén keresztül is tetten érhető. A delegáció kérte, hogy a nápolyi, firenzei és milánói egyetemeken megbízott előadói állásokat létesítsenek a magyar nyelv és irodalom oktatása céljára. A példás együttműködést bizonyítja, hogy az olaszok megígérték a támogatást. A konstruktivitás megnyilvánulása az is, hogy a két bizottság közbenjárását vállalta az illetékes hatóságoknál azért, hogy a két ország kulturális küldöttségei és ösztöndíjasai kedvezményekben részesüljenek.

A magyar delegáció a tárgyalások során a tudományos kapcsolatok ápolását továbbra is fontosnak tartotta. A tudományos együttműködés érdekében kezdeményezte a nápolyi zoológiai állomás és a tihanyi élettani intézet között korábban jól működő kutatócseré ismételt megindítását. Az új kapcsolat kiépítése szempontjából biztosította az olasz kutatók számára azt a lehetőséget, hogy kutatásaikat a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert vezetése alatt álló budapesti biokémiai intézetben végezhessek. A magyar bizottság javasolta bizonyos számú egyetemi és főiskolai tanár meghívását a vendéglátó ország terhére. A tudóscserére tett magyar javaslatot az olasz delegáció nagy tetszéssel fogadta. A magyar küldöttség a tudóscsere részeként tanárcsere-t indítványozott a budapesti zeneakadémia és egy olasz zeneakadémia között. Az olasz reagálás erre a kezdeményezésre is pozitív volt.

A magyar–olasz kultúrkapcsolatok egészét pozitívan megítélő olasz tárgyalódelegáció csak egy területet ítélt meg negatívan. Ilyen volt az olasz nyelv iskolai oktatása. Az olasz bizottság ezért felhívta a magyar bizottság figyelmét, hogy erősen lecsökkent azoknak a magyar iskoláknak a száma, ahol az olasz nyelvet tanítják, ezért sürgős segítséget kért a helyzet javítására. A felvetésre a magyar delegáció kifejtette, hogy az olasz nyelv visszaszorulását nem kultúrpolitikai okokkal kell összefüggésbe hozni, hanem azzal, hogy a modern nyelvek középiskolai oktatása a tanulók szabad választásától függ. Ugyanakkor megígérte, hogy javasolni fogja az illetékes hatóságoknak, hogy tegyék kötelezővé az olasz nyelv oktatását művészeti és zenei középiskolákban. Arra is ígéretet tett, hogy ajánlani fogja az olasz nyelv választását az általános iskolák, a humán gimnáziumok és a kereskedelmi középiskolák tanulóinak.

Az olasz nyelvoktatás területén, a budapesti olasz iskola működtetésével kapcsolatban a magyar delegáció megígérte, hogy a magyar kormány fenntartja és a továbbiakban is biztosítja az iskola anyagi támogatását. Az olasz bizottság a támogatást megköszönve bejelentette, hogy az olasz kolónia megváltozott helyzetére való tekintettel az iskola működését 1947–1948-tól felfüggeszti. Ugyanakkor fenntartotta a jogot, hogy az iskolát az olasz állam számára alkalmas időben újra megnyissa.

A magyar–olasz kapcsolatok szempontjából igen fontos volt a magyar küldöttség azon bejelentése, amely a magyar kormánynak azt a szándékát jelezte, hogy elő kívánja mozdítani egy magyar–olasz szótár kiadását. A delegáció a cél érdekében kérte, hogy az olasz kormány is vegye ki részét a vállalkozásból. Az olasz fél e kezdeményezésre is pozitívan reagált. A magyar bizottság továbbá azt is kérte, hogy kölcsönösen ajánlott tudományos és irodalmi, valamint előadásra javasolt színművek jegyzékét évenként cseréljék ki. Az olasz bizottság viszont azt kérte a magyaroktól, hogy mielőbb kössék meg a két ország között a filmegyezményt.

A tárgyalások során a magyar bizottság bejelentette, hogy a magyar kormány egy karmesterből és magánénekesekből álló olasz operatársulatot szándékozik meghívni. Viszonzásként kérte, hogy Olaszország egy magyar balettkart hívjon meg. Az olasz fél ezt a magyar kezdeményezést is jónak tartotta, azzal egyetértett. Az olasz küldöttség viszont hangversenyző művészek cseréjének újrafelvételét javasolta, amellyel a magyar bizottság értett egyet. A magyar tárgyaló fél a magyar tudósok olasz levéltárakba – Torinói

Állami Levéltár, Külügyminisztériumi Levéltár – végzendő kutatómunkájuk megkönnyítését kérte, különös tekintettel az 1948–49-es forradalom és szabadságharc 100. évfordulójára. A magyar delegáció a tárgyalások során kifejtette, hogy a magyar kormány minden támogatást meg szándékozik adni az olasz képzőművészeti kiállítások rendezésére, és ugyanazt kérte az olasz kormánytól a magyar képzőművészek támogatásában.

A tárgyalások során az olasz delegáció kifejtette, hogy az olasz könyvek magyarországi bevétele jelenleg nehézségekbe ütközik a szigorú kompenzációs rendszeren alapuló kereskedelmi csereforgalom miatt. A probléma megoldására az olasz kormány ezért azt kérte, hogy az olasz könyveknek magyarországi bevitelét különleges rendelkezésekkel könnyítsék, és a könyvforgalmat mentesítsék az egyéb árucikkeket terhelő korlátok alól. Az olasz felvetésre reagálva a magyar bizottság megígérte közbenjárását az illetékes hatóságoknál. A megbeszélések végén mindkét bizottság abban is megegyezett, hogy a rádiótársulatoknak ajánlani fogja a két ország kultúrájára és életére vonatkozó adások számának növelését.⁵³

A tárgyalások általános légköre, a megbeszélések során felvetett témakörök és kérdések egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar–olasz kultúrkapcsolatok a magyar diplomácia egyik legeredményesebb területének számítottak a második világháború után. A delegációk mindvégig konstruktívak voltak, az együttműködést őszintén óhajtották. A megbeszélések során nem volt érzékelhető, hogy 1947 júliusát írják, nem volt tapasztalható a világpolitikában már jelenlévő hidegháborús hangulat.

A politikai változásoktól „függetlenül” jó magyar–olasz viszony tetten érhető a Római Magyar Intézetnek az 1848-as forradalom és szabadságharc olaszországi megünneplésével kapcsolatban. Az 1947. augusztus 21-én készült terv szerint a megemlékezések a Római Magyar Intézetben tartandó ünnepek körül csoportosulnak. Az elképzelés szerint az ünnepi megemlékezésen kívül kiállítás és koncert is lesz a Római Magyar Intézetben, Pincionban pedig ünnepélyesen leleplezik Kossuth és Petőfi szobrát. A szicíliai ünnepek részeként Kardos Tibor és Pásztor Lajos Palermóban tart előadást. Észak-Olaszországban, Torinóban pedig az olasz részről rendezett Risorgimento-kiállítás egyik termét adják oda a magyar anyag számára.

A centenárium során az olaszok szívesen vállalták ünnepi kiadványukban magyar szerzőktől két egyíves tanulmány közlését 1848 társadalmi és jogi problémáiról. Az 1948 szeptemberében tartandó nemzetközi történészkongresszusra meghívták a magyar történészeket is. A Genova–Milano–Torino ünnepi kiadványukba az olaszok 1-2 magyar tárgyú cikket is kértek. A milánói ünnepekre is örömmel vártak magyar résztvevőket.⁵⁴ A jó magyar–olasz kapcsolatok hidegháborús viszonyok közti folytonosságára utal az is, hogy Magyarországon pozitívan prognosztizálták az olaszok centenáriumi reagálását. Az MKP vezetésének készített feljegyzés szerint Olaszországban a magyar szabadságharc megfelelő hangsúlyt fog kapni.⁵⁵ Magyar részről a töretlennek mondható viszony miatt 1948-ban több képzőművészeti kiállítást is terveztek. Tavasszal Firenzébe és Rómába tervezték Bernáth, Egry, Szőnyi, Ferenczy és Pátzay alkotásainak bemutatását.⁵⁶ Azt, hogy a magyar kormány a magyar–olasz kapcsolatok fontosságát és szívélyes jellegét a kommunista hatalomátvétel után is fenn kívánta tartani, bizonyítja Velics László római követ 1948. június 12-i jelentése. A nagykövet a külügyminiszter távirati utasítására, mint a magyar kormány képviselője vett részt a XXIV. Velencei Biennále megnyitásán. A tervezett kiállításon Szőnyi, Egri és Márffy festményeit, valamint Ferenczy Béni szobrát mutatták be. A magyar művészek anyaga korábban, tavasszal Firenzében és Rómában már szerepelt kiállításon. A részvétel sikerére utal, hogy mind az olasz, mind a nemzetközi tényezők igen hálásan és elismerően vették a magyar részvételt.

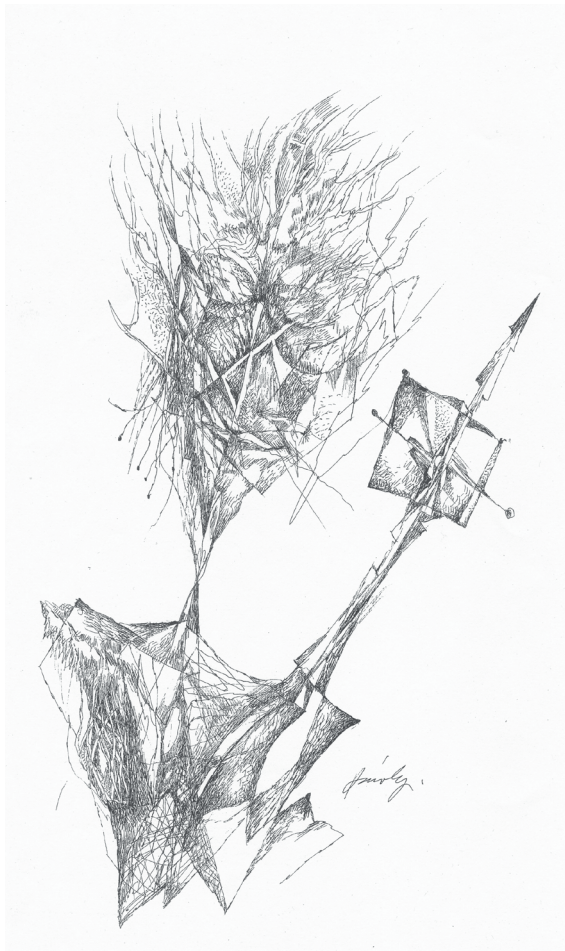
A magyar részvétel annak ellenére történt, hogy – az eredeti tervtől eltérően – a Szovjetunió nem vett részt a Biennálén. A kapcsolatok hosszú távú tervezését feltételezi, hogy a nagykövet javasolta a velencei pavilon gyors helyreállítását. A kiegyensúlyozott magyar–olasz viszonyra utal az is, hogy az Olasz Köztársaság elnöke felkereste a magyar pavilont.⁵⁷ A kultúrkapcsolatok fontossága magyar részről azzal is hangsúlyt kapott, hogy az „imperializmusellenes” harc időszakában több nyugati intézet, így a British Council bezárásakor az Olasz Intézetet a franciával együtt megkímélték.⁵⁸

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy az MKP III. kongresszusa után a politikai demokráciát elutasító párt kultúrdiplomáciai törekvéseiben a nyugati országokkal kialakítandó kapcsolatok politikájában a demokratikus időszakhoz képest lényeges változás nem történt. A kommunista kultúrdiplomáciában ez egyrészt azt jelentette, hogy a párt folytatta a „Nyugattal” kapcsolatos közömbös politikáját, másodsorban pedig azt, hogy néhány esettől eltekintve nem mutatható ki a nyugati kultúrával szembeni drasztikus elutasítás. A változatlanság annak ellenére megmaradt 1948 közepéig, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomban az antifasiszta koalíció felbomlását követően, Churchill fultoni beszédére adott szovjet válasz után a világ kettészakadt. A totalitárius rendszer teljes kiépítése után a nyugati (polgári) kultúra teljesen ki lett szorítva a magyar művelődésből, a kulturális kapcsolatok pedig megszűntek.

JEGYZETEK

- 1 Balogh Sándor – Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948). Tankönyvkiadó, 1977. p. 10–11.
- 2 A Magyar Kommunista Párt véleménye Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatairól és kultúrdiplomáciai törekvéseiről a demokrácia kiépülésének idején (1945–1946), Acta Academiae Nyiregyhaziensis, 2015.
- 3 N. Szabó József: Szent-Györgyi Albert tudományos-szervező és kultúrpolitikai tevékenysége (1945–1946). Tiszatáj, 1993. 10. no.
- 4 Kis Újság, 1946. május 26., június 16.
- 5 Új Magyar Központi Levéltár /UMKL/-XIX-I-1e. 1946-13815
- 6 UMKL-XIX-I-1e. 1947-4191.
- 7 UMKL-XIX-I-1e. 1947-41068.
- 8 Szabad Nép, 1947. július 3.
- 9 Szabad Szó, 1945. december 10., A magyar irodalom története 1945–1975. I. Irodalmi élet és irodalomkritika. Szerk. Béládi Miklós. Budapest, 1981.
- 10 Szabadság, 1946. január 25.
- 11 UMKL-XIX-I-1e. 1947-85719.
- 12 UMKL-XIX-I-1e. 1947-85719.
- 13 UMKL-XIX-I-1e. 1947-115079.
- 14 Nemzetgyűlés Naplója. VI. kötet. Hiteles Kiadás, Budapest, 1952. p. 637.
- 15 Nemzetgyűlés Naplója. VII. kötet. Hiteles Kiadás, Budapest, 1952. p. 49.
- 16 Országgyűlés Naplója, I. kötet. Hiteles Kiadás, Atheaneum Irodalmi és Nyomdaipari Részvénytársulat Könyvkiadója, Budapest, 1948. p. 46.
- 17 Országgyűlés Naplója. I. kötet. p. 278.
- 18 Országgyűlés Naplója. III. kötet. Hiteles Kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdaipari Részvénytársulat Könyvkiadója. Budapest, 1948. p. 672.
- 19 UMKL-XIX-J-I-k. 1947-6270826.
- 20 UMKL-XIX-I-1e. 1947-172263.
- 21 UMKL-XIX-J-I-k. 1948-63/pol.
- 22 Párttörténeti Intézet /PTI. Arch./ 274.f. 21/71.
- 23 PTI. Arch. 274.f. 21/71.
- 24 PTI. Arch. 274.f. 21/71.
- 25 Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. p. 446.
- 26 UMKL-XIX-I-1e. 1948-23889.
- 27 UMKL-XIX-J-k. 1948-61137/6.
- 28 UMKL-XIX-J-I-k. 1947-60183/6.
- 29 Nemzetgyűlés Naplója. VII. kötet. p. 359.
- 30 Kis Újság, 1947. június 10.
- 31 Kis Újság, 1947. június 22., Beznák Aladár a kommunisták hatalomra jutása után emigrál, Kanadában telepszik le. A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai, 1825–1975. p. 31., Laki Kálmán 1948-ban az USA-ba emigrált. A Szent-Györgyi iskola tagjaként jelentős eredményeket ért el a biológiai oxidációk és az izomkutatás területén. Akadémiai Kislexikon... p. 21., A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai, p. 168.
- 32 Kis Újság, 1947. július 13.
- 33 Országgyűlés Naplója. I. kötet. p. 46.

- 34 Országgyűlés Naplója. III. kötet. p. 672.
 35 UMKL-XIX-I-1e. 1948-238899.
 36 UMKL-XIX-J-k. 1947-60183/6., UMKL-XIX-I-1i. 1947-96008.
 37 UMKL-XIX-I-1e. 1947-57166.
 38 UMKL-XIX-J-1-k. 1948-61137/6.
 39 UMKL-XIX-I-1e. 1947-167145., UMKL-XIX-I-1e. 1948-245912.
 40 UMKL-XIX-I-1e. 1948-238899
 41 UMKL-XIX-I-1e. 1948-252655
 42 UMKL-XIX-J-1-k. 1946-61559/6.
 43 UMKL-XIX-J-1-k. 1946-61599.
 44 UMKL-XIX-J-1-k. 1948-61137/6.
 45 UMKL-XIX-J-1-k. 1948-61137/6.
 46 UMKL-XIX-J-1-k. 1947-63413/6.
 47 UMKL-XIX-J-1-k. 1947-63969/2.
 48 UMKL-116/b.sz.
 49 UMKL-XIX-J-1-k. 1947-60803., UMKL-J-1. 1947-XIX-1-k.
 50 PTI. Arch. 274.f. 21/71.
 51 PTI. Arch. 274.f. 21/72.
 52 UMKL-XIX-I-1e. 1947. augusztus 22.
 53 UMKL-XIX-I-1e. 1947. augusztus 22.
 54 UMKL-XIX-I-1e. 1947-127627.
 55 PTI. Arch. 274.f. 21/71.
 56 UMKL-XIX-I-1e. 1947-167145.
 57 UMKL-XIX-I-1e. 1948-249416.
 58 Magda Jászay: L'Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria. A Magyarországi Olasz Kultúrintézet. Róma, 1991. p. 32.



Emlékeim Antall Józsefről

(Ki volt Antall József?) Antall József humanista demokrata volt, aki politikai célkitűzéseinek elérése során mindig betartotta a törvényességet, és szem előtt tartotta az emberiséget. Elkötelezett magyar hazafi volt, aki lélekben, érzésben 15 millió magyar miniszterelnöke kívánt lenni. Kiemelkedő európai politikus volt, aki a magyarság problémáit európai összefüggésekben vizsgálta, aki ismerte a térség népeinek történelmét, ezért megértette a kor kihívásait, és azokra mindenki érdekeit figyelembe vevő válaszokat tudott adni. Fia volt idősebb Antall Józsefnek, aki a szörnyű 20. század derekán lengyel menekültek, francia hadifoglyok és zsidó üldözöttek ezreit mentette meg, és politikusként szembeszállt mind a német, mind pedig az orosz megszállókkal. Volt honnan merítenie emberséget, magyarságot, európaiságot.

Ezek után nézzük meg, mit tett 1990 és 1993 között Magyarország kommunizmus utáni elsőként szabadon választott miniszterelnökeként?

Humanista demokrataként békés úton megteremtette a parlamentáris demokráciát, olyan közjogi és politikai intézményrendszert hozott létre, mely biztosította az ország politikai stabilitását. Ez tette lehetővé, hogy az elmúlt 26 évben minden Országgyűlés kitöltötte teljes mandátumát, ami egyedülálló egész Közép- és Kelet-Európában. Ez volt Magyarország sikereinek egyik záloga 2002-ig, és ez ad biztos hátteret a 2010-ben elkezdett folyamatnak, mely a rendszerváltoztatás megkéséset befejezését hivatott elvégezni.

Elkötelezett hazafiként 1990 júniusában tette ismert kijelentését: lélekben, érzésben 15 millió magyar miniszterelnöke kíván lenni. Azzá is vált. A Kárpát-medencében, a mai Magyarország határain kívül élő akkor mintegy 3,5-4 millió magyar sorsát a kilencvenes évek elején adott lehetőségek keretein belül egyengette, kisebbségi jogaik érvényesítésének kérdését kivitte az európai politika színterére. Ennek során minden esetben jogokat, érdekeket védett, miközben másokét soha nem sértette. Ezzel megteremtette a nemzeti kisebbségi kérdés kezelésének magyar modelljét, a békés utat, amely a kollektív jogok biztosítását a törvényesség betartásával, parlamentáris eszközökkel kívánja elérni.

Kiemelkedő európai politikusként nemcsak a transzatlanti gondolat elkötelezett híve volt, hanem felismerte a regionális együttműködés fontosságát, többek között létrehozta a Visegrádi Együttműködést, és aktívan részt vett más regionális és szubregionális formációk létrehozásában is.

Antall József történészként nagyon jól ismerte a múltat, értette korának politikai és társadalmi kihívásait, és elemző gondolkodóként sok tekintetben belelátott a jövőbe. 1990–91-ben pontosan felmérte Jugoszlávia felbomlásának folyamatát. Tisztában volt azzal, véres háború lesz, ha a világ nem ismeri el azonnal Horvátország és Szlovénia függetlenségét. Hosszú ideig hiába gyözködte Bush elnököt, Margaret Thatchert és Helmut Kohlt, mire megértették szavát, sok vér folyt déli szomszédságunkban. Tudta mi fog történni a Balkánon, Bosznia-Hercegovinában és később Koszovóban, ha a nemzetközi közösség nem lép fel határozottan a népek önrendelkezési jogának érvényesítése érdekében. Mindenben igaza lett.

Antall József egész életét, különösen politikai pályafutását, szolgálatnak tekintette. Hitvallása szerint élt, melyet így fogalmazott meg: „Én szolgálok, és addig szolgálok,

amíg nemzetemnek haszna van belőle. Teszem, amíg tudom.” 1993. december 12-ig, korai tragikus haláláig tudta. Addig tette is.

(Néhány személyes élmény) Antall Józsefet kezdetben csak futólag ismertem. 1989 nyarán, választmányi üléseken kerültünk közelebb egymáshoz, és ezt követően jó barátság alakult ki közöttük. 1989. október 22-én, amikor az MDF elnöke lett, megkérdezett, vállalom-e, hogy teljes időben az MDF-ben dolgozok, és segíték a párt ügyeinek intézésében. Miután ő kérdezte, aki köreinkben rendkívül nagy tiszteletnek örvendett, leszámítva néhány ellenlábását, gondolkodás nélkül igennel feleltem. A következő héten az Elnökség – Antall javaslatára – hivatalvezetőnek nevezett ki. A bizalom pedig motivált, és hálás voltam érte.

A rendszerváltozás idején élte a párt a legszebb napjait. Mivel ekkor – főleg az Ó utcai barakképületben – még nem állt rendelkezésükre szinte semmilyen technikai, irodai eszköz, a feleségem és lányom is bejárt segíteni. A pártot „családi vállalkozásnak” tekintettük, és 12-14 órát dolgoztunk naponta. Később kissé jobb körülmények között beköltöztünk a Bem térre. Ebben az időszakban „nemes versengést” folytattam Lezsák Sándorral, hogy melyikünk kapcsolja le a lámpát az épületben. Ez leggyakrabban éjjel kettőkor történt. A munka lázában sokszor az evésről is megfeledkeztünk. Időnk sem volt rá, hogy elmenjünk ebédelni, a székházban nem volt büfé. Dél felé a feleségem szokott megjelenni egy nagy kosár szendviccsel és némi itallal. Antall mindig nagyon hálás volt érte. Hihetetlen munkabírással dolgozott. Egész életében erre a politikai pályára készült, bár nem volt biztos benne, hogy sor kerül rá. Küldetéstudatáról bizonyítékom is van. 1990. április vége felé öten ültünk az MDF Bem téri székházában, az elnöki szobában: Antall József, O'sváth György, Tar Pál, Kiss György, a négy volt iskola-társ, akiket évtizedes barátság fűzött össze, és én, a kakukktójas, a késői jövevény. Ő akkor már kijelölt miniszterelnök volt. Este tíz óra felé járt az idő. Egyszer csak azt mondta a leendő kormányfő: nem bízom ezekben a falakban – noha nemrégiben vizsgáltattuk át –, menjünk le a Gödörbe, fontos dolgokat akarok megbeszélni veletek. Gödörnek neveztük azt az éttermet, amely a Bem tér Duna felőli sarkán egy szuterén helyiségben volt. Még hűvös volt az idő, ballonkabátban jártuk. O'sváth György felállt, odament a fogashoz, levette Antall kabátját, hogy felsegítse barátjára, aki megütközve nézett rá: mit hülyéskedsz Gyuri, tudod, hogy utálok, ha felsegítik a kabátomat!? O'sváth mosolyogva így szólt: emlékszel Jóska, 1949. szeptember 22-én azt mondtad, akkor engedem felsegíteni a kabátomat, ha miniszterelnök leszek! Kitért a nevetés, Antall József a tőle megszokott elegáns, finom mosollyal az arcán engedte, hogy a gyermekkori barát teatrális mozdulattal felsegítse a kabátját.

Mindig pár lépéssel előttünk járt a gondolkodásban. Állandóan kereste az összefüggéseket, előre tekintett, távlatokban gondolkodott a pillanatnyi feladatok megoldásakor is. 1990 elején Bécsből jöttünk haza ketten, az én kocsimban, késő éjjel. Sokat és sok mindenről beszéltünk. Kifejtette, milyen hibát követtünk el a kerekasztal-tárgyalások során az előző év nyarán, amikor annyi kétharmados törvényt alkottunk a költségvetéssel bezárólag. Nem hittünk abban, hogy valóban tiszta és szabad választások lesznek. Most meg már úgy néz ki, nyerhetünk is, de nem tudunk majd így kormányozni. Év végén, a költségvetés szavazásakor bukik a kormány. És akkor váratlanul azt kérdezte, mit szólnék ahhoz, hogy a kétharmados törvények észszerű lecsökkentése fejében a másik nagy rendszerváltoztató erő, az SZDSZ kigazda gyökerű tagjának, Göncz Árpádnak adnánk a köztársasági elnöki tisztséget? Még meg sem nyertük a választást, már előre tervezte a tennivalókat, hogy ne legyünk felkészületlenek.

Ugyanezen az úton tett nekem tanúbizonyságot hihetetlen memóriájáról, emlékezőtehetségéről is. Szóba került legjobb barátom, Bálintfy Gábor, aki tanítványa volt a Toldy Gimnáziumban. Kérdeztem, emlékszik-e rá? Hogyne, barátnője Judit, aki később a felesége lett, nagyon csinos lány volt, mondta. Judit öccse, Laci meg nagyon ügyes, sportos gyerek volt. Mindezt 31 év távlatából! És nem egy tanítványa volt. A tanítvány barátnőjének öccsére emlékezett! Ha látótérbe került egy történelmi magyar család sarja, találkozunk vele, vagy beszéltünk róla, szinte mindig megemlítette, milyen háttérrel rendelkezik az adott familia. Ilyeneket mondott: a 16. században települtek át Bácskából, a törökök elől, a Szepességbe, kurucok voltak, majd főispáni székig ívelt a pályájuk, végül Kossuth oldalán harcoltak, stb. Antall történészként egy időben foglalkozott régi nemesi családok kutatásával, innen származtak lexikális ismeretei. De hogy mindenre, a legapróbb részletekig emlékezett, az hihetetlen volt.

Sokat tanultam tőle politikusi gondolkodásmód és viselkedés vonatkozásában is. Az előbbi hosszú út kettesben a választási kampány kezdetén volt. Egy osztrák barátom közbenjárására, meghívott bennünket Helmut Zilk, Bécs város szociáldemokrata polgármestere, „baráti” látogatásra. Ennek „margóján” fogadott bennünket nem hivatalos keretek között Franz Vranitzky kancellár és Josef Riegler alkancellár, az Osztrák Néppárt elnöke. Utóbbi volt az érdemi célpont, másik kettő a külvilágnak szólt. Amikor az éjszaka közepén megérkeztünk a Meredek utcai lakásához, búcsúzóul ezt mondta: „Ez az egész út annyit ér, amennyit róla a holnapi magyar sajtó megír.”

(Küldetéstudata) Antall József az 1990. április 8-i választási győzelem után azt mondta, kamikaze kormányt alakít, mert a diktatórikus rendszerből parlamentáris demokráciát létrehozni, a működésképtelen szocialista tervgazdaságból szociális piacgazdaságot teremteni, a végtelenségig eladósodott, elszegényedett országban az embereknek jólétet, biztonságot garantálni, csak az egész társadalmat kíméletlenül igénybe vevő átalakítással lehet. Ugyanakkor valami titokzatos módon megsejtette, hogy személyesen is a rendszerváltoztatás mártírja lesz. Amikor belépett elődje, Németh Miklós parlamenti dolgozószobájába, azt mondta, maradjon minden a helyén, nem kell időt és pénzt pocskélni átalakításra, csupán egy gróf Batthyány Lajost ábrázoló festményt hozzanak a múzeumból, és akasszák fel a hosszú fal középső részén. Az 1848-as forradalmi kormány mártír miniszterelnökét...

1990 őszén kiderült, súlyos betegség támadta meg. Tisztában volt azzal, hogy abban az időben nem volt senki más, aki folytathatta volna a rendszerváltoztatás történelmi munkáját. Hihetetlen akaraterővel dolgozott, gyógykezelését, mellyel akár 10-15 évvel is meghosszabbíthatta volna életét, alávetette miniszterelnöki tevékenységének. Három éven át lelki és szellemi értelemben is teljes értékű vezetője volt hazánknak. 1993-ban saját felelősségére, orvosai tiltakozása ellenére tért vissza a kölni gyógykezelésről, hogy teljesítse küldetését. Betegségével kapcsolatban ekkor mondta a már korábban említett két mondatot: „Én szolgálok, és addig szolgálok, amíg nemzetemnek haszna van belőle. Teszem, amíg tudom.”

(Emberi tartás, államférfiúi képességek) Rendszerváltoztató miniszterelnökünket pártelnökként és kormányfőként egyaránt megbecsült, egyrangú félként fogadták mindenhol a világban. Már pusztá megjelenésével tiszteletet keltett, különös kisugárzása volt. Ahol erre nem volt „vevőkészülék”, ott finom eleganciával verbális úton vívott ki megbecsülést. Mindenhol és mindenkivel szemben elsősorban magyar volt, demokrata és úriember. Tudjuk ugyanakkor, hogy az erő csak az erő szavát érti. Ha azonban valaki lé-

lekben erős, tudásban gazdag, hitében eltökélt, akkor a legerősebb fél is egyenrangúnak fogadja el. Jó példa erre Antall József és Ariel Saron budapesti találkozója 1990-ben.

1989 végén és az 1990-es év elején tömegesen hagyták el a zsidók a politikai, társadalmi és gazdasági válsággal küzdő, felbomlás előtt álló Szovjetuniót. Az Izraelbe történő kivándorlás fő útvonala Moszkva–Budapest–Tel-Aviv volt. A nagyszámú bevándorlás Jeruzsálem számára gond és öröm is volt egyben. A menekültek váratlan terhet jelentettek az állami költségvetésnek, az „ügyet” politikailag is kezelni kellett, és bizonyos biztonsági kockázatot is jelentett. Ugyanakkor a lakosságszám növekedése izraeli nemzetpolitikai érdek volt, és egyben jó alkalom a megszállt területek részbeni betelepítésére. A szovjet-zsidók exodusának magyar vonatkozása is van azon túlmenően, hogy a kivándorlás nagy része hazánkon keresztül történt. Izrael újkori megalakulása óta, több mint négy évtizedig különleges helyzetet alakítottak ki maguknak a Magyarországról származók. Az egyetlen közösség volt, amelyik ápolta annak az országnak a kultúráját és nyelvét, ahonnan kivándorolt. A magyar nyelvű sajtó, könyvkiadás és színház kurióznak számított. Az egyetlen Izraelben kiadott idegen nyelvű napilap magyar volt. Ez a kilencvenes évek elején megváltozott, megjelent az orosz nyelv is, hiszen a bevándorlók nagy része nem beszélt más nyelvet. A magyar nyelv és kultúra ápolása hosszú évtizedeken át azonban nem kényszerűség volt, hanem annak ékes bizonyítéka, hogy a hazánkba annak idején bevándorolt zsidóság otthonra lelt Pannóniában, Erdélyben, a Felvidéken és minden tájegységünkön. A „jövvények” azonnal magukénak érezték e hazát, mert a magyar Szent István óta befogadó nép.

A szovjet-zsidó exodus a politikai bonyodalmakon túl biztonsági kockázatot is jelentett. A tömeges bevándorlás, és főleg a megszállt területeken történő letelepedés sértette a palesztin érdekeket, valamint provokált bizonyos antiszemita köröket. (A ferihegyi gyorsforgalmi úton robbantásos merényletre is sor került.) Ezek az okok késztették arra az izraeli kormányt, hogy titkos tárgyalásokat folytasson az érintett országokkal az áttelepülés zavartalan lebonyolítása érdekében. E célból érkezett Budapestre 1990 elején Ariel Saron építésügyi és lakásügyi miniszter inkognitóban. Tárgyalásokat folytatott Németh Miklós miniszterelnökkel, és a két legnagyobb ellenzéki erő vezetőjével, Antall Józseffel, valamint Kis Jánossal. Saron biztos lehetett küldetése sikerében, hiszen joggal számíthatott a magyar kormány további jóindulatára, és nem lehettek félelmei az ellenzéki vezetőkkel szemben sem, akikről tudta, hogy egyikük biztos nyertese lesz a tavaszi országgyűlési választásoknak. A liberális párt vezetőjének állásfoglalása egyértelműnek tűnt, de Antall családi háttere is biztosítékot jelentett a megértésre: édesapja zsidók ezreit mentette meg a II. világháború alatt, amiért emlékfát ültettek számára a jeruzsálemi Jad Vasem emlékparkban.

Antall és Saron legnagyobb titokban szervezett találkozására az Intercontinental szálló elnöki lakosztályában került sor. Antall engem kért fel, hogy kísérem el a megbeszélésre. Az ellenzéki során megszokott konspirációs magatartással feltűnés nélkül kerestük meg a megadott lakosztályt. Kopogás után beléptünk az ajtón, ahol egy kedves hölgy fogadott bennünket. Rövid várakozásra kért minket, és eltűnt a hatalmas előszoba másik oldalán. Egymásra néztünk, Antall mosolyogva felhúzta egyik szemöldökét: lássuk, mi következik? Néhány perc múlva kinyílt a belső ajtó, és kilépett rajta Saron. Az alacsony emberekre jellemző egyenes testtartással, feszesen kihúzott háttal jelent meg, amit köpcös testalkata sem tompított. Hallatlan magabiztosság, határozottság és erő áradt belőle. Viszonylag népes csapat követte, tanácsadói, munkatársai, testőrei. Hirtelen feszültséget éreztem a teremben, úgy éreztem, felborult a szoba, nincs egyensúly: mi itt senkik vagyunk, legfeljebb jó szívvel megtűrt vendégek. Pedig Saron

viselkedése nem volt barátságos, csak mérhetetlenül magabiztos. Olyan, aki majd osztogatja a feladatokat és a tanácsokat. Azután vállon vereget minket, ha jól válaszolunk. A népes sereg odajött hozzánk, barátságos mosoly kíséretében kezét fogtunk, majd áttessékeltek a szomszédos szobába, a „tárgyalóba”. A felkínált oldalon leültünk Antall Józseffel, az ellenzéki Magyar Demokrata Fórum elnökével, az asztal másik felén helyet foglalt Ariel Saron, az izraeli kormány minisztere, aki maga mellé ültette egyik kísérőjét. A többiek a fal mellett elhelyezett fotelekben és székeken helyezkedtek el. Néztem Saron arcát. Kemény vonásai ellenére látszott rajta, hogy alapvetően humánus lélek. Külügyi berkekből értesültem arról, hogy felesége magyar származású, Nagyváradon született. A sikeres izraeli politikusnak, legendás katonatisztnak, egykori hadügyminiszternek kedvenc étele a kolozsvári töltött káposzta volt. Arra gondoltam, a magyar feleség ténye majd csökkenti közöttünk a távolságot, de úgy tűnt, ez mégsem játszik szerepet. Saron főlényes volt és magabiztos. Leereszkedő kedvességgel szólalt meg. Iszonyúan éreztem magam ebben az alárendelt szerepben, ebben a felborult egyensúlyi helyzetben, de ismertem már Antall Józsefet annyira, tudtam, nem marad ez így, bár nem sejtettem a kiutat. Tárgyaló partnerünk barátságosan köszöntött bennünket, majd ellentmondást nem tűrő hangon a következőket mondta: „Elnök úr, szeretném, ha Ön mindenekelőtt tisztában lenne azzal, hogy én elsősorban zsidó vagyok, és mindent ebből a szempontból nézek.” Antallnak a szeme sem rebbent. Arcán finom, elegáns mosoly vonult végig, és nyugodt, barátságos hangon így válaszolt: „Miniszter úr, szeretném, ha Ön is tisztában lenne azzal, hogy én elsősorban magyar vagyok, és mindent ebből a szempontból vizsgálom. Ezért biztos vagyok abban, hogy nagyon jól megértjük majd egymást.” Saront nagyon meglepte a válasz. Szeme elkerekedett, de arcizmai nem mozdultak. Szeméből elismerés, valamiféle tisztelet sugárzott. Azonnal megértette, hogy partnerére talált, egyenrangú tárgyaló fél ül vele szemben. Eltűnt lényéből a főlényesség, az egyensúly azonnal helyre állt, a teremben barátságos lett a léghő. A tárgyalás lényegi elemeire már nem emlékszem, csak arra, Antallnak igaza volt: jól megértették egymást, mindenben megegyeztek, mindketten jól eső érzéssel, a sikeres tárgyalás tudatában álltak fel az asztaltól.

Allamférfiúi képességéről álljon itt példának az a bravúros és hihetetlenül bátor kezdeményezése, amely a Varsói Szerződés megszűnését eredményezte. Elmondom ennek történetét, mert kevesen tudják. Tanulságos történet, amelyet nem szabad elfelednie az utókoroknak.

1990 júniusában, Moszkvában tárgyaltak a Varsói Szerződés állam- és kormányfői. Napirenden a szervezet feloszlata, megszüntetése volt. Két javaslat feküdt a tárgyalóasztalon: Gorbacsov szovjet javaslata és Antall József magyar elképzelése. Gorbacsov utódszervezet létrehozásával akarta megszüntetni a kényszerszövetséget, Antall pedig utódszervezet nélkül, teljes és visszavonhatatlan felszámolást javasolt. Antallt csak Lech Wałęsa és Václav Havel támogatta félénken, csupán a háttérben.

Az utolsó tárgyalási napon a magyar miniszterelnök volt a soros levezető elnök. Előtte egész éjszaka tárgyaltak a szakminiszterek, de nem jutottak eredményre. A szovjet-oroszok minden kezdeményezésre, azt mondták „nyet!”, indokolást nem fűztek hozzá. Ragaszkodtak a saját, utódszervezetes előterjesztésükhöz. Reggel Für Lajos kialvatlanul, álmos szemekkel jelentette Antall Józsefnek, nincs eredmény. Miniszterelnökünk megnyitotta az ülést. Előtte feküdt a szovjet és a magyar javaslat. Határozott mozdulattal a magyart tette maga elé, és kezdte felolvasni, mintha az lenne az előzetes tárgyalások eredménye. Havel elsápadt, Wałęsa bizonytalanul nézett maga elé. A (volt) csatlós államok vezetői megdermedtek. Antall viszont nagy nyugalommal, rendületle-

nül olvasott tovább. Gorbacsov a szomszédjával beszélgetett. Amikor miniszterelnökünk befejezte, felnézett a papírokból, mély csönd ült a teremben. Gorbacsov, aki valószínűleg semmit sem hallott az egészségből, nem figyelt, hiszen álmában sem gondolta volna, nem az ő előterjesztése került felolvasásra, felkapta a fejét, és így szólt: „Da, harasó!” Erre mindenki megszavazta!

Innen már nem volt visszaút. A szovjetek a következő napokban ugyan megpróbálták eltítkolni az eseményt, de csak napokig tudták menteni presztízsüket. Antall József mérész, zseniális húzása véget vetett a szégyenteljes Varsói Szerződésnek. A történetet Antall maga mesélte el nekünk később az Országházban egy koalíciós frakcióülésen. Azt mondta, ha a szovjetek közbeszólnak, leállítják, akkor elnézést kér, hogy összecsérelte a két dossziét. Nem vették észre, bejött a trükk, aki mert, az nyert. Ebben a feszült, sorsdöntő történelmi pillanatban is megőrizte nyugalmát, sőt a közvélemény által alig ismert jellegzetes humorával még oldotta is a feszültséget, amikor a Kreml folyosóján a tárgyalóterem felé menet azt mondta Für Lajosnak: „Lehet, hogy mi már nem itt jövünk vissza, hanem visznek minket Szibériába.”

Ezzel azonban még nem ért véget a történet, a neheze még hátravolt. A szovjetek ugyanis attól tették függővé a kivonulásukat Magyarországról, hogy mi tetemes árat fizetünk az általuk hátrahagyott, használhatatlan ócska ingatlanokért és egyéb elavult eszközökért. Antall kijelentette, mi meg kártérítést követelünk a mérhetetlen környezetkárosodásért, az olajtól és vegyszerektől átitatott terméketlenné tett földekért. Azt mondta, nullszaldós megoldást kell elérnünk. Az oroszok hallani sem akartak erről. Pénzt akartak kapni, hogy a kivont katonáknak és itt évtizedekig „ideiglenesen” élő családjaiknak lakásokat építsenek otthon, megélhetést biztosítsanak nekik.

Volt alkalmam országgyűlési képviselőként, megfigyelőként részt venni néhány ezzel kapcsolatos tárgyaláson. Az orosz tábornokok ugyanúgy tárgyaltak, mint a VSZ megszünéséről folytatott ülésen. Minden észszerű, logikus felvetésre egyetlen szóval válaszoltak: „Nyet!” És mereven néztek előre öregedő, kommunista apparatcsik arcukkal. De Antall kemény volt, nem engedett, végül mégiscsak nullszaldós megoldás született, az oroszok 46 év gyalázatos megszállás után 1991. június 19-én végleg elhagyták hazánk földjét. A Szabadság Napját azonban június 30-án ünnepeljük, mert ez volt az eredetileg kitűzött határidő. Antall pedig tartotta a szavát, miután egy évvel korábban az Országgyűlésben kijelentette, ha az oroszok leveszik kezünkről a bilincset, mi baráti kezet nyújtunk feléjük. A moszkvai puccs idején elsőik között támogatta Jelcint és Gorbacsovot, és elsőként kötöttünk nemzetközi szerződést a függetlenné vált Oroszországgal és Ukrajnával.

Büszkék lehetünk rendszerváltoztató kormányfőnkre, a 20. század végének kiemelkedő közép-európai államférfija volt. Nem volt hozzá fogható senki sem a térségben. Ezt akkor az egész világ elismerte, ma a hazai közvélemény jelentős része még adós ezzel. Nemcsak a jelenben ismerte ki magát kitűnően, de a jövőbe is belelátott. Legalábbis kitűnő helyzetértékeléssel előre mutató elemzéseket készített.

(Antall József, a külpolitikus) Jelen voltam azon a beszélgetésen országgházi dolgozószobájában, melynek során életében utolsó alkalommal magas rangú külföldi politikusokat fogadott. 1993 novemberében, Budapesten tartotta éves közgyűlését az Északatlanti Közgyűlés, mai nevén a NATO Parlamenti Közgyűlése. Ha jól emlékszem, november 17-én, Antall irodájában fogadta a Közgyűlés elnökét, a francia Loïc Bouvard-t és a főtitkárát, a német Peter Corteriert. Utóbbi szociáldemokrata politikus volt, Helmut Schmidt kormányában miniszteri tisztséget töltött be, Bouvard pártállására nem emlékszem, de benyomásaim szerint ő is baloldali lehetett.

Én a magyar delegáció vezetőjeként kaptam meghívást a beszélgetésre. Rajtam kívül Kodolányi Gyula, a miniszterelnök külpolitikai főtanácsadója volt ott. Antall – súlyos betegségét és állapotát meghazudtolóan – hihetetlen pontos elemzést és jövőbe mutató értékelést adott a térségről, különösen a Balkánról és Oroszországról. Pontosan leírta, mi lesz Boszniában, ha a Nyugat nem szedi össze magát végre, nem lép fel határozottan, ha kell fegyverrel, Milosevics ellen. Megjósolta, hogy az Egyesült Államok fogja megoldani a válságot. Azt is megmondta, hogy az albán kérdés kapcsán még több vér fog folyni, ha a nemzetközi közösség változatlanul szelektíven kezeli a népek önrendelkezését. Óva intett ettől. Rámutatott, az orosz medve nem fog sokáig aludni, fel kell készülni a feltámadására, azt is leírta, hogyan. Közben idézett egy 18. század végi neves franciától – a nevére sajnos nem emlékszem –, ami találó volt az akkori helyzetre.

Amikor kijöttünk az irodájából, Bouvard azt mondta, „hihetetlen művelt az önök miniszterelnöke, a kiemelkedő történelmi személyiségünknek ezt a mondatát még én sem ismertem”. Ezt követően elvittem a két vendéget ebédelni a belvárosi Vadász étterembe. Megállás nélkül áradoztak Antall helyzetértékeléséről és jövőbe mutató meglátásairól. Büszke voltam és elégedett. Még hosszú éveig együtt dolgoztam a Közgyűlésben a két politikussal. Ahogy alakultak az események, és Antall „jóslatai” valóra váltak, rendre odajötték hozzám gratulálni, hitetlenkedve emlékezni a nevezetes beszélgetésre, és sajnálkoztak, hogy ő már nincs közöttünk.

1991 őszére egyre tarthatatlanabbá vált a „nyugati világ” elnéző magatartása, más-képpen fogalmazva tehetetlensége vagy nemtörődömsége a jugoszláviai fejleményekkel kapcsolatban. Milosevics korábbi kijelentése, miszerint „szerb ember nem élhet idegen fennhatóság alatt” sokkolta a térség népeit, de a „nemzetközi közösség” rá sem hederített. Nem érdekelte őket, hogy mit szól ehhez a hét évtizede kisebbségi sorsban szenvedő 3,5-4 millió magyar a Kárpát-medencében, vagy más hasonló sorsú népcsoportok Közép- és Kelet-Európában. Nem ismerték fel, hogy mit jelent ez a balkáni népek és a horvátok számára. Elfelejtették, vagy nem is tudták talán, mennyi vér folyt ezen a tájon a függetlenségért, az önrendelkezés kivívásáért a 20. század során. Nem vették figyelembe, hogy a horvátok, a szlovének, a bosnyákok és az albánok sem akarnak idegen fennhatóság alatt élni. Szelektíven kezelték a népek önrendelkezési jogát, mert azonnal elismerték a balti államok függetlenségét, miután Moszkva lemondott róluk, de nem ismerték el Szlovénia és Horvátország baltiakéhoz hasonló módon kinyilvánított függetlenségi akaratát (parlamenti döntés, népszavazás), mert Belgrád ragaszkodott hozzájuk. Nagy hiba volt, és súlyos árat fizettünk érte.

Európában csupán két elismert, számottevő politikus volt, aki rögtön felismerte az idők szavát: Antall József magyar miniszterelnök és Alois Mock osztrák külügyminiszter. Antall kezdettől fogva győzködte, elsősorban idősebb George Bush-t, Margaret Thachert és Helmut Kohlt a jobb belátásra személyes találkozósaik alkalmával, levélben, de legtöbbször telefonon. Kohl 1991 nyarán már hajlott a két jugoszláv tagköztársaság, Szlovénia és Horvátország elismerésére, de Genscher hajthatatlan volt.

1991 késő őszén a miniszterelnök magához hívatott, megkért, utazzam Bonnba, és személyes megbízottjaként tárgyaljak Hans-Dietrich Genscherrel, a Német Köztársaság külügyminiszterével. Bernd Fischert, a CDU Külügyi Hivatalának vezetőjét kértem meg, hogy hívjanak meg Bonnba, mint az MDF külpolitikusát a CDU/CSU Frakció külügyi szakembereivel folytatandó tárgyalásokra. Azt is kértem, hogy a látogatás keretében fogadjon engem hivatalában a külügyminiszter, mint a Magyar Országgyűlés Külügyi Bizottságának alelnökét. Jelezttem azt is, hogy Antall József miniszterelnök személyes üzenetét viszem magammal.

Fischer német alapossggal megszervezett mindent. Néhány héttel később Genscher a külügyminisztériumban fogadott. 20 percet adtak a beszélgetésre, nagyon kellett koncentrálnom, hogy ne maradjon ki semmi a történelmi háttérrel és a jelen helyzet elemzésével alátámasztott üzenetből. Az udvariassági fordulatok után szólni kellett a kétoldalú kapcsolatok néhány eleméről is, de a külügyminiszter különös érzékkel hamar észrevette, hogy mondanivalóm több időt igényelne, és a téma egy bővebb eszmecserére érdemes.

Így jutott osztályrészemül az a megtiszteltetés, hogy Genscher aznap estére meghívott a lakására vacsorára. Négyen ültünk az asztalnál, kettőnkön kívül a házigazda felesége, Barbara Genscher és a külügyminiszter egyik közeli barátja, Helmut Fahrnschon, aki gyakran járt Magyarországra üzleti célból, és akit 1989 óta az MDF támogatójaként is számon tartottunk. Ő mondta nekem, hogy én voltam a második politikus Közép- és Kelet-Európából, akit Genscher a házában fogadott. (Az első Eduard Sevarnadze, volt szovjet külügyminiszter, későbbi grúz elnök volt.) A megtiszteltetés természetesen Antall József küldöttének szólt.

Antall József sokszor és sokaknak kifejtette álláspontját a jugoszláv helyzettel kapcsolatban, amelyet akkor még nagyon kevesen értettek meg. A történelem azonban egyértelműen őt igazolta. Már 1990–91-ben látnoki módon leírta, mi történik majd a Balkánon, ha a nemzetközi közösség nem ismeri el haladéktalanul a jugoszláv tagköztársaságok függetlenségi törekvéseit és a koszovói albánok önrendelkezési igényét. Helyzetértékelésének alapja a történelmi ismeret volt. A 19. század második felében a több évszázados török hódoltság alól felszabadult balkáni népek szabadságvágya kiolthatatlan volt, sőt, a szerbek még ezen túl is mentek, rögtön „birodalmi” igényeik támadtak. Szemet vetettek arra a Boszniára, amelyet a Monarchia 1878-ban bekebelezett. Nem véletlen, hogy az első világháborút kirobbantó szarajevói merényletet szerb anarchista követte el.

A jugoszláv gondolat Zágrábban született meg a 19. század végén, de a horvátok úgy gondolták, majd ők dominálnak a délszláv államban. Nem így történt, ezért már 1928-ban a szétesés szélén állt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. „Királyi diktatúra” bevezetése mentette meg a Jugoszlávia néven újjáformált államalakulatot. Az elfojtott indulatokat a második világháború poklában a csetnik és usztasa mészárlások „vezették le”. Halva született gondolat volt egy fedél alá terelni olyan népeket, nemzeteket, amelyeknek sem közös történelmük, sem hasonló kultúrájuk, sem azonos vallásuk nem volt. Mentalitásbeli, felfogásbeli szakadék volt szlovénok, horvátok és a többi nép között. Nyugati és keleti kereszténység, Közép-Európa és Balkán.

A második világegést követő négy évtizedben egy különleges adottságú diktátor és a két világrendszer határán kialakult speciális geopolitikai környezet kellett ahhoz, hogy Jugoszlávia egyben maradjon, és bizonyos fokig pozitív szerepet játsszon a világpolitikában, mindenekelőtt a „harmadik világban” kialakított szerepe révén. Tito halálával és a kommunizmus európai összeomlásával mindez megszűnt.

A színre lépő új diktátornak, Szlobodán Milosevicsnek a személyes adottságai sem voltak meg, és a geopolitikai feltételek sem voltak adottak számára. Féktelen, leplezetlen sovinizmusával azonnal puskaporos hordóvá tette a Balkánt és Közép-Európa déli peremét. Milosevics csak az erő szavát értette. Minden neki tett engedmény csak olaj volt a tüzre, mérhetetlen étvágyát növelte. Nem véletlen, hogy többen kis Hitlernek nevezték. Azonnal megálljt kellett volna parancsolni Horvátország és Szlovénia elismerésével, annál is inkább, mert a függetlenség kinyilatkozása teljesen törvényes módon zajlott le, hasonlóan a rögtön elismert balti államokéhoz.

Nagy hiba a népek önrendelkezési jogának ez a nyilvánvaló szelektív kezelése, rossz példa az átalakuló, demokratizálódó Közép- és Kelet-Európa számára. Antall jelezte, hogy az azonnali elismerés elmaradása esetén a háború elkerülhetetlen, a szerb agresszió lerohanja Horvátországot és Szlovéniát, a hadsereg és a fegyverek Belgrád kezében vannak, Ljubljana és Zágráb védtelen. Lehet, hogy Milosevics lemond Szlovéniáról, mert ott nem él számottevő szerb, de Horvátország nagy részét megszállja, mert „szerb ember idegen fennhatóság alatt nem élhet” (csak albán, magyar, horvát és más). Ezzel a logikával azokra a területekre, falvakra, városokra is igényt tartanak, ahol a szerbek kisebbségben vannak. A 90%-ban albánok által lakott Koszovótól ugyanakkor történelmi jogra hivatkozva még a Tito által adott autonómiát is elvették. A soknemzetiségű és történelmileg mindig Magyarországhoz tartozott Vajdaságban ezzel szemben elkezdték az etnikai tisztogatást. Itt nem számított a történelmi jog.

Antall előre jelezte, hogy hamarosan sor kerül Bosznia-Hercegovinára is, ahol szerbek, horvátok és bosnyákok (muzulmánok) élnek. A nemzetközi támogatás, a függetlenség elismerésének elmaradása esetén itt még véresebb háború fog zajlani. Ennél borzalmasabb már csak az albánok küzdelme lesz. A nemzetközi közösség előbb-utóbb kénytelen lesz beavatkozni, de addig sok ezer halott és lerombolt város, falu válik a demokratikus világ késlekedésének áldozatává. A régi indulatok felszínre törnek, és az újabb sérelmek évtizedekig tartó gyűlölködés magvait vetik el. Ez a tét, ezt kell a világ meghatározó politikai erőinek mérlegelni.

Ezt kellett nekem elmondani Hans-Dietrich Genschernek Bad Godesberg-i házában, kellemes, baráti hangulatú vacsora közben. Genscher nagyon szívélyesen fogadott, azonnal oldott légkört teremtett. Mindenekelőtt a magyarországi helyzetről érdeklődött. Halle-i (NDK) születésű lévén megkülönböztetett figyelemmel kísérte a térségünkben zajló rendszerváltoztatásokat. Magyarországot – a határnyitás, a keletnémet menekültek Ausztriába átengedése miatt – egyenesen szívügyének tekintette. Türelmesen végighallgatta a délszláv válsággal kapcsolatos fejtegetéseimet is. Amikor befejeztem mondanivalómat, azt kezdte ecsetelni, hogy az 1975-ös Helsinki Egyezmény az európai béke és együttműködés alapja. Az európai status quót megváltoztatni nem lehet. Szó szerint a következő mondattal zárta értékelését: „Semmi körülmények között nem engedhetjük meg Jugoszlávia szétesését. Jugoszlávia megszűnése Európa végét jelentené.” Soha nem felejttem el ezeket a szavakat, mert a szinte családi hangulatú, kellemes est után idegenül, visszautasítóan csengtek.

Genscher politikusi nagyságát jelzi, hogy az események hatására rövid idő alatt megváltoztatta véleményét, 180 fokkal fordulattal Szlovénia és Horvátország elismerésének éharcosa lett. A világpolitikai közvélemény Németországot és személy szerint Genschert tartja a két volt jugoszláv tagköztársaság elismerése kulcsszereplőjének. A végkifejletben így is volt.

Amikor Antalltól türelmetlenül kérdeztem, mikor ismerjük már el Horvátországot és Szlovéniát, azt válaszolta: mi nem rohanhatunk előre, az kontraproduktív lenne. A Kalasnyikov-ügyé vált támogatásunk révén már nyilvánvaló elkötelezettségünk. Először legalább egy Európai Közösség-beli országnak kell megadni az elismerést, utána rögtön lépünk. Ezen kívül, tekintettel kell lennünk a Vajdaságban élő többszáz ezer magyarra, akik szerb megtorlás áldozataivá válhatnak. (Végül ötödikek lettünk a sorban, de egy napon belül: Vatikán, Németország, Ausztria, Olaszország, Magyarország.)

A „Genscher-küldetésen” túl is kaptam időnként szerepet titkos diplomáciai tevékenységében. Két, jellegzetesen közép-európai epizódot említek csupán. Lojze Peterlével 1989 decemberében ismerkedtem meg Münchenben az Európai Demokrata Unió Végreható bizottságának ülésén. Ő elnökként a Szlovén Kereszténydemokrata Pártot,

én meg hivatalvezetőként a Magyar Demokrata Fórumot képviseltem. Mindkettőnk pártját felvették az EDU-ba ezen az ülésen megfigyelői státusban. Peterlével az ülés után egy schwabingi sörözőben barátkoztunk össze. Kapcsolatomra tekintettel valamikor 1991-ben Antall József megkért, hogy utazzam Ljubljánába a szlovén miniszterelnökhöz az ő üzenetével. Szlovénia ekkor már kiszállt a délszláv háborúból, mert Milosevics lemondott róluk, nagyon kevés szerb élt ott, és a balkáni rémet lekötötte a Horvátország elleni háború, mely sokkal fontosabb volt számára. Arra kellett kérnem Peterlét, hogy ne hagyják cserben horvát barátait, sorstársaikat, maradjanak bent valamilyen formában ebben a háborúban. A miniszterelnök válasza – barátságos és megértő hangnemben – elutasító volt. Azt mondta, elsőrendű szlovén nemzeti érdek, hogy részükről befejezzék a szerbek elleni háborút. Sajnálja a horvátokat, de nem tud segíteni nekik. Ezt a horvátok mai napig nem bocsátották meg a szlovéneknek, ez az egyik oka a két ország között jelenleg is fennálló látens feszültségnek.

Lennart Merivel, a későbbi észt köztársasági elnökkel, külügyminiszter korában ismerkedtem meg Svájcban, 1991-ben, a Crans Montana Forumon. Egy panelben tartottunk előadást országunk helyzetéről. A népeink közötti évszázados szimpátia gyorsan összehozott bennünket. Merinek történész–nyelvész diplomája volt, és az ötvenes években a finnugor nyelvrokonság kapcsán szerette volna tanulmányozni Magyarországon a magyar irodalmat, de az egykor Szibériába száműzött család tagjaként ezt nem engedték meg neki. Konspiratív úton, mert akkor a Szovjetunió belül sem volt könnyű szabadon mozogni, Kárpátaljára ment a magyar irodalom és népművészet kedvéért. Tanulmányairól könyvet is írt.

Üzenetvivő lettem Antall József és Lennart Meri között, aki 1992 után köztársasági elnök lett. Ma már elmondhatom, hogy Meri többek között fegyverszállításokat kért Magyarországtól. Elmesélem a számomra legemlékezetesebb beszélgetésünket, nem dicsekvésből, hanem azért, hogy tudja mindenki, milyen volt az a köztársasági elnök, akit Antall már a választások előtt „kijelölt” erre a pozícióra. Az az ember, aki „hálából” (tudom, nem politikai fogalom!) SZDSZ-es volt párttársai sugallatára gátlástalanul blokkolta a miniszterelnök törekvéseit alkotmány szerint pártsemleges székéből. 1997 májusában hivatalos látogatásra érkezett Budapestre az észt elnök. Az ünnepi vacsorán én is részt vettem az Országház Vadász termében. Utána kávézni, konyakozni kimentünk az erkélyre, hogy egyben élvezzék vendégeink a csodálatos budapesti panorámát. Alighogy kimentünk, odajött hozzám Meri, mondván, de jó hogy tudunk egy kicsit nyugodtan beszélgetni. A hosszú erkély északi végében álltunk, távol mindenkitől. Hosszan társalogtunk, részben a múltról, részben az akkori fejleményekről. Már többen elmentek, Göncz Árpád pedig folyamatosan odapislogott az erkély közepéről. Meri háttal állt Göncznek, nem láthatta, én meg kezdtem feszült lenni, mert észet vendégünk kicsit felrúgta a protokollt. Végül „Árpi bácsi” odajött hozzánk, és félszegen azt mondta partnerének: „Elnök úr, késő van, biztosan fáradt már, ideje lenne hazamenni.” Ez már durva felrúgása volt mindenféle protokollnak! Meri, aki egyébként igazi úriember volt, tartását egy angol lord is megirigyelhette volna, lezseren odafordult, és azt mondta: „Elnézést, de előbb befejezem.” Még viszonylag hosszan beszélt, Göncz meg ott állt mellettünk zavartan, hallgatott, egyik lábáról a másikra állt. Azután elbúcsúztunk, Göncz meg lépését szaporázva kísérte el a nála egy fejjel magasabb vendégét.

(Nemzetközi elismertsége) Rendszerváltoztató miniszterelnökünk hazai méltó elismertsége még várat magára. A nemzetközi porondon azonban már kezdetektől fogva felismerték történelmi szerepét, nagyságát. A brüsszeli Antall József épülettől és emlékszo-

bától a zágrábi Antall József utcáig és szoborig lehet sorolni a példákat. Néhai miniszterelnökünk erőfeszítéseit, titkos és nyílt diplomáciai tevékenységét nagyon jól ismerik Horvátországban. Ennek ékes bizonyítéka a zágrábi Antall József utcában álló Antall-szobor. Fontos körülmény, hogy az utcát a konzervatív-kereszténydemokrata erők nevezték el róla, a szoborállításról pedig a későbbi szociáldemokrata városvezetés döntött. Az elismerés délnyugati szomszédunknál egységes, pártállástól független. A közvélemény leginkább a Kalasnyikov-ügyet ismeri, a titkosnak szánt magyar fegyverszállítást. Az akkori ellenzék tudomást szerzett a szállításokról, és az SZDSZ az MSZP-vel karöltve nyilvánosságra hozta a kérdést, nagy bel- és külpolitikai vihart kavarva. (A Fidesz nem vett részt e hazaárulás fogalmát kimerítő akcióban.) Akkor éktelenül dühös voltam Petőékre és Hornékra. De minden rosszban van valami jó. Így tudta meg egész Horvátország, hogy a magyarok mellettük vannak, és készek akár kockázatos segítségnyújtásra is. Antall József szobrát minden évben, a születésnapján, április 8-án megkoszorúzzák a zágrábi közélet neves személyiségei.

(Nemzetpolitikai alapvetése) Már az első szabad választások során, 1990-ben, kampánytéma volt – akkori szóhasználattal élve – a határon túli magyarok ügye. (Ma inkább – és helyesebben – elszakított nemzetrészekről, vagy szomszédos országokban élő, őshonos magyar nemzeti közösségekről beszélünk. Elterjedt a külföldi magyarok kifejezés is.) Ezt a kérdést akkor legmarkánsabban és legszakszerűbben a Magyar Demokrata Fórum fogalmazta meg. Az MDF elnöke, az ország kommunista uralom után első szabadon választott miniszterelnöke, Antall József új fejezetet nyitott a nemzetpolitikában, amikor a párt III. Országos Gyűlésén, 1990. június 2-án a következőket mondta: „Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmillió országának a kormányfőjeként, lélekben, érzésben, tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni.” Történelmet írt ezzel a mondattal. Ő emelte az elszakított nemzetrészek ügyét a hivatalos politika szintjére. Kapott is érte azonnal számos kritikát és támadást, elsősorban a szomszédos országokból és a hazai ellenzék soraiból. Sajnos volt olyan is, aki saját táborából szállt vele szembe. Az MDF egyik elnökségi tagja, lakiteleki alapító, akinek nem jutott pozíció a választásokat követően, az elnöki beszéd után felrohant az emelvényre, és indulatosan kioktatta a rendszerváltoztatás miniszterelnökét. Véleménye szerint ez a felelőtlen mondat sérti a szomszédos népek érzékenységét, ezért provokatív támadásként értékelhető. (Arról nem szólt, hogy a mi érzékenységünket hetven éven át sértették a szomszédos népek. Fél év múlva kilépett a pártból.) Sütő András viszont azt mondta Antall József temetésén 1993. december 18-án az Országház előtti ravatalnál: „Senki, aki utána jön, senki, aki nyomába lép, ezután meg nem kerülheti őt abban, amit a határon kívül élő magyarságért cselekedett.”

Antall József már az 1989-es nemzeti kerekasztal-tárgyalások során gondoskodott arról, hogy a határon túli magyarok iránti felelősség kérdése a mindenkori budapesti kormány alkotmányos kötelessége legyen. Javaslatára a következő szöveg került be az alaptörvénybe: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határon kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” (2011-ben ez tovább erősödött, miszerint „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, ...”) Az antalli külpolitika három pilléren nyugodott: euroatlanti integráció, jó szomszédság a Kárpát-medencében, határon túli magyarok

sorsának rendezése. (Úgynevezett „három prioritás”.) Diplomáciai megfontolásból azt mondtuk, hogy mindhárom egyformán fontos, de azért a jó szomszédság kérdését az elszakított nemzetrészek helyzete alá rendeltük. (A Horn-, Medgyessy- és Gyurcsány-kormányok éppen ellenkezőleg cselekedtek.) Nem lehet ugyanis addig jó szomszédságról beszélni, amíg az adott országban elnyomják magyar nemzetársainkat. Számomra ezért a három prioritás mindig két pillért jelentett.



Párhuzamos nemzetépítés Révkomáromban (Magyar és szlovák Trianon-emlékmű)

A köztereken felállításra kerülő szobrok kivétel nélkül szimbolikus jelentőséggel bírnak az illető közösség képviselői számára. Legtöbbször akkor válnak problematikussá, ha olyan eseményekhez, személyekhez kötődnek, melyek két kultúra számára is jelképesek, így más és más értelemmel ruházódnak fel, illetve egymás ellenében létrejövő történeti diskurzust testesítenek meg. Ennek legjobb példái a határon túli magyar településeken elhelyezett emlékművek és emléktáblák, melyek gyakran a közös múlt ellentétes megítélésének kifejezői. Egy-egy hozzájuk kapcsolódó rítus, ünnep, illetve szertartás által az egymással párhuzamosan létező nemzettudat kifejezőjévé válnak, emlékezhellyé avatódnak. A hozzájuk kötődő tevékenységek által az összetartozás és a történeti, kulturális emlékezet testet ölt bennük. Ugyanez a folyamat figyelhető meg a révkomáromi Trianon-emlékművek esetében is.

A 20. század második felében felélénkült az emlékezet és történelem kutatásának igénye a nyugat-európai társadalmakban. A két fogalom kapcsolatával, működési mechanizmusával és a kollektív/kulturális identitás fogalmával foglalkozó pszichológiai, szociológiai és történeti kutatások száma jelentősen megnőtt, először a nyugati, majd pedig a kelet-európai elemzők körében. Történeti szempontból az 1980-as és '90-es évek hozták meg a fordulópontot, hiszen két korszakalkotó, elméleti hátteret megalapozó történeti munka született meg ebben az időszakban.

Jan Assmann, német egyiptológus 1992-es művében ókori példák segítségével vizsgálja a kultúra, a kollektív emlékezet és identitás, valamint az ezzel kapcsolatban álló emberi létezés fogalmát.¹ Kollektív identitás alatt egy absztrakt szimbólumokban létező, metaforákban megjeleníthető elméleti fogalmat ért, amelynek ereje attól függ, hogy tagjainak tudatában mennyire van jelen és mennyire képes motiváló erőként fellépni a gondolkodásmódjukban. A szerző megfogalmazásában a kulturális identitás egyet jelent egy kultúrában való tudatos részvétellel, amely ilyen formán a kulturális hovatartozás tudatos megvallásaként definiálható.²

Hasonló problémakör kidolgozásának igényével született meg a Pierre Nora vezetése alatt elkészült, klasszikusnak számító sorozat,³ amelynek a történelem és az emlékezet között feszülő ellentéték elméleti hátterének és különbségének megragadása volt a fő célja. A többkötetes munkában a szerzők azzal a problematikával szembesültek, hogy az emberiség fokozatosan elveszti közvetlen kapcsolatát a múlttal, így annak megőrzéséhez szüksége van bizonyos kollektív tevékenységek megtalálására (rítusok, emlékművek, emlékezhelyek stb.).⁴ Az emlékezés megfakulásával létrejönnek az ún. *emlékezhelyek*. Ezek egyszerre természetes és mesterséges képződmények, illetve olyan entitások, melyeket a közösség akarata hív életre, tart fenn és őriz meg.⁵ Ezekre akkor van szükség, ha az emlékezetmegőrző cselekedetek nem spontán, természetes módon mennek végbe, illetve ha a kisebbségben maradó kultúra képviselői számára a megmaradás alapvető szükségleteként őrződnek meg.⁶

A két nagy hatású nyugat-európai megközelítési módból már látható, hogy emlékezhely és kulturális identitás fogalma kapcsolatban áll egymással, nem létezik egyik a másik nélkül. Ebből a szempontból a kelet-közép-európai államok különleges helyzetben

vannak, hiszen ebben a régióban a nemzeti határok sok esetben nem esnek egybe a mai politikai határokkal, például a magyar nemzet esetében sem. Így viszont az egymással kapcsolatba lépő kulturális emlékezet és ennek szimbolikus helyei egymással konkuráló, ellenséges módon is megjelenhetnek. Számos olyan példával is találkozhatunk, mely az egymással ellentétes oldalon helyet foglaló nemzetek képviselői számára más jelentéssel bírnak,⁷ máshogy őrzik meg az emlékezetükben.⁸

Ezt a meglévő különbséget a trianoni békeszerződéshez kötődő sokszor a másik kultúrával szemben létrejövő, párhuzamos értelmezések is jól példázzák. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával és az újonnan létrejövő ún. nemzetállamok megszületésével a Kelet-Közép-Európa régió hatalmi viszonyai, a kultúrák képviselőinek egymáshoz fűződő viszonyai alapvetően változtak meg. Ezzel együtt a közösen megélt múlt történeti szimbólumai és eseményei is új értelmezést kaptak, valamint újabb jelentéstartamot hordoznak az egymás mellett élő nemzetek képviselőinek kollektív tudatában.

Mindezzel összefüggésben természetesen a magyar és a szlovák kapcsolatok is átalakultak 1920 után. A két nemzet kollektív tudatában a trianoni békeszerződés emlékezet-helyként működik.⁹ Ennek a közösen megélt múltbeli eseménynek az értelmezése és megjelenése a nemzeti diskurzusban azonban eltérő. A magyar közgondolkodásban a történeti ország végét, a régi és új közötti éles korszakhatárt, illetve az ezek ellenében létrejövő nemzeti öntudat megnyilvánulását jeleníti.¹⁰ Ezzel szemben a szlovákság számára a kezdettel és az államalapítással összefüggően jelenik meg, amely a siker és a közös nemzeti eredmények szimbólumává avatja az eseményt.¹¹

Természetes tehát, hogy egy határváros esetében a trianoni békeszerződés megítélése, illetve a hozzá kapcsolódó emlékezhelyek mindkét egymással kapcsolatba kerülő kultúra számára kiemelten fontos módon jelentkeznek. Ugyanez figyelhető meg Komárom esetében is. Az egymással konkuráló nemzettudatot még tovább erősíti az a tény, hogy a békeszerződés során, a város közepén húzódó Duna képezte az államhatárt, ami így a két város szakadásához, elválásához vezetett. Ebben a helyzetben a két nemzet tagjai számára még inkább felértékelődik a Trianonhoz kapcsolódó emlékezhelyek megalkotása, létrehozása. Éppen ezért, a köztereken felállított emlékművek megítélése is problémákhoz vezethet, ütközőponttá válhat.¹² Ez figyelhető meg a komáromi Trianon-emlékművek esetében is, ennek lenyomata érezhető a sajtóbeli megítélésükben is.

A magyar emlékmű

2010 júniusában a trianoni békeszerződés 90. évfordulójára a felvidéki T(e)Ü(gyed)KÖR¹³ vezetősége egy magyar Trianon emlékmű felállítását kezdeményezte a határ menti város református templomának a kertjében. Már maga a helyszín is szimbolikus jelentéssel bír, hiszen a rendszerváltást megelőző időszakban, Komárom városa vált a felvidéki magyarság kulturális központjává, illetve a magyar nyelvű teológia akadémiaja is sokáig ebben a templomkertben működött.¹⁴ A Polgári Társulás egy szimbolikus jelentéssel bíró emlékmű felállítását tervezte, „mely méltó emléket állít a magyar nemzet tragédiájának.”¹⁵

Az emlékoszlop ötlete Reményik Sándor *Egy gyűrűt készítettetek...* című verséből származik, melyet a költő a békeszerződés aláírását követő negyedik napon írt meg.¹⁶ Ebben a versben a magyarság fájdalma és elkeseredettsége fejeződik ki az események miatt. A polgári társulás elnöke, Feszty Zsolt így emlékszik vissza a történetre: „*Jött az ötlet: készítsük el ezt a gyűrűt. Teremtünk egy jó, értelmes divatot, mint a '48-as szabadságharc bukása után, amikor a hölgyek körében népszerű volt egy bilincsszerű karkötő, melyen a tizenhárom aradi vértanú monogramjából alkotott latin mondás szerepelt. Arról, aki ilyet viselt a társadalmi rendezvényeken, tudni lehetett, hová tartozik.*”¹⁷ A budapesti Ékszer

Manufaktúra közel ezer darabot készített el a szimbolikus gyűrűből, amelyet a kör támogatói meg is vásárolhattak. A befolyt összeget az emlékmű felállításának költségeire fordították, ezzel tulajdonképpen a magyar nemzet egésze részt vett a szobor felállításában, ezáltal még inkább erősítik az összetartozást szimbolizáló kidolgozást is.

A bemutatásra került emlékoszlop egyébként Schmidt Róbert, szögyéni szobrászművész munkája, aki egy 300 éves tölgyfából készítette el a magyarság összetartozását szimbolizáló emlékművet. Maga a szobor egy öt méter hosszú villámsújtotta életfa, a négy égtáj felé elhelyezett szimbolikus alakokkal, akiket egy fémgyűrű (vasabroncs) fog össze. A fekete gyűrűn pedig a dátum olvasható 1920. június 4. A készítő ezzel is arra utal, hogy bár a magyar nemzet jelentős része nem egy országban él, de a közösen megélt múlt és szimbólumok örökre összekötik őket az anyaországban élőkkel. Körben, Reményik Sándor versének sorai idéződnek fel, ezzel is emlékeztetve az arra járókat a trianoni tragédiára.¹⁸ A művész saját bevallása szerint az oszlop befejezetlensége pedig arra a tényre utal, hogy a Trianon utáni helyzetben nem létezhet teljesség mindaddig, amíg a nemzet megosztva létezik a Földön.¹⁹

A tervekkel ellentétben a Trianon-emlékmű végül nem került felavatásra, ugyanis a szlovák hatóságok eljárási hibára hivatkozva megtagadták a szervezőktől az engedélyt, így 2010. június 4-én csak a bemutatásra kerülhetett sor a nagyközönség számára. A hatóságok arra hivatkoztak, hogy a kitöltött formanyomtatványok nem felelnek meg az előírásnak, amit viszont a polgári társulás tagjai elutasítottak.²⁰ A felvidéki magyar sajtóból az is kiderült, hogy a szlovák Országos Műemlékvédelmi Hivatal a mai napig adós az engedéllyel, annak ellenére, hogy több bíróság is a magyar fél javára döntött.²¹

A kilencvenedik évforduló alkalmával ezen a napon több megemlékezést is tartottak a magyarok Komáromban, ezeknek a lezárásaként mutatták be az emlékművet is. Reggel 9 órától egy Trianonnal összefüggő konferencia zajlott a Tiszti Pavilon épületében *Ne nézzük tétlenül nemzetünk fogycsúcsát címmel*, ahol gondolatébresztő előadások alkalmával szó esett a történelemtől, a magyar szimbólumokról, illetve a trianoni hatásról a magyar nemzetre.²² Érdekes megfigyelni a sajtóban a konferencia megítélését, hiszen a magyar nyelvű lapok mellett, a szlovák sajtó is foglalkozott vele részletesen. Érdekes, hogy a *Sme*²³ című napilap nem a konferencia témáját, hanem az újságírók kizárását nehezményezi az előadásokról. Az újságírók megítélése szerint mindez Trianon kisajátításának a bizonyítéka a magyarok részéről.²⁴

A tanácskozás után református istentisztelet vette kezdetét, amit az emlékoszlop bemutatása követett a templomkertben délután öt órától. A magyar kisebbség tagjai nagy számban vettek részt a megemlékezésen, pontos számról azonban nincsenek adataink, hiszen sem a magyar sem a szlovák nyelvű sajtóban nem olvashatunk egyértelműen erről. Egyesek szerint több százan, mások szerint pedig több ezren vettek részt az ünnepségeken. A református istentiszteleten Fazekas László, a Szlovákiai Református Egyház püspöke az összetartozás és a békeesség fontosságára hívta fel a figyelmet. A szobor avatásánál pedig Raffay Ernő történész és Feszty Zsolt a TÜKÖR elnöke tartott beszédet. Ezt követte a szobor jelképes avatása, ami közben Reményik verse hangzott el, végül pedig közösen elénekelték a magyar Himnuszt a résztvevők.

Az emlékoszlop elérte célját, hiszen a komáromi magyarok számára nemzeti emlékezhellyé vált, a megemlékezéseket a mai napig ezen a helyszínen tartják meg.²⁵ A figyelmes járókelőnek az is feltűnhet, hogy a szobor talapzata mellett több különböző nagyságú és fajtájú kő található meg. Ez annak a kialakult szokásnak az eredménye, mely a magyarság körében terjedt el, a megemlékezések alkalmával ugyanis minden

város vagy község képviselői egy-egy követ helyeznek el a települések nevének felíratával. Az évek során már rengeteg kő gyűlt össze nemcsak felvidéki, de több határon túli város és magyarországi település nevével is.

A szlovák emlékmű

A magyar emlékmű felállításával azonos napon a szlovákok is emlékoszlopot avattak a magyar–szlovák határon Komáromban. A felavatás időpontja (2010. június 4.) és helyszíne szintén szimbolikus jelentéssel bír, hiszen Trianon szlovák részről történő értelmezésének mementójaként került elhelyezésre az emlékoszlop közvetlenül a határon, a két várost összekötő híd közepén.

Nagyon érdekes megfigyelni, hogy mind a magyar, mind pedig a szlovák közvéleményben és sajtóban a magyar emlékművel ellentétben provokációnak tartják a szlovák emlékoszlopot. Az avatásra ugyanis a választásokat megelőző napon a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) rendezésében került sor. Az emlékmű felállítását a magyar Országgyűlés Nemzeti Összetartozás Napjának ötlete és elfogadása váltotta ki a szlovák politikusokból. A párt elnökének elmondása szerint ezzel a szoborral szeretne üzenni a magyaroknak, hogy a revizionista politikát függeszsek fel, illetve további célja annak a kifejezése, hogy a magyarokkal ellentétben a trianoni békeszerződést fontosnak tartják és hálásak érte. Ennek kifejezése olvasható az emlékmű feliratán is: *„A Szlovák Köztársaság köszönetét fejezi ki a szövetséges hatalmaknak, hogy 1920. június 4-én a Párizs melletti Versaillesban, a Nagy-Trianon-palotában megkötötték a trianoni békeszerződést Magyarországgal, amely megpecsételte a történelmi Magyarország szétesését, létrehozta Csehszlovákiát, valamint más államokat az őket megillető határokon belül, és új arcot adott Európának.”*

Az ünnepségen a pártelnök mellett csak néhány tucat ember vett részt, így inkább pártgyűléssé vált az esemény és nem szakmai vita színhelyévé. Érdekes tény, hogy eredetileg a szlovák miniszterelnök, Robert Fico is részt vett volna az avatáson, ám végül lemondta a részvételt, amit többek jelképesnek tartanak.²⁶ A provokáció bizonyítékának tekinthető Slota azon kijelentése, mellyel a magyar és a szlovák nemzet különbségét fogalmazza meg: *„a szlovákok 1500 éve élnek ezen a területen, míg a magyarok ebben az időben még nyereg nélküli lovon vágattak az ázsiai sztyeppéken”*.²⁷

A felállított emlékmű egy fekete márványoszlopból készült síremlékhez hasonlít, így a városi szlengben a szlovák és a magyar lakosok is csak „sírkőként” emlegetik. Nagyon érdekes megfigyelni azt a tényt, hogy a szlovák emlékoszlop a tagadás folytán és a negatív érzések kiváltása során vált közös emlékezhellyé. A szlovák sajtóorgánumok és lakosok is elismerik azt a tényt, hogy a szobor avatása inkább kapcsolódott az illető politikai párt választási programjainak sorába, mint az emlékezet megnyilvánulásainak körébe. Így egyértelműen provokációnak tartják. A magyar lakosság számára pedig a hozzá kapcsolódó negatív tevékenységek és megnyilatkozások avatják a felvidéki magyarság emlékezetének részévé. Már az avatást követő napon ismeretlen tettes rongálta meg (kalapáccsal ütlegelte a márványoszlopot), majd egy komáromi polgárjogi aktivista, Bócsa János szemeteszsákokat húzott a tetejére, többen lefújták piros festékkel és a mai napig támadások kereszttüzében van.

Annak ellenére, hogy már az avatás alkalmával többen is várták az incidenseket, ez nem következett be, a város polgárai csak később fejezték ki véleményüket az emlékművet illetően. Szintén érdekes tény, hogy a magyar emlékmű felavatásához a magyarok kértek hivatalos engedélyt, míg a szlovák fél ezt elmulasztotta. Az eredmény ugyanaz, mindkét emlékoszlop a mai napig az eredeti helyén található.

Érdekes, hogy a sajtóban több alkalommal is beszélnek a várható összecsapásokról a két nemzet tagjai között, ami elmarad, hiszen a magyar fél nem bizonyul partnernek

ebben a kérdésben. Ezzel kapcsolatban a Szabad Újság hasábjain olvasható Feszty Zsolt reakciója is: „*Akkor sem reagáltam rá, most se fogok. Nem gondolom, hogy foglalkoznom kéne ezzel.*”²⁸ Ezzel a mondattal jól leírható a városiak többségének vélekedése a szlovák emlékművel kapcsolatban.

Sajtóbeli megítélésük

Egy-egy hasonló emlékmű felavatásának már az ötletét is mindig élénk sajtóvisszhang övezi mindkét fél részéről. Ugyanez figyelhető meg a komáromi emlékoszlopok esetében is. A rendezvényekről és avatási ünnepekről, valamint az emlékművek utóéletéről is részletes képet kapunk a magyar és a szlovák sajtóból egyaránt. Érdemes megfigyelni azonban, hogy a két emlékmű nem azonos súllyal kap helyet a szlovák és a magyar sajtóban sem. A szlovák újságírók közül kevesen foglalkoznak a magyar emlékoszlophoz kapcsolódó rendezvényekkel, míg a szlovák emlékműnek már sokkal részletesebb sajtója van, annak ellenére, hogy több alkalommal is egyértelmű provokációnak nevezik Slota részéről. Ezzel szemben a magyarok többet írnak a református kertben elhelyezett oszlopról, annak felállítási nehézségeiről, valamint az ezzel összefüggő rendezvényekről, még négy évvel az események megtörténte után is. Szintén részletes sajtója van a szlovák „provokáció” emlékművének is, illetve többször foglalkoznak a rongálások eseményeivel is.

A két egymással konkuráló emlékezet szövegbeli forrásai mellett, érdemes figyelmet szentelni az emlékművek más nemzeteknél megjelenő tudósításaival is. Több olyan cikk is megtalálható, elsősorban a cseh sajtóban (Noviny.cz, Dnes.cz, Tnova.cz), mely a kívülállók szemszögéből születik meg, így tárgyilagosan tekintenek az események alakulására. A cseh *Dnes*²⁹ című lap újságírója 2010-es cikkében azt hangsúlyozza, hogy a trianoni békeszerződés megítélése a két félnél teljesen ellentétes, hiszen „*a magyarok siratják, a szlovákok éltetik Trianont*”.³⁰ A cikkben a szerző tárgyilagos hangnemben utal az emlékművek felállításának tényére, illetve mindkét fél részéről nacionalista tevékenységet emleget. A cseh sajtó tartott attól, hogy Komáromban összecsapásokra kerül sor a magyar és a szlovák radikálisok között, így nagy örömeiket fejezik ki azzal kapcsolatban, hogy mindez elmaradt. Az SNS vezetőjéről negatívan írnak, hiszen egyértelműen provokatívnak tartják az emlékművet, amire egy többnemzetiségű városban a választások előestéjén nincs szükség.

Az érintett nemzetek újságaiban természetesen részletesebb elemzés tárgyaként jelennek meg az emlékművek és a hozzájuk kapcsolódó emlékezeti formák. A magyar sajtóorgánumok közül elsősorban a járási és városi lapok (*Komáromi Lapok*), illetve a nagy országos magyar újságok (*Új Szó, Szabad Újság, Körkép.sk, Felvidék.ma*) számolnak be az eseményekről. Szlovák részről pedig a *Sme* és a *Pravda* foglalkozott a komáromi emlékművekkel részletesen.

A magyar emlékoszlop esetében tájékozódhatunk a felállítási ünnepekről, a hivatal kifogásairól, megszólaltatják a kérdésben a szervezőket és a szlovák sajtó többször is ír a megrendezésre került magyar konferenciáról. Nem meglepő, hogy általában nem azonos az írók véleménye a kérdésben és nem ugyanazokat a mozzanatokat emelik ki. A magyar sajtó nagyobb hangsúlyt fektet az emlékoszlop szimbolikájának leírására és részletesen foglalkozik az engedély megvonásának kérdésével. Ezzel kapcsolatban általában nem avatásról, hanem bemutatásról beszélnek, ellentétben a szlovák sajtóval, ahol szinte kivétel nélkül a szobor felavatásáról tudósítanak a cikkek szerzői.

Érdekes tény, hogy bár a magyar sajtó is többször utal arra, hogy a szervezőket több magyar politikai párt (MKP, Híd) is megkérte, hogy halasszák el a bemutatási eseményeket a választásokra való tekintettel, az elnök erre adott reakciója a *Sme* hasábjain olvasha-

tó: „*Aki tőlem ilyet kér, az nem a magyar érdeket képviseli.*”³¹ A magyar nyelvű cikkekben a szerzők azt kívánják hangsúlyozni, hogy az emlékmű a magyar nemzet összetartozását fejezi ki, illetve mementóul szolgál a jövő nemzedékei számára.³² Nem meglepő, hogy a bemutatás elhangzott két beszédből sem ugyanazokat a mozzanatokat emelik ki és eltérő értelmezését adják az eseményeknek. A magyar újságokban az összetartozás és a gyarapodás elősegítése jelenik meg, míg a szlovák sajtó munkatársai nehezményezik a trianoni békeszerződés negatív értelmezésének a tényét, és óvnak a magyar nacionalizmus megnyilvánulásától is.

A különbségekkel összefüggő módon, nem azonos a magyar emlékművel kapcsolatos cikkek hangneme sem. A legtöbb esetben pozitívan nyilatkoznak róla magyar részről, míg a szlovák sajtó munkatársai igyekeznek a tárgyilagosság talaján megmaradva csak tudósítani az avatás tényéről. A kisebbségi sajtóban talán csak a *Körkép.sk* internetes újság nyilatkozik meg negatívan a szoborral kapcsolatban. Már a cikk címe is üzen „*Így készül a holnapi hisztéria oka*”. Ezt később az írás hangneme is tovább erősíti, hiszen többször is színpadról, színészekről és kellekről beszél a szerző, ezzel azt az érzetet keltve az olvasóban, hogy felesleges provokációnak tartja a TÜKÖR részéről.

A fentiekkel ellentétben már sokkal hasonlóbb képet mutat a Jan Slota által felállított emlékoszlop megítélése a különböző nyelvű lapokban. Mindkét fél számára a provokáció emlékműveként kerül értelmezésre, és többször hangsúlyozzák a választási kampányban betöltött szerepét is. Az avatás tényénél azonban nagyobb visszhangot kap mind a magyar, mind pedig a szlovák sajtóban a rongálások ténye. Ebben azonban már eltérőbb képet mutatnak az újságírók értelmezési kísérletei.

Elsőként a kalapácsos incidenssel kapcsolatban nem értenek egyet a cikkek szerzői. A magyar nyelvű cikkekben egyértelműen ismeretlen tettesről beszélnek az írók,³³ míg a szlovák sajtó tényként kezeli a rongáló magyar nemzetiségét, rendőrségi forrásokra hivatkozva.³⁴ Ennek igazságtartalmát a mai napig nem sikerült bizonyítani, annak ellenére, hogy a rendőrség birtokában van egy videofelvétel a tettes autójáról és magáról a rongálásról is. Természetesen a városi legendákban élénken él ennek az emlékezete, különböző elméletek és értelmezések látnak napvilágot a rongáló személyével kapcsolatban.

A másik rongáló, Bósa János esetében a magyar sajtó nyilatkozik negatívan az eseményről. Annak ellenére, hogy nem mondják ki explicit módon a véleményüket, a cikkek hangnemében érződik a negatív megítélés, vagyis az a tény, hogy feleslegesnek tartják az ehhez hasonló provokációt.

(*Összefoglalás*) A fenti két példából látható tehát, hogy a két egymással konkuráló emlékezet egy-egy emlékmű felállításának alkalmával is kifejezésre kerülhet, szimbolikus módon összecsaphat. Egy-egy történelmi esemény értelmezése nagyban függ az azt megélők álláspontjától, helyzetétől, illetve az emlékezetben megtartott rítusoktól és értelmezési kísérletektől. A magyar emlékmű a nemzeti összetartozás kifejezésének igényével született meg és a hozzá kapcsolódó szokások, rítusok is ezt hivatottak megőrizni a kultúra képviselőinek emlékezetében. Ezzel szemben a szlovák emlékoszlop a provokáció igényével készült el, s ilyen módon a kulturális emlékezet negatív formájában őrződött meg és a hozzá kapcsolódó rongálások folytán válhatott emlékezhellyé. A felállítás kezdeményezőinek terveivel ellentétben, ironikus módon a felvidéki magyar és nem a szlovák nemzet emlékezeti rítusainak helyszínéül szolgálva kerül be a közös emlékezhelyek körébe.

Szarka László egyik vonatkozó tanulmányában³⁵ figyelmeztet arra, hogy egy társadalom csak akkor alakíthat ki magáról reális történelmi képet, ha saját önértékelését képes a más nemzetek róla alkotott képével szembesíteni és összekapcsolni. Ilyen formán a ve-

lünk szomszédos népek rólunk kialakított képét is vizsgálni, értelmezni kell. Fontos tehát, hogy egy-egy hasonló esemény, emlékmű felállításának vitás kérdéseiben kialakuljon egy tárgyilagos, a másik fél véleményére is nyitott párbeszéd, mely a párhuzamosan létrejövő kollektív emlékezet összetevőit is tiszteletben tartja. Csak így juthatunk el egy közös történelmi tudat megalkotásához.

BIBLIOGRÁFIA FORRÁSOK

Felvidékma.sk internetes portál 2010.06.03., 2010.06.04., 2012.04.09.

Lelőhely:

<http://felvidek.ma/2010/06/komaromban-megrongaltak-a-provokativ-trianon-emlekmuvet/>

<http://felvidek.ma/2010/06/ezrek-emlekeztek-komaromban-trianonra/>

<http://felvidek.ma/2010/06/ideiglenesen-felallitottak-a-komaromi-trianon-emlekmuvet/>

<http://felvidek.ma/2010/06/megtartjak-a-komaromi-trianon-megemlekezes-de-emlekmuvet-nem-avathatnak/>

(Letöltés ideje: 2016. június 20.)

Sme 2010.06.04. száma

Lelőhely: <http://domov.sme.sk/c/5407110/trianon-komarno-nerozhadal.html>

(Letöltés ideje: 2016. június 20.)

Szabad Újság 2010.06.23.

Lelőhely: <http://www.szabadujsg.com/vegig-isteni-oltalom-alatt-alltunk-feszty-zsolt-es-a-komaromi-trianon-emlekm/>

(Letöltés ideje: 2016. június 20.)

Dnes 2010.06.04. száma

Lelőhely: idnes.cz

(Letöltés ideje: 2016. június 20.)

Ceská Televize

Lelőhely: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/1337749-trianon-je-mier-hlasali-slovenski-nacionaliste-v-komarne-odhalili-pamatnik>

(Letöltés ideje: 2016. június 20.)

Bumm.sk 2010.06.04.

Lelőhely: http://www.bumm.sk/archivum/2010/06/04/42757_lepleztek-a-komaromi-trianon-emlekmuvet

(Letöltés ideje: 2016. június 20.)

Új Szó 2010.06.04., 2010.06.05. számai

Lelőhely: <http://ujso.com/cimkek/trianon-emlekmu>

(Letöltés ideje: 2016. június 20.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Szarka László: Nemzeti narratívák, történeti diskurzusok a közös történelem árnyékában. In: Miroslav Michela: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Békéscsaba–Budapest, 2016, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézet – Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 257–265.

Miroslav Michela: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Békéscsaba–Budapest, 2016, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézet – Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

Feischmidt Margit: Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest, 2002, Új Mandátum Kiadó, 42–56.

Jann Assmann: *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 2013, Atlantisz Könyvkiadó.

Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1992, Napvilág Kiadó.

Milan Hlavačka: A cseh–magyar történelmi kapcsolatok a hosszú 19. században. *Limes*, 2005/2, 11.

Jeffrey K. Olick és Joyce Robbins: A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékeztől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika*, 1999/37. lelőhely: <http://www.replika.hu/replika/37-b1> (letöltés ideje: 2016. június 18.)

JEGYZETEK

- 1 Jan Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* címen jelent meg 1992-ben Münchenben, magyar fordítás: Jann Assmann: *Kulturális emlékezet, Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, 2013, Atlantisz Könyvkiadó.
- 2 Assmann 1992: 142.
- 3 Pierre Nora *Les Lieux de mémoire [7 kötet]* Szerk.: Pierre Nora, Párizs. Magyar nyelven egy válogatás jelent meg a szerző legfontosabb tanulmányából, Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között, Válogatott tanulmányok* (Budapest, 1992, Napvilág Kiadó).
- 4 Pierre Nora idézett művében a következőket írja: „Azért beszélünk olyan sokat az emlékeztől, mert nagyon kevés maradt belőle.” (Olick–Robbins 1999)
- 5 Nora 1992.
- 6 Nora 1992.
- 7 Jól példázza ezt a kiegyezés ellentétes megítélése hazánkban és a cseh kultúrában (Hlavačka 2005:11), Jellasić horvát bán megítélése Magyarországon és Horvátországban, illetve Mátyás személye a magyar és a román kultúrában (Feischmidt 2002).
- 8 Nora 1992.
- 9 Michela 2016: 8.
- 10 Michela 2016: 10.
- 11 Michela 2016: 10.
- 12 A komáromi szobrokkal mindig baj van? Lelőhely: <http://felvidek.ma/2010/07/a-komaromi-szobrokkal-mindig-baj-va/>
- 13 A legtöbbször csak TÜKÖR-nek emlegetett Polgári Társulás 2006-ban azzal a céllal jött létre, hogy a felvidéki magyarságot kiemelje passzivitásából, bevonja a közügyekbe, ilyen módon aktívan vegyenek részt Szlovákia politikai és kulturális életében.
- 14 A Calvin János Teológiai Akadémia 1994 és 2004 között a templomkertben álló műemlékvédelmi épületben kapott helyet, ma a Selye János Egyetem részeként működő oktatási helyszín.
- 15 Felvidekma.sk <http://felvidek.ma/2010/06/ezrek-emlekeztek-komaromban-trianonra/>
- 16 „Egy gyűrűt készítették, feketét / Acélből, - disztelent, keményet / És a dátumot belevésétem, / Hadd érezzem az ujjamon, hogy éget ...” (Reményik Sándor: *Egy gyűrűt készítették...* 1920. június 8.)
- 17 Szabad Újság 2010.06.23.
- 18 Felvidekma.sk 2010.06.03.
- 19 Bumm.sk 201.06.04.
- 20 Felvidekma.sk 2010.06.03.
- 21 A Felvidék.ma internetes portálon még 2014-ben is hivatkoznak az emlékmű felállításának vitás kérdéseire, illetve a per állásáról is több alkalommal tudósítanak.
- 22 Felvidék.ma 2010.06.05. „Ezrek emlékeztek Komáromban Trianonra”.
- 23 Magyar fordításban: Vagyunk.
- 24 domov.sme.sk 2010.06.05.
- 25 A két város vezetése közösen tartja meg a megemlékezéseit szavalással, közös énekléssel, koncertekkel és fáklyásmennettel (mindig annyi fáklya ég, ahányadik az évforduló).
- 26 Erre való utalás olvasható a *Sme* szlovák hetilap hasábjain is.
- 27 Sme 2010.06.04.
- 28 Szabad Újság 2010.06.23.
- 29 Magyar fordításban: Ma.
- 30 Dnes 2010.06.04.
- 31 Sme 2010.06.04.
- 32 A Felvidék.ma internetes újság már Feszty Zsolt szerepével kapcsolatban is ezt hangsúlyozza: „Az én szerepem ebben talán csak annyi, hogy meg tudom találni a megfelelő embereket, a megfelelő feladatokra és össze tudom fogni őket. Talán a Feszty is ebben áll. Valahogy ez egy örökség. Feszty Árpád is asztalhoz tudott ültetni bárkit. Függetlenül a pártállástól, vagy gondolkodási felfogástól. Önök az asztalnál mindenkinek helye volt – a teljesítményt nézték.” (*Felvidekma.sk 2012.04.09.*)
- 33 *Komáromban megrongálták a provokatív Trianon emlékművet; Lefújták Slota Trianon emlékoszlopát* – olvasható a cikke címében.
- 34 A két internetes portál (aktuality.sk, noviny.sk) és a Pravda hasábjain is olvashatunk erre való utalásokat.
- 35 Szarka 2016: 257.

Társadalom és történelem néhány megközelítési módja

Az olvasó meglepődhet azon, hogy 2014-ben egy szlovén politológus, pszichoanalitikus, filozófus, író, a ljubljana-i és számos angliai és amerikai egyetem vendégprofesszora, Slavoj Žižek (szül. 1949), egyrészt a világhírű német származású amerikai filmrendező, Ernst Lubitsch (1892–1948) 1932-ben (más források szerint 1933-ban) készült *Trouble in the Paradise* (Zür a paradicsomban) c. filmjének, majd ettől függetlenül és ezen kívül, de ugyanilyen meglepő fordulattal, egy angol sznob úriembernek a párizsi Quartier latin-ben („Latin negyed”), a saját butasága miatt elszenvedett „leégését” elmesélő, (természetesen) franciák által terjesztett anekdota elemzésével indítja egyik népszerű, Dél-Koreában, a szülői egyetemen tartott, alább ismertetendő könyvben kiadott előadás-sorozatát.

A mű címében szereplő két főnév közül a „»paradicsom« a Történelem Végének a paradicsomára vonatkozik”, a „zür” pedig az a folyamatos válság, amely még Fukuyamát (Francis Fukuyama, amerikai történész, filozófus, közgazdász, író, szül. 1952, magyarul több fordító által lefordított, többször kiadott könyve: *A történelem vége és az utolsó ember*, Európa Kiadó) is a Történelem Vége gondolatának elvetésére kényszerítette. Gondolatmenetét az Alain Badiou (francia filozófus, író, szül. 1937) -féle „kommunista hipotézis”-re alapozza, mint „egyedül megfelelő keret”. És mivel Dél-Koreában került sor erre az előadás-sorozatra, ezért a koreai, azon belül a dél-koreai történelemről idézi egy olasz társadalomtudós, Franco Berardi (olasz író, filozófus, szül. 1949) Dél-Koreában szerzett élményeit. Berardi kiemeli Dél-Korea óriási, technikai téren elért eredményeit, ugyanakkor rámutat, hogy mindezt egy, a „kiüresedett kulturális térben végletes mértékű individualizálódás jellemzi, ami ugyanakkor a kollektív elmévé váló összedrotozotttság végső állapotát is előrevetíti”. Majd azt is megjegyzi, hogy ugyanebben az országban „legmagasabb a világon az öngyilkossági ráta... különösen a negyven év alattiak körében.” (Dicséretére válik a szerzőnek, hogy a közgazdászok által piedesztálra emelt dél-koreai gazdaság kevesek által ismert lehangelő és kegyetlen oldalát, a száguldó kapitalizmus által ilyenné süllyesztett társadalom és egyén agryémmé vált kiszolgáltatottságát sem rest bemutatni!)

Meglepő gondolatai folytatódnak, amikor például arról beszél, hogy a „náci antiszemitizmus is megnyitott valamilyen világot... egy ellenséget... a zsidó összeesküvést.” Mert mi lett ennek szerinte az eredménye: „Teret nyit(ott) a jelentéssel bíró cselekvés számára.” (A példa gondolatmenete szempontjából ugyan érthető, ugyanakkor szerencsétlen a választása, ezért mindenesetre pontosítást és tisztázást kívánt volna, így kimondottan szinte még felhívásnak is elmenne. A legjobb megoldás azonban egy másik, ennél pozitívabb és szerencsésebb példa lett volna.) Ezzel – vagyis a szerencsétlenül megfogalmazott állásfoglalással – szemben, mi a kapitalizmus egyik fő veszélye? „Noha globális és átfogja az egész világot, stricto sensu világtalan ideológiai konstellációt tart fenn... olyan gazdasági – társadalmi rend [figyeljük meg társadalom és gazdaság a szerző számára fontos összekapcsolását! K. T.], amely de-totalizálja a jelentést: a jelentés szintjén nem globális.”

Ezek után fordulat a gondolatmenetben: Prokofjev és a sztálinizmus közötti kapcsolat mibenléte. A *The New York Times* 1991. április 21-i számából idéz egy recenziót, melynek szerzője „élesen elutasította” Prokofjev műveit, és általában nagyon rosszakat írt róla

(ti. a szerzőről). A zenei szakirodalom persze ennél jóval objektivebb – mint kiemelkedő, a 20. század zenéjét gazdagító és megújító szerzőként emlékezik meg róla, és legfeljebb futólag, csak egy – esetleg – rövid mondat erejéig említi ún. szovjet periódusát, nem beszél „örült...elmeállapot”-ról sem...

Dél-Korea után Észak-Korea vizsgálata következik. Érdekes, de inkább beteges az erről a nemzetről és „vezéreiről” adott lacani pszichoanalitikai elemzés egy „hermafrodita” Vezérről, „Valós Apáról”, „eredendő Valós Apáról”, „nem-kasztrált... mindent felfaló anyáról”, a „Valós Anyáról...” A szerző a pszichoanalízis lacani (Jacques Lacan, 1901–1981, francia orvos és pszichoanalitikus nevéből) változatát (amely ma már inkább csak teória, mint praxis) idegen szerzők (Jacques-Alain Miller, szül. 1944, francia pszichoanalitikus, J. Lacan veje, és Brian Reynolds Myers, szül. 1963, amerikai újságíró, Dél-Koreában a nemzetközi tudományok oktatója) New York-ban kiadott könyvei alapján próbálja megerősíteni és igazolni, számomra nem mindig szerencsésen...

Van valami, amiben a két Korea megegyezik: egyrészt „mindkettő posztpatriarchális társadalom, másrészt „az időtlenségnek, a voltaképpeni történelem felfüggesztésének két végleges módján alapszik Észak- és Dél-Korea végletes ellentéte.” S itt megint a kultúrából indul ki, a Propaganda című, 2012-ben készült dokumentfilmből, melyben a „konzumerizmus”, a „kommodifikáció” (elég csúnya magyarosítás mindkét szó, igaz, jobb megfelelőket nehezen lehetne találni) és a Kulturindustrie (ez már le sincs fordítva, ennek ellenére az előző kettőnél jobban érthető) szokványos – még csak nem is hagyományos marxista, hanem közelebbről a nyugati marxista (legjobb tudomásom szerint csak egyfajta marxizmus létezik), a frankfurti iskolára jellemző – kritikáját kapjuk meg.” (Egyébként szerintem az észak-koreai „kommunizmust” talán sem Marx, sem Lenin, de talán még Sztálin sem mondaná magáénak. Jómagam pszichopata, narcisztikus, paranoid-skizoid diktatúráról és diktátorról beszélnék.)

A korunkról kiállított diagnózis forrásai optimista véleményt tükröznek, miszerint minden ellenkező híresztelés ellenére ma a történelem folyamán minden eddigénél jobban élünk. Példaként Braziliát, Oroszországot, Indiát, Kínát, Lengyelországot, Dél-Koreát, Szingapúrt, Perut, a szubszaharai országokat hozza fel. Ezzel szemben „a vesztesek közé csak Nyugat-Európa illetve bizonyos fokig az Amerikai Egyesült Államok tartoznak”. Végkövetkeztetése: „Nem globális krízissel van dolgunk, hanem csak azzal, hogy váltás történik a progresszió dinamikájában.” Felmerül azonban egy kérdés a hanyatló európai kapitalizmussal kapcsolatban: „Mi lép hegemóniája helyébe?” A válasz nem is annyira meglepő, mint amennyire első látásra-hallásra tűnhet: „kapitalizmus, ázsiai értékekkel.” Marxra hivatkozva kiemeli, hogy a kapitalizmus minden sikere antagonisztikus elemeket tartalmaz – ami tény, és ami Marx óta sem változott. Miután a termelés és a fogyasztás közötti kapcsolatot elemezte, beszél az amerikaiak „döntési szabadságáról”, az újonnan bevezetett betegbiztosítás előnyeiről, Nicolae Ceaușescunak a romániai „mozgásszabadságáról” alkotott „sztálini szofisztikát” utánzó véleményéről. Az adókulcsok százalékos (0 és 100% közötti) megállapításáról és gyakorlatáról szóló véleménye jól ismert nálunk is és általában mindenütt, ahol adórendszer működik, és azt is tudjuk, amit most ő is fel említ, hogy ti. az oktatás és az egészségügy helyzetének jobb vagy gyengébb fokozata a befektetések nagyságától függ (no és persze e két szolgáltatás lakosság közötti elosztásától is, lásd az ingyenes oktatást vagy betegellátást! *K. T.*)

Súlyos igazságot rejt a következő megállapítása és ezt a volt szocialista államok társadalma nagyon jól tudja és érzi: „sok félig fejlett ex-kommunista állam, ahová a fejlett országok kihelyezik termelésüket, ki vannak zsákmányolva, abban az értelemben, hogy a nyugati vállalatok olcsóbb, a volt szocialista közoktatásnak köszönhetően képzett mun-

kaerőhöz jutnak: azaz a szocialista állam ingyenesen képezte a munkaerőt a nyugati vállalatok számára.” (Egy alig és talán sokak által nem észrevett definíciózavar van a szerző mondandójában és egyébként nagyon sok más, nyugati gondolkodó megfogalmazásában: hol exkommunista, hol volt szocialista államokról beszélnek, de a köztük lévő különbséget nem magyarázzák, holott nagyon eltérő vonásokkal rendelkezik egy „ex-kommunista” és egy „volt szocialista” társadalmi rendszer.)

Žižek megint meglepő, de szimpatikus fordulattal az irodalomhoz, pontosabban a klasszikus görög irodalomhoz, majd a zenéhez – Mozart Titus kegyelme és Figaro házassága című operáihoz fordul – hogy az „Úr” és alattvalója közötti kétértelmű kapcsolatot illusztrálja: az „Úr” ugyan megkönyörül alattvalóján, azon, aki tartozik neki, ezzel azonban azt az érdekes és érdeke által diktált, talán sokak által észre sem vett, de legalábbis nem tudatos eredményt éri el, hogy „mindörökre adósok vagyunk annak, aki megbocsátott nekünk... S ugyanez igaz a mai kapitalizmusra.” (Idézet Peter Buffet-től, szül. 1958, amerikai Emmy-díjas zenész, filantróp.)

Létezik-e ma osztályharc? Alapvető kérdés. A szerző nagyon szilárdan állítja, hogy igenis létezik: vannak kiváltságos gazdagok és kizsákmányolt, „romok” között élő szegények, akiknek Peter Sloterdijk német filozófus (szül. 1947) szerint kilátásuk sem lehet sorsuk jobbítására, hiszen – véleménye szerint – „a globalizáció végső szakaszában beveződött a világrendszer fejlődési folyamata, és – kapitalista rendszerként – immár minden életfeltételt meghatároz.” Vitatható megállapítások, amelyek a nyugati társadalomtudományokban erősen tartják magukat – hogy miért, az egy külön könyv témája lehet...

Egyház és pedofília, pervertált (tehát nem magától jövő) társadalmi – rituális logika a katolikus egyházon belül, cinizmus a keresztény egyházakon belül a papok pedofil magatartásának megítélésében, majd egy újabb pszichoanalitikai kísérlet a kínai marxizmus „titkosítást titkosító” (idézőjel tőlem, *K. T.*) rendszeréről, amelyhez A velencei kalmár-ból vett idézet is társul, dohányzás és konzumerizmus (neologizmus, kb.: a fogyasztás dicsérete, magasztalása, fogyasztói szokások terjesztése/terjedése, *K. T.*), szex és pszichoanalízis, bűn és büntudat a pszichoanalízis tükrében Dosztojevszij Karamazov testvérek című regénye által illusztrálva, nyugati liberális balosok és az iszlamofóbia – megint csak a pszichoanalízis tükrében. A Hamlet és Paul Robeson Ol’Man River című dalának rövid elemzése után az I. világháború kapcsán kifejti, miért jelentheti a „fel nem robbant bombákkal teli senki földje a Grál-mítoszbeli Átokföldje új változatát”, ami „hallucinációként visszatér a Valóságba”. Elemzése itt is a lacani pszichoanalízisre támaszkodik, nem egészen szerencsésen, hiszen annak a háborúnak kegyetlen valóságát az ilyen megközelítés nemigen reprodukálhatja. De felemlíti a perui Fényes Ösvény felkelést, a cionizmus és a baloldali muszlimpártiak ellenségeskedését, a munkásosztály és a proletariátus közötti különbséget (itt Marxot idézi), és az egyptomi hadsereg véres fellépését az iszlamista tiltakozók ellen, Pál apostol rómaiakhoz írt levelét, a tálibok 2009-es hadicselekményeit, diktatúra, liberalizmus, opportunisták és kommunisták viselkedését a mai világban, felhívva a figyelmet az óvatos, nagyon körültekintő meghatározásokra, különösen olyan országok vonatkozásában, mint a fejlődő Törökország, Brazília, Svédország. Külön kiemeli a „zúrt a Paradicsomban” Irán esetében, ahol a Khomeini által kirobbantott forradalom a Nyugattal szoros szövetségben álló, ugyancsak gyorsan (és erőszakosan) végrehajtott modernizálás ellen zajlott. Nagyon reálisan, az elmúlt esztendő közel-keleti, szintén atrocitásokba torkolló eseményeire hivatkozva bizonyítja, hogy egy diktatórikus-autoritárius rendszer megdöntése nem föltétlenül vonja maga után a társadalmi-politikai fejlődést: Egyiptomot – Mubarakot, illetve Dél-Afrikát –

Mandelát hozza fel példaként: egyik országban sem változott a tömegek, a nép helyzete, miután diktátoraikat elűzték.

És akkor a Jövő? Miben áll alakításának/alakulásának lényege, legalábbis a mai Európában?

Először is a szerző megint Bifo Berardit (lásd fentebb!) idézi, aki a Jövő építésének mai akadályait mutatja be nem éppen hízelgő szavakkal, de amelyek tagadhatatlanul mély igazságokat fednek. Íme: „Soha életünkben nem voltunk ennyire impotensek. Sohasem kukultak meg ennyire értelmiségiek és aktivisták, sohasem voltak ennyire képtelenek megtalálni a módját, hogy új lehetséges irányt mutassanak... A globális kapitalista ideológiá(nak) a megsemmisítő hatásairól tanúskodnak, amely örült, versengő munkával kapcsolta össze az individualista hedonizmust, így elfojtva a koordinált kollektív cselekvés lehetőségét... Mit lehet tenni ilyen szituációban, amelyben a tüntetések, de még a demokratikus választások is hasztalanok?” És egy konkrét javaslat: „Csak a visszahúzódas, a passzivitás és az illúziókkal való leszámolás nyithat új utat. Csakis a társadalmi versengés terepét elhagyó, önmagukra támaszkodó közösségek nyithatnak utat új remény előtt.”

Ember és természet, kutatás és etika szoros kapcsolata – még ha sokszor egyszerűsített formában is – közismert; e kapcsolat az „első, reális” (idézőjel tőlem, *K. T.*), már nemcsak a jelenre vonatkozó tényei a biotechnológia és a bioetika: az előbbi a „tudományos beavatkozások... új lehetőségeit fürkészi, [az utóbbi] morális korlátokat szab a biotechnológia által termelt lehetőségeknek.” És mire figyelmeztet a jövőre nézve a természet és az ember közötti kapcsolat, amelyről szintén nem szabad megfeledkeznünk? „... nem vagyunk képesek ellenőrzésünk alatt tartani a beavatkozásaink által kiváltott következményeket – ki tudja, mik lesznek biogenetikai mérnökösködésünk vagy a globális felmelegedés végső következményei?”

Marx, Engels, Lenin és a kommunizmus kapcsolata Žižek gyakran érintett témája. Véleménye a három szerzőről és a kommunizmusról nem minden esetben egyértelmű (ld. fentebb). Szerencsére minden bírálata ellenére komolyan, mint a világot, történelmet és társadalmakat érintő aspektusokról beszél róluk. Így például Leninnel kapcsolatban kiemeli, hogy a kommunista vezér taktikáját az adott, Oroszországbeli állapotokhoz igazította, változtatta, többek között az 1920-as évek elején, amikor látta, hogy a szocializmus nem egészen úgy alakul, ahogyan szerette és kellett volna, és ekkor már a nyugati „burzsoá kultúra és civilizáció” terjesztését kezdte hirdetni. India apropóján az idegen nyelv – jelen esetben az angol – erőszakos bevezetéséről beszél; megmagyarázza és állítja, hogy az indiaiaknak „ki kell engesztelődni” az angol nyelv használatával, mivel az „többlet-lehetőséget adó médium, a szabadság tényleges feltétele”. Praktikus magyarázata szerint „nem azzal győzzük le a kapitalizmust, hogy nem engedjük többé behatolni az angol nyelvet mint médiumot, hanem azzal, ha úgyszólván a saját pályájukon győzzük le a gyarmatosítókat.”

Politika és pszichoanalízis: Winston Churchillnek a „katonai döntés titokzatos természetéről történő töprengésével” kapcsolatban vezeti elő újra az „Úr-figurát”, akinek az a feladata, hogy a komplex, érveket és ellenérveket felvonultató, nem csupán az ész igénybevevő kérdésekben döntsön, hanem „külön kell választania azokat [ti. személyeket], akik továbbra is a régi paraméterek szerint szeretnék tengetni az életüket, és azokat, akik tudatában vannak a szükséges változtatásnak.” Hegellel kapcsolatban a „szükségjogot” elemzi. Bill Gates-t mint „mai humanitáriusan gondolkodót” említi. Különös, sajátos összefüggésekben alkalmaz olyan szavakat, mint obszcén, cinikus – ezeket bizonyos szempontok alapján, többek között az „Úr” alakjával, szerepével is összekapcsolja. Ezenkívül nem sokszor tapasztalhattuk, hogy Che Gueverát és Krisztust együtt említik és

idézük, mint ő teszi. Végül, hogy megint a kultúráján maradjon, egyik eszme-futtatását egy film idézésével fejezi be: a Batman-trilógiával. Több oldalon keresztül – már-már végletes részletességgel – ismerteti, elemzi a cselekményét, a nézők többsége előtt valószínűleg soha fel nem merült etikai, erkölcsi, politikai következtetéseket vonva le a filmből...

Összegezzünk!

Žižek a legújabb kori történelem eseményeit, irányzatait, mozgását, személyiségeit próbálja magyarázni, összefüggéseket keresve közöttük, egy olyan megközelítési mód segítségével, amely gyakran, nem mindig szerencsésen, több útra ágazik, s ez a mód nem mindig válik teljesen világossá előttem (mert talán főleg hangsúlyozni, hogy kizárólag a saját véleményemet teszem itt és most publikussá). Szóval, miért nem mindig és nem minden világos abból, amit a szerző közöl, leír?

Úgy érzem, nem sikerül neki összebékíteni – mert objektíve nem is lehet – a pszichoanalízist mint elméletet és annak többféle irányzatát és a marxizmust mint elméletet, illetve a pszichoanalízist és kommunizmust/szocializmust mint elméletet és gyakorlatot. Ezt ő is bevallja könyve végén: „nincs könyvemnek olyan vezérmotívuma..., amely világos politikai stratégia szerint irányítaná az elemzéseket. A szerző mindazonáltal reméli, hogy a figyelmes olvasó a sokféle téma felszíne alatt meg fogja pillantani a kommunista horizontot.” Hát igen, sok és sokféle témát vonultat fel, de ezek elkerülnek minden központosító eszmét, csaponganak, itt-ott a gondolatok túlburjánzása, túlbonyolítása bizony megdolgoztatja az olvasót (ami viszont gazdag horizontokat is előre vetít, és ez csak hasznára válik az olvasónak). Igaz, ezt is bevallja ugyancsak a könyve végén: „Úgy látszik, e kis könyvem is »tartlok« [a „tattle” skót igéből, ami pillanatnyi emlékkiesést jelent], hiszen ide-oda ugrál: az adósságvezérelt gazdaságról a cyberspace fölött gyakorolt ellenőrzésért vívott küzdelemre, az arab tavasz zsákutcájáról az eurocentrizmus hiábavalóságára, az ideológiai mint felettesen nyomásáról az erőszak kétértelmű szerepére a küzdelmekben.”

A sok téma önmagában persze nem minden esetben baj, főleg ha a bennünket, a történelem jövőjét illető megoldások is felbukkannak, mint például Ukrajna és Európa közeledésének feltételei, a jog és a törvény kivételes esetekben kivételes módon történő alkalmazása, a fundamentalista mozgalmak esetében hogyan és miért kell a „szociális alkotóelemet” figyelembe venni, a liberálisok és a radikális baloldal szövetségének fontossága, a nemzeti egység létrejöttének „fennkölt pillanatai után” hogyan és miért kell a holnapra gondolni, mikor lehet és kell a „kommunisták vagyunk” jelszót magunkra alkalmazni, mi az, amit a tiltakozások során figyelembe kell venni, milyeneknek kell lennie a globális kapitalizmust megdönteni kívánó tiltakozásnak, milyen feltételekkel lehetne a magas adókulcsokat mérsékelni (ld. Thomas Piketty [francia közgazdász, szül. 1971] nagyszabású, magyarul is megjelent, *A tőke a 21. században* című művét...). Sajnos, e sok téma közül csak néhányat tudtam érinteni, azokat is gyakran csapongva, ahogyan maga a szerző is teszi; a (valószínűleg most is) megengedett terjedelem visszafogásra kényszerít, ahogyan a más szerzőket is...

(Slavoj Žižek: Zűr a Paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig. Bp., 2016, Európa Könyvkiadó, 402 p.)

Puskázó külföldi diákok az Egyesült Államokban

A *The Wall Street Journal* New York-i napilap felmérést végzett ötven olyan amerikai állami egyetemen, melyek sok külföldi hallgatót fogadnak. Az összegyűjtött adatokból kiderül, hogy a vizsgán a külföldi diákok átlagosan ötször gyakrabban csálnak, mint az amerikai fiatalok. Úgy tűnik, hogy a jelenség leginkább a kínai diákok körében fordul elő.

Az amerikai egyetemeken a 2014–2015-ös tanév első szemeszterére 586 208 külföldi diák iratkozott be. Közülük 50 000 fiatal jött Dél-Koreából, ugyanennyien Szaúd-Arábiából, az indiai hallgatók száma 23 500 volt, a kínaiaké pedig több mint 165 000. Az Egyesült Államokban tanuló francia diákok száma eléri a kilencezret.

Az amerikai oktatók és hallgatók egyetértenek abban, hogy sok külföldi diák nem érti, vagy nem fogadja el az amerikai felsőoktatási intézmények tisztességes magatartásra vonatkozó normáit.

Hamisított diákigazolványok

David Sandersnek, az Indiana állambeli Purdue egyetem tanárának nemrégiben négyezer külföldi diák dolgozatát kellett elolvasnia: „*Nem is tudom pontosan megmondani, hogy hány dolgozat kezdődött ugyanezzel a mondattal: »A XX. század a fizika százada volt, a XXI. század az élettel foglalkozó tudományok százada lesz.«*” A diákok lelkiismeretesen lemásolták ugyanazt a dolgozatot. Többségük kínai volt.

Az elmúlt évben Ohio állam egyetemének tudomására jutott, hogy egy diák így reklámozta magát kínaiul a hirdetőtáblán: 500 dollár ellenében biztosítva van a legjobb osztályzat elérése a vizsgán; a jelölt helyetti vizsgázással. Feltehető, hogy több mint 30 diák használta ki ezt a lehetőséget. Ami pedig a Kaliforniai Egyetem irvine-i campusát illeti, az egyetem nagyszámú, profi

módon hamisított diákigazolványt foglalt le, melyek ugyancsak kínai diákoké voltak.

„*Kínában egy ember addig csálhat, amíg rajta nem kappják*” – állítja a sanghaji Lanqing Vang, jelenleg a Georgia Institute of Technology (Georgia Tech) villamosmérnök-hallgatója. Paidi Shi, aki a kínai diákok egyesületének alelnöke a San Diegó-i Kaliforniai Egyetemen (UCSD), ezzel ugyan nem ért egyet, de elismeri: „*Kínában a diákok nagyon erős nyomásnak vannak kitéve. Némelyikük mindenre kész, csak hogy jó jegyet kapjon.*”

Előadások a követendő magatartásról

Csingven Fan a kínai diákok és tanárok egyesületének elnöke Davisben, a Kaliforniai Egyetemen. Szerinte egyes kínai diákok a szó szoros értelmében kimerülnek attól, ahogyan a középiskolában magolniuk kell. Amikor egyetemre jönnek „*élvezni akarják az életet és mindazt, amitől korábban meg voltak fosztva. Puskáznak, plagizálnak, egyszóval csálnak, mert nem fordítanak időt a felkészülésre, a vizsgán viszont át akarnak menni.*” Másrészt Csingven kifejti, hogy a csalás értelmezését illetően „*különbség*” van az amerikaiak és a kínaiak között. Kínában például általánosan elfogadott és megengedett módszer, hogy a diákok egy dolgozatot csapatmunkában készítenek el.

A jövőben számos amerikai egyetem olyan előadásokat akar a tantervébe iktatni, melyek a tisztességes magatartás egyetemi normáiról és követendő gyakorlatáról szólnak. A Georgiai Műszaki Egyetemen minden előadóterem bejáratára kitétték az etikai szabályzatot.

A csökkenő pénzübeli támogatások ellensúlyozására az amerikai állami és magánegyetemek egyre több külföldi diákot fogadnak, akiktől az amerikaiak által fizetett tandíj dupláját vagy akár a háromszorosát is elkérik.

Mint a *The Wall Street Journal* elárulja, a csalás nagy problémát jelent a campusokon – függetlenül a tanulók származásától. Az Egyetemi Integrációs

Központ (Center for Academic Integrity) igazgatónöje, Teddi Fishman szerint, a hallgatóknak mintegy hatvan százaléka beismerte, hogy az elmúlt év során legalább egyszer csal.

(*Le Monde*)

David Karas

A menekültek iráni szószólója Magyarországon

Amikor Babak Arzani 2010-ben elmenekült Iránból, és Magyarországra érkezett, olyan földön találta magát, melynek nyelve idegen volt számára. Hozzájárult egy menedékkérők és menekültek jogait védő csoport létrejöttéhez.

Babak Arzani egyike volt annak a több százezer iráninak, akik részt vettek az ún. Zöld Mozgalomban,¹ és kivonultak Teherán utcáira, hogy tiltakozzanak Mahmud Ahmadinezsád 2009-es országos elnök-választási győzelmének hivatalos bejelentése ellen.

A polgári engedetlenségi mozgalomnak és békés tiltakozásnak induló szervezkedés végül erőszakba csapott át. Amikor a kormányerők bevonultak, a mozgalom tagjai közül többet megvertek, letartóztattak, illetve megöltek. Szertefoszlott reményeik és romba dőlt életük láttán, sokan – köztük Babak Arzani is – kénytelenek voltak elmenekülni hazájukból. „Lényegében mindent hátra kell hagyni, és menekülni – mondja. – Ilyenkor úgy érezzük, vége van a világnak.” Bár Arzani sikeresen eljutott 2010-ben Magyarországra, ez sok nehézség árán történt. Útja során egyedül volt, és egy olyan országba került, melynek nem beszélte a nyelvét. „Ilyenkor nem tudjuk, mi zajlik körülöttünk – meséli. – Próbálunk információt szerezni az angol nyelvű hírforrásokból, vagy egy olyan nyelven, amit nem értünk, de ilyenkor nehezebb megtudni és megérteni, hogyan működnek a dolgok.”

Azok a problémák, melyeket saját maga menekültként átélt – a jelenleg Európába özönlő menekülteket körülvevő nehézségekkel együtt – arra indították, hogy elköteleződjenek a *Migszol*, a magyarországi Migráns Szolidaritás Csoport mellett. A 2012 végén létrejött Migszol egy kötetlen és független csoport, mely bevándorlókból, menekületekből és olyan magyarokból áll, akik a menekültek és menedékkérők politikai és társadalmi jogaiért járnak közbe. A magyarországi angol nyelven működő civil társadalmi csoportok egyike. „Nem volt másik alulról szerveződő kezdeményezés, mely felvállalta volna a migránsok ügyét” – mondja Arzani, a szervezet egyik alapító tagja, aki most húszas éveinek vége fele jár. „A fennálló civil szervezetek mind állami támogatással működtek, és szolgáltatásaik nem álltak összhangban a szükségletekkel” – állapítja meg.

A Migszol tevékenységét a migránsok változó igényeihez igazítja – figyelme kiterjed mindenre: ingyenes magyar nyelvtanfolyamok szervezésétől a menekültekre és menedékkérőkre vonatkozó szabályozások nyomán követéséig. Munkájuk egy részét képezi a menekülttáborok és tranzitónák látogatása, hogy hivatalos feljegyzéseket készítsenek a tapasztalatokról, és tanúvallomásokot gyűjtsenek össze, illetve a migránsok és a különböző ügyintézők között közvetítenek. A csoport különböző megmozdulások, köztük tüntetések szervezője és tevékeny részese, hogy felhívja a figyelmet az ügy fontosságára.

A Migszol jelenleg körülbelül 25-30 aktív taggal rendelkezik, akik valamennyien önkéntesek. A csoport akkor jött létre, amikor a menekültek, akikre a hajléktalanok sorsa várt, tiltakozást akartak szervezni Budapesten a magyar Országház épülete előtt. Arzani és még néhány tüntető segítettek sikerre vinni az ügyet.

„Lényegében egyfajta társadalmi mozgalomnak indult, mely fel akarta hívni a figyelmet a menekültek néhány problémájára – meséli. – Újrafogalmaztuk és mérlegeltük mindazt, amit számukra szükségesnek éreztünk.”

Magyarország és az európai menekülthullám
Magyarország résztvevője annak az európai vitának, mely a válaszadás mikéntjét keresi arra a példátlan menekülthullámra, mely az

¹ A 2009-es iráni elnökválasztás után létrejött mozgalom, melynek résztvevői az állítólag tisztességtelen eszközökkel hatalomra jutott Ahmadinezsád lemondását követelték. A zöld az egység és a remény színét jelképezte az 1978–79-es iráni forradalom óta legnagyobb politikai megmozdulásban.

utóbbi hónapokban és években a háború, üldözés és szegénység miatt özönlik ide. Az ENSZ adatai szerint tavaly egymillió ember érkezett Európába – e számadat közel felét a hazájukban dúló háború elől menekülő szíriaiak tették ki.

A Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (IOM, International Organization for Migration) szerint Magyarország földrajzi helyzetének és EU-tagságának köszönhetően mindig is „tranzit, származási és célország volt mind a törvényes, mind az illegális migráció számára”. A magyarok úgy válaszoltak a menekülthullámra, hogy szükségállapotot és határárat hirdettek, illetve csökkentették a segélyeket. A magyar kormány ezeket az intézkedéseket elengedhetetlennek látta az ország, a határok, és általában az Európai Unió biztonságának védelme szempontjából. Egy a Miniszterelnöki Hivatal által kiadott – a kormány szerepét értékelő – közlemény szerint Magyarország továbbra is támogatja pénzügyileg a migránsokat. A közlemény ezenkívül még azt állítja, hogy az ország mindenben az uniós jogszabályoknak megfelelően járt el.

A magyar kormány elégedetlenségét fejezte ki azokkal a menedékkérőkkel szemben, akik nem tartják be a szabályokat. „A tranzitónába belépni kívánó migránsok túlnyomó többsége vagy már benyújtotta a menedéjogi kérelmét Görögországban vagy útközben egy másik európai országban, illetve megtehették volna” – olvasható a közleményben. – Ezekben az országokban megfelelő szállást és ellátást kaptak volna, de ahelyett, hogy megvárták volna, hogy döntés szülessen ügyükben, útjuk folytatása mellett döntöttek.”

Az ENSZ menekültügyi főbiztosa nemtettségének adott hangot Magyarország hozzáállásával kapcsolatban. „Magyarország hivatalos válasza az európai menekültválságra nem tanúsít együttérzést és megértést a háború áldozatai iránt” – jelentette ki Babar Baloch, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) közép-európai regionális képviselőjének szóvivője egy e-mailes interjúban. „2015 júliusa óta a – háború és üldözés elől – menekülők a védelem egyre beszűkülő lehetőségeire lelnek Magyarországon a nemzetközi és európai jog szerint megíráó fogadtatás helyett.”

Baloch dicsérte a magyarországi civil és a helyi szintű szervezetek szakadatlan erőfeszítését, amellyel az újonnan érkezőket támogatják a „menekültek ellen folytatott ádáz hivatalos kampány ellenére”.

A „választható integráción” van a hangsúly

A Mígszol munkájában tevékenyen részt vesz a bécsi születésű Anja Wodicka. 2015 szeptemberében jött Magyarországra, hogy a mesterdiplomáján dolgozzon, melyben a nacionalizmus általános irányvonalait vizsgálja – ez a kutatási téma megfogalmaz némi kritikát a menekültkérdésre adott európai válaszokat illetően.

A húszas éveinek közepén járó Anja Wodicka egy olyan Mígszol-projektben segítkezik, mely az idevonatkozó jogszabályokat, híreket és egyéb hivatalos információkat tekinti át – majd lefordítja és összegzi a részleteket a csoport weboldala és blogja számára.

Wodicka Arzanihoz hasonlóan tartózkodik az „integráció” szó hagyományos értelemben vett használatától, mondván, hogy ez azt sugallja, hogy az újonnan érkezetteknek alapvetően a már itt élő emberekhez kell hasonlatossá válni, ahelyett, hogy megőriznék egyéniségüket és kulturális identitásukat. Ehelyett Wodicka utal a „választható integrációra”, melyet a Mígszol hangsúlyoz az újonnan érkezőkkel kapcsolatban.

„Az integráció számunkra azt jelenti, hogy segítünk az embereknek megküzdeni a problémáikkal” – mondja Anja Wodicka, a legnagyobb nehézségek közt említvén az otthontalanságot és a nyelvi korlátokat.

Prem Kumar Radzsaram, a budapesti Közép-európai Egyetem szociológia és társadalmi antropológia tanszékének docense a következő észrevételt teszi a Mígszol Magyarországon kifejtett hatásáról: „A Mígszol fontos szerepet játszik új politikai lehetőségek mérlegelésében, és annak megkérdőjelezésében, hogy miért ragaszkodik ilyen makacsul a kormány a bevándorlók és a menekültek mindennapi életből való kirekesztéséhez – írja Radzsaram egy e-mailjében. – Más csoportokkal karöltve folytatják a küzdelmet a magyar kormány azon próbálkozásai ellen, hogy minél kevesebb nyilvánosságot kapjanak a migránsok, és eközben felhívják a

figyelmet a kormány némely igazságtalan, sőt törvénybe ütköző lépésére.”

Arzanival és Wodickával egy Budapest központjában lévő kávéházban beszélgetett a Christian Science Monitor riportere – nem több mint három metrómegállónyira a Keleti pályaudvartól. 2015 szeptemberében tele voltak a nemzetközi újságok címlapjai a pályaudvar mellett felvert átmeneti menekülttábor riasztó képeivel, ahol igen feszült helyzet alakult ki a migránsok és a magyar rendőrség között.

Arzani szerint továbbra is mindent eláraszt a migránsellenes propaganda. „Ha hallgatjuk a rádiót vagy nézzük a tévét Magyarországon, legtöbbször minden hír arról szól, hogy a migránsok terroristák” – mondja. Ennek ellenére Arzani bizalommal tekint a jövőbe a Mígszol tevékenységét illetően – még ha ez egyéni kezdeményezésre történik is. „Hiszünk abban, hogy teszünk valamit a közösségért, és kis dolgokban, alulról szerveződve kezdjük. – fejezi be mondanóját. – Még ha nem is tudunk változtatni a világpolitika folyásán, befolyással lehetünk néhány ember mindennapi életére.”

(*Christian Science Monitor*)

Sebastian Faber

Spanyolország idegenlégióisai: A Lincoln Brigád és a spanyol polgárháború öröksége

Adam Hochschild: *A szívünkben őrzött Spanyolország: amerikaiak a spanyol polgárháborúban (Spain in Our Hearts: Americans in the Spanish Civil War*, Houghton Mifflin Harcourt, 2016, 464 oldal) című könyvének recenziója

2008. március 30-án több száz ember gyűlt össze a tengerparton San Francisco városában, hogy részt vegyenek egy emlékmű leleplezésén, melyet az Abraham Lincoln Brigád tiszteletére állítottak: a spanyol polgárháború idején 2800 amerikai csatlakozott a több mint ötven országból érkezett közel 35 000 önkénteshez, hogy a Spanyol Köztársaságot védjék a fasiszta erők

ellen. Az 1936-tól 1939-ig dúló elkeseredett küzdelem körülbelül félmillió ember – köztük legalább 750 amerikai – halálát követelte, és Francisco Franco tábornok nemzeti frakciójának győzelmével végződött.

Az emlékmű egy tizenkét méter hosszú acél-szerkezet, melyet írott szövegeket és fényképeket rejtő, átlátszó önixtégla sorai töltenek ki. „Jobb állva meghalni, mint térdelve élni” – olvashatók az egyikben a spanyol kommunisták vezéralakjának, Dolores Ibárrurinak a szavai. A szoboravatási ünnepségen Gavin Newsom polgármester a következő szavakat intézte a tömeghez: „Az Abraham Lincoln Brigád szelleme olyan örökség, mely nekünk jutott osztályrészül”. A mikrofont később átadták a tizenegy jelenlévő amerikai háborús veterán egyikének. Abe Osheroff huszonegy éves korában hagyta el brooklyni otthonát, hogy Spanyolországba utazzon harcolni. Beszéde során a kilencvenkét éves öregúr semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy világnézeté azóta is változatlan maradt. „A gazemberek soha nem hagynak fel gonosztetteikkel – mennydörögte toloszékéből erős New York-i akcentussal –, a tisztességes emberek pedig soha nem adják fel a harcot.”

Nem sokkal azután, hogy San Francisco felállította emlékművét, Santanderben, a spanyol kikötővárosban lebontottak egy másikat – annak a Francónak a lovas szobrát, aki vasmarokkal irányította az országot a háború végétől 1975-ben bekövetkezett haláláig. Maga a tény, hogy „hasonmása” több mint három évtizedig maradt a helyén Franco halála után, azt sejteti, hogy Spanyolországban nem mindenki osztja Osheroff nézeteit a jókkal és a gonoszokkal kapcsolatban. Valójában mind a mai napig sokan némi nosztalgiával tekintenek vissza a Franco-korszakra – és magára a diktátorra is. 2006-ban a spanyol *El Mundo* újság arról tudósított, hogy egy általa végzett közvélemény-kutatás szerint a spanyolok egyharmada úgy hiszi, Franco jogosan döntötte meg a köztársaságot. Ezek után nem okoz meglepetést, hogy Santanderben nem mindenki látta örömmel a diktátor szobrának eltávolítását: miközben a munkások fűróikat és vágópisztolyaikat készítették elő, tiltakozók egy csoportja virágokat helyezett el szeretett

caudillójuk ('katonai vezetőjük') emlékére. Még a városvezetőség sem repesett a boldogságtól; csak a spanyol parlament sürgetésére döntött a szobor eltávolításáról.

Az ellentétes érzelmek effajta megnyilvánulása furcsának tűnhet, ha figyelembe vesszük a Franco-uralom jól ismert gaztetteit, Spanyolországban a fasizmusból demokráciába való átmenet idején azonban kulcsfontosságú volt, hogy kerüljék a közvetlen összeütközést a közelmúlttal. Míg Franco hatalmon volt, úgy rendelkezett, hogy János Károly király kövesse őt; Franco halála után János Károly elfoglalta az 1931 óta üresen álló trónt. Mindenesetre, amikor helyreállították a monarchiát, pálfordulás következett be, és a király megállapodást kötött Spanyolország ellenzéki pártjaival, hogy hároméves, békés átmenetet biztosítson a demokráciába. A szerződés fő elemei között volt a rendszer kiszolgálóinak és a Franco-ellenzék üldözöinek nyújtott teljes amnesztia. Ez az amnesztia széles körű támogatást élvezett: miután az ország végre felszabadult a Franco-uralom alól, keveseket érdekelt a bűnösök felelősségre vonása, a hamisított adatok kiigazítása vagy a rezsim számos áldozatának rehabilitációja. Következésképpen a legtöbb állami intézmény és hivatalnok is a helyén maradt. Hasonlóan érintetlenül hagyták a háború alatt ítélet nélkül kivégzett spanyolok jelöletlen tömegsírait is; maradványaikat a Franco-rezsimnek eszébe sem jutott kihantolni – ezt a feladatot civil szervezetek kezdték magukra vállalni az ezredforduló körül, állami támogatás nélkül.

Az események igazából csak 2007-ben kezdtek más fordulatot venni, amikor a polgári erőnek sikerült nyomást gyakorolniuk a szocialista vezetőségű kormányra, hogy fogadjon el a történelmi emlékezet törvényét (Ley de Memoria Histórica). Az intézkedés azt célozta, hogy tűnjön el a közéletből a Franco-rezsim megannyi nyoma: például a nacionalista tábornokok nevét viselő utcanévtáblák, „az Istenért és a Hazáért” hősi halált halt „mártírok” emléktáblái, valamint a volt diktátor szobrai, mint amilyen a santanderi is. A törvény azt is kikötötte, hogy a spanyol kormány nyújtson némi segítséget a családtagoknak, akiknek szerettei a polgárháború vagy

a Franco-uralom kegyetlenkedéseinek áldozatává váltak. Továbbá megkönnyítette a spanyol állampolgárság megszerzését az Osheroffhoz hasonló külföldi önkéntesek számára, akik részt vettek a köztársaság védelmében.

Annak ellenére, hogy a közhangulat mindinkább ebbe az irányba tolódott el, az ország jobb-közép ellenzéki pártjának, a Franco-korszak egy volt minisztere által alapított Spanyol Néppárt (Partido Popular, PP) képviselői nem támogatták a törvényjavaslat rendelkezéseinek nagy részét.² A parlamenti vita során egy néppárti szenátor „szükségtelennek”, „hiábavalónak” és „értelmetlennek” nyilvánította a törvényt, kijelentvén, hogy „az alkotmányos szerződés megszegésével” „széthúzást és vizzályt” szülne. A törvényt ennek ellenére elfogadták, Osheroffnak azonban soha nem nyílt alkalma arra, hogy kérje a spanyol állampolgárságot: nem sokkal a San Franciscó-i emlékműavatás után elhunyt, még mielőtt a törvény hatályba lépett volna.

Mára már senki sem él a Lincoln Brigád 2800 tagja közül. Történetük azonban fennmarad Adam Hochschild lebilincselő új könyvében, *A szívünkben őrzött Spanyolországban*, mely egy tucatnyi, a polgárháborúban harcoló amerikai sorsát meséli el. Hochschild alapos kutatásokra támaszkodó és mesteri elbeszélés-technikával készült könyve alapműként fog szolgálni az amerikaiak következő nemzedéke számára. A szerző világossá teszi, hogy az a történet, melyet az egyesült államokbeli haladó politikusok hangoztatnak a spanyol polgárháborúról – eszmék vezérelte lázadás és hősiesség, mely tragikus véget ért – egyáltalán nem hasonlít a Spanyolországban kiadott háborús történetekhez. Vissza lehet ugyan idézni azt az időt, amikor mély politikai elkötelezettség amerikaiak ezreit arra ösztönléte, hogy egy messze földön folyó háborúban tegyék kockára az életüket, de teljesen más egy erőszakkal járó politikai konfliktus értelmét keresni. Ez utóbbi ugyanis egy nemzeti közösséget szakított

2 A 2016. június 26-i országgyűlési választásokon a jobb-közép-konzervatív politikai erő, a Mariano Rajoy vezette Spanyol Néppárt (PP) nyert a szavazatok 33,03%-ával. A Spanyol Néppárt 40 tartományban és 17-ből 15 autonóm közösségben (Baskföld és Katalónia kivételével) győzött.

szét, családokat és barátokat osztott meg, százrezeket küldött a halálba vagy száműzetésbe, és négy évtizednyi elnyomáshoz vezetett. Merőben másként emlékeznek ott, ahol az áldozatoknak, az elkövetőknek vagy leszármazottaiknak kell megtalálniuk annak a módját, hogy folytathassák közös életüket egy demokratikus országban.

Bárcsak győztünk volna

Hochschild számos díjnyertes sikerkönyv szerzője; többek között az első világháborút (*Fejeződjék be minden háború, To End All Wars*), és Kongó gyarmatosítását (*Leopold király szelleme, King Leopold's Ghost*) taglaló történeti munkák kötődnek a nevéhez. A spanyol polgárháború az 1960-as évek közepén kezdte el először érdekelni, amikor még fiatal tudósító volt a *San Francisco Chronicle* újságnál. „Két idősebb újságíró kollégám az Abraham Lincoln Brigád veteránja volt – írja az előszóban. – Emlékszem, hogy megkérdeztem egyiküket... hogyan tekint vissza a háborúra. A kézi írógépek és telexgépek zajában, az írásainkat a betűszedőhöz szállító csőposta süvítő hangja közepette – a szerkesztőségben szokásos könnyed hangvételtől eltérően – mélyeséges átérzéssel így válaszolt: »Bárcsak győztünk volna.«”

Az az érzelmi kötődés, mely Hochschildot pályája során a Lincoln-veteránokhoz fűzte, egész nemzedékére jellemző volt. Az 1960-as és 1970-es években az idősebb és a fiatalabb baloldaliak nem értettek mindenben egyet, de a spanyolországi háború megkérdőjelezhetetlen viszonyulási pont volt. Az amerikai baloldal történetének legfontosabb fejezeteként tartják számon mind a mai napig.

A spanyol polgárháború 1936 nyarán kezdődött egy sikertelen katonai államcsíny után, mely a köztársaság frissen megválasztott, baloldali Népfront (*Frente Popular*) vezette kormányát akarta megdönteni. A nacionalista katonai lázadók a nagyhatalmú katolikus egyházzal és a rendkívül gazdag földbirtokos osztállyal karöltve úgy látták, hogy a korszerűsíteni akaró, világi Népfront veszélyt jelent gazdasági és politikai érdekeikre, illetve azokra a hagyományos vallási értékekre, melyek nézeteik szerint a spanyol nagyságot testesítették meg. A náci Németország és a fasiszta Olaszország a nacionalisták ügyét

támogatták. Azonban a jelentősebb nyugati hatalmak – beleértve az Egyesült Államokat is –, ahelyett, hogy egy társdemokrácia mellé álltak volna és a köztársaság segítségére siettek volna, távol maradtak a konfliktustól. Ennek ellenére a háború a nemzetközi figyelem központjába került – a *The New York Times* napilapban több mint ezerszer szerepelt a címdoldalon – és élesen megosztotta a közvéleményt. Amerikaiak százezrei – köztük számos ismert személyiség – támogatták a köztársaságot különféle módon. Sok esetben érintettségük kitörölhetetlen nyomokat hagyott életükön és munkásságukon. Ernest Hemingway íróként haditávíratok küldésében és egy az eseményeket megőrkítő dokumentumfilm készítésében működött közre, valamint az *Akiért a harang szól* (*For Whom the Bell Tolls*) bestsellere is a háború alatti Spanyolországban játszódik. Partnere, Martha Gellhorn, a – a tényfeltáró újságírás úttörőjének számító – *Collier's* folyóirat és más kiadványok számára tudósított; itt indult életpályája, melynek során az Egyesült Államok egyik legismertebb női haditudósítójává vált. Langston Hughes afroamerikai költő és drámaíró pedig a nagy múltú *Baltimore Afro-American* hetilapban cikkezett Spanyolországról, különös tekintettel az egyesült államokbeli fekete önkéntesekre, akik a Franco elleni küzdelemben a hazájukban tapasztalt faji elnyomás elleni harc kiterjesztését látták. (Spanyolországban, az Egyesült Államok katonai történetében először, egy fekete tiszt, Oliver Law került egy fehér bőrű katonából is álló egység élére.)

Bár Hochschild jobbára kerüli a hírességeket, igen sokat ír egy Eric Blair nevű fiatal brit íróról, aki csatlakozott egy köztársaság-párti fegyveres alakulathoz, és 1937-ben súlyosan megsérült – később a George Orwell írói álnéven vált ismertté. Könyvének többi hőse kevésbé ünnepelet, de nem kevésbé lenyűgöző személyiség. Robert Merriman egy favágó délceg, magas, karizmatikus hatású fia volt, akit a sors a Kaliforniai Egyetemre, Berkeley-be szánt közzgazdásznak. Elkötelezett baloldaliként 1935-ben Moszkvába utazott, hogy a szovjet típusú mezőgazdaságot tanulmányozza, de a spanyol polgárháború kitörése félbeszakította kutatómunkáját. 1937-ben megérkezett Spanyolországba, ahol a Lincoln

zászlóalj (Lincoln Battalion) parancsnokává vált – mely a többi angol nyelvű zászlóaljjal együtt a köztársaság XV. Nemzetközi Brigádját alkotta. Merriman egy évvel később, rejtélyes körülmények között halt meg. Különböző magyarázatok vannak, de vélhetőleg egységével ellenséges erőkbe botlott egy zűrzavaros visszavonulás során. Minden bizonnyal a helyszínen kivégezték, testét azonban soha nem találták meg. Merriman ihlette az *Akiért a harang szól* főhősének az alakját, és Hochschild osztja Hemingway csodálatát a közgazdász iránt, aki a történelmi események hatására kiváló katonai parancsnokká lett.

Hochschild Louis Fischer amerikai újságíró történetét is elmeséli, aki az orosz forradalmat követő években tudósított a Szovjetunióból – a bolsevikok álláspontjára helyezkedve. Fischer a nagy tekintélyű baloldali *The Nation* hetilap számára küldött híreket a Spanyolországban zajló háborúról, miközben a köztársasági vezetés nem hivatalos tanácsadójaként is szolgált, előtte rövid ideig a XV. Nemzetközi Brigád hadbiztos volt. (Mint Paul Preston történész rámutat, ezek a váltakozó szerepek nem voltak szokatlanok; Spanyolországban a külföldi tudósítók így vagy úgy az események részeseivé váltak.) Fischert nemcsak az ifjúkori idealizmus vonzotta a baloldali eszmék felé – írja Hochschild –, hanem „az olyan emberek elismerés és hatalom utáni éhsége is, akik mindezek híján nőttek fel.” A sztálini tisztogatások nyomán mindenestre a kommunizmus ígézetében élő Fischert kiábrándultság fogta el; később egy esszéjével szerepelt *A bukott isten* című, volt kommunisták vallomásait összegyűjtő 1949-es kötetben, melyet a hidegháborús korszak kommunistaellenes irodalmának klasszikusként tartanak számon³.

Az, hogy a szovjetek milyen szerepet vállaltak a spanyol polgárháborúban, ma éppúgy vita tárgya, mint volt az 1930-as években. A szovjet támogatás növelte a Kommunista Párt befolyását a köztársaságon belül, továbbá a köztársasági hatalom szovjet ügynökök közreműködésével hallgattatta el a másként gondolkodókat; a

Moszkvában ezzel egy időben zajló tisztogatások módszerei köszöntek vissza. Ennek ellenére, mint Hochschild rámutat, Spanyolországban a szovjetek hatalmának világosan körvonalazható határai voltak, gyakran azonban túlzott jelentőséget tulajdonítottak neki. Hochschild tartózkodik attól a konzervatív történészek körében rendszeresen elhangzó túlzástól is, miszerint a köztársasági győzelem Spanyolországot szovjet csatlósállammá változtatta volna – ez pusztán illúzió volt, mely a hidegháborús időkben azt a Franco-képet táplálta, mi szerint ő volt a Nyugat vigyázó őrszeme a kommunisták elleni harcban.⁴

Hochschildot, aki a szíve mélyén maga is újságíró, különösképpen foglalkoztatta, hogy hogyan tudósítottak a riporterek a háborúról, hogyan egyeztettek össze politikai meggyőződésüket szakmai feladataikkal, illetve hogy a szerkesztők és a laptulajdonosok hogyan alakították a híryanagot. Arra a megállapításra jutott, hogy sok újságíró hajlamos volt a „csordaszellem” követésére, és így fontos tudósítanivalók kerültek el a figyelmüket, többek között annak a társadalmi forradalomnak a kiterjedtsége és jelentősége, mely Katalóniában és egyéb helyeken zajlott le a háború első hónapjaiban: ekkor munkásszervezetek vették át a gazdasági irányítást, és a spanyolok rövid idő alatt új fejezetet írtak Európa társadalmi osztályainak évszázados harcában.

A szerző egy szenzációs hírt is megoszt olvasóival, mely a háború idején nem került be a jelentősebb újságokba: a történet arról szól, hogy Torkild Rieber, a Texaco cég norvég származású vezérgazdátja – akinek nagy kedvence volt nem egy fasiszta diktátor – hogyan segítette Francót a háború megnyerésében. Rieber hitellel ajánlott fel Francónak mintegy 380 tartályhajónyi értékű üzemanyagot – ez a megállapodás az Egyesült Államok semlegességi törvényének egyértelmű megszegése volt [mely az ország külföldi háborúktól való távolmaradását célozta]. Rieber azonban még ennél is tovább ment: saját vállalatának világszinten kiterjedt hálózatáról gyűjtött részletes információt hajózási útvonalakról és időpontokról, így segítve Francónak és náci

3 A gyűjteményben szerepel rajta kívül Arthur Koestler, Ignazio Silone, Richard Wright, André Gide, Louis Fischer és Stephan Spender.

4 Franco saját magát jellemezte így: „Én vagyok az őrszem, akit sosem váltanak le.”

német szövetségeseinek a köztársaságnak szállító tankhajók elsüllyesztésében.

Több a kérdés, mint a válasz

A nemzetközi brigádok rohamosztagként szolgáltak a köztársasági erők számára a legtöbb nagy csatában; sokan közülük azonban tapasztalatlanok voltak katonai szempontból, és felszerelésük sem volt megfelelő. Mint Hochschild rámutat, a huszadik század folyamán valamennyi amerikai katonai erő közül ezek az önkéntesek szenvedték a legnagyobb veszteségeket emberéletben. A túlélők közül sokan folytatták a harcot a második világháborúban, illetve hosszú, politikailag aktív életet éltek. Az 1960-as évek közepére valóságos legendák születtek legtöbbjük alakja köré. „Láttam, ahogy lelkesen éljenezték a Lincoln Brigád veteránjait, amikor megjelentek a polgárjogi vagy a vietnami háború elleni tüntetéseken vagy az 1980-as években az USA közép-amerikai beavatkozása elleni tiltakozásokon” – írja Hochschild. – Mindannyian, akik számára fontos a társadalmi igazságosság, érezzük a politikai elődök szükségességét.” A Lincoln Brigád önkénteseiben a háború utáni amerikai baloldal épp ezt lelta meg. Ezenkívül megörökölte azok időnként rendkívül elfogult és beszűkült szemléletét is a háborús konfliktussal kapcsolatban. (Amikor a Lincoln Brigád egyik parancsnoka, Milton Wolff 2006-ban visszatért Spanyolországba, meglátogatott egy haditemetőt Gandesa mellett, ahol annak idején súlyos harcok folytak. „Ezek a fasiszták? – kérdezte megvető hangon, miután véletlenül Franco-párti katonák sírköveibe botlott. – Nincsenek elegendő!”)

Az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban számos tényezőtől eredeztethetők a régóta fennálló véleménykülönbségek a háború értelmét és ránk hagyott örökségét illetően. Egyfelől hihetetlenül bonyolult konfliktusról van szó: külső hatalmak egész sora avatkozott be, és mindkét oldalon számos különböző politikai mozgalom tagjai sorakoztak fel: anarchisták, szocialisták és különféle hitet valló kommunisták küzdöttek együttesen a köztársaságért, míg a fasiszták és a katolikusok mind a nacionalistákat támogatták. Másfelől, a polgárháború értelmezését a hidegháborús időszak formálta, amikor az Egyesült Államok hivatalosan is szövetségre lépett

Franco Spanyolországával. Következésképpen a legtöbb háborús beszámolón szükségszerűen érződik az ideológiai torzítás. A konzervatív-valoros oldal fenntartja, hogy Francónak nem volt más választása, mint a lázadás, hogy megmentse Spanyolországot a kommunizmustól. A jobbközép a köztársaság forradalmi természetét hangsúlyozza, és azt bizonygatja, hogy a köztársaságiak és nemzetközi támogatóik a Sztálin-fondorlatos tervei szerint működő kommunista világmozgalom nyomása alatt álltak. A Sztálin-ellenes baloldal eközben a köztársaság túlnyomóan kommunista vezetését hibáztatja a háború elvesztéséért, mivel az kegyetlenül eltiporta az anarchisták gyárák és birtokok kollektivizálására irányuló törekvéseit, és minden másként gondolkodót üldözött. S végül a Lincoln-veteránok körében (akik közül legtöbben a Kommunista Párt tagjai vagy szocialista bajtársak voltak) az uralkodó nézet a köztársaság törvényességét és a fasiszta Franco-rezsim kegyetlenségét hangsúlyozta, és bölcs döntésnek ítélte meg a szovjet támogatás elfogadását.

Hochschild ezeket az értelmezéseket hozzáértéssel és kellő érzékenységgel kezeli. Bár nem rejti véka alá az olyan emberek iránti csodálatát, mint Merriman, akik életüket adták a haladé eszméért, nem riad vissza a korszak baloldali politikusainak kevésbé dicséretes jellemvonásaitól sem. Mindenekfelett, Hochschild világossá teszi, hogy a spanyol polgárháború története több kérdőjelet rejt magában, mint megnyugtató választ, különösen, ha a mind a mai napig sürgető nemzetközi ügyekről van szó: például arról, hogy bölcsen teszik-e a nagyhatalmak, ha messze földön folyó háborúkba avatkoznak be.

A múlt örökké élni fog

Spanyolországban magától értetődően sajátos erővonalak mentén folyik a polgárháborúról szóló vita. Franco az 1936-os felkelést „keresztes hadjáratnak” állította be, mellyel Spanyolországot akarta megmenteni a kommunizmustól, a köztársasági rendszertől, a marxizmustól, a zsidóságtól, a szabadkőművességtől és más aljasságnak tartott eszméktől. Miután Franco fasiszta szövetségesei vereséget szenvedtek a második világháborúban, a nemzetközi közösség kezdetben távol tartotta magát Spanyolországtól. Amikor azonban a

spanyolok az 1950-es évek elején nemzetközi egyezményt írtak alá az Egyesült Államokkal, és 1955-ben tagjai lettek az ENSZ-nek, rendeződött az ország nemzetközi helyzete. Az 1960-as évekre – miközben jól teljesített a spanyol gazdaság, a Franco-rezsim pedig a rend és béke örékeként tüntette fel magát – változott a háború általános megítélése. Sok spanyol megbékélt a francóista nézettel, mi szerint a köztársasági évek zűrzavara három évig tartó kollektív örületet szabadított el. Mire Franco meghalt, a társadalmi indulatok kiújulásától való általános félelem elősegítette, hogy széles tömegek támogassák a rezsim és ellenzéke közt nehezen létrejött megállapodást, melyben mindkét oldal jelentős engedményekre kényszerült.

Sok éven keresztül a spanyolországi demokratikus átmenet a mérsékelt és józan gondolkodás iskolapéldájának számított, és a nemzeti büszkeség jelentős forrásául szolgált. Mindenesetre az 1990-es évek végére egyre többen gondolkoztak el azon, hogy miért nem vontak senkit felelősségre a háború alatt és után elkövetett emberi jogsértések ezreiért. A rákövetkező évtizedben kulturális viták sorozata tört ki az abortusz, a melegházasság, az iraki háború és a spanyol állam egysége miatt. Mivel hirtelen minden politikai tétet kapott, kezdett megmozgani a közelmúltról kialakított egyhangú álláspont – vagy legalábbis kezdett megfogalmazódni az igény a megvitatására. A baloldal már nem riadt vissza attól, hogy a konzervatív Spanyol Néppártot (mely 1996-tól 2004-ig volt hatalmon) összekösse a Franco-örökséggel, a jobboldaliak pedig azzal vádolták a 2004-től 2011-ig hivatalban lévő szocialista kormányt, hogy a köztársaság összeütkezéseket kereső politikáját másolja. Időközben Spanyolország „hallgatási paktumát” megtörve, polgári szervezetek szélesebb köre elkezdte kihantolni a nacionalisták áldozatait a jelöletlen tömegsirokból. A hasonló csoportosulások nyomására született meg 2007-ben a történelmi emlékezet törvénye (Ley de Memoria Histórica), egy évre rá pedig egy magas rangú vizsgálóbíró tett (végül sikertelen) kísérletet arra, hogy nyomozást indítson – az 1930-as évek közepétől az 1950-ig terjedő időszakban történt – több mint százezer gyilkosság és eltüntetések ügyében.

Napjainkban Spanyolország politikai arculata minden eddiginél nagyobb változáson megy

át a 35 év viszonylatában. A – demokratikus átmenet idején hiába várt amnesztia szülte – rossz közhangulat, mely először a történelmi emlékezet mozgalmában fejeződött ki, mind szélesebb körű elégedetlenséggé fajult a Franco utáni politikai rendszer működése miatt. 2011 tavaszán spanyolok ezrei vonultak az utcára a „*Végre valódi demokráciát!*” (*¡Democracia real ya!*) jelmondatot skandálva; a mozgalom a szociáldemokrata Podemos (‘Képesek vagyunk rá’) megszorítás-ellenes párt köré szerveződött, mely eszmeileg a köztársaság politikáját éleszti újjá, és pártolja az amnesztia-kérdés lezárását. Még a konzervatívok egy része is kezd afelé hajlani, hogy a múlt felülvizsgálata nem egyenlő régi sebek felszakításával. 2015-ben Madridban haladó szellemű városvezetőség lépett hivatalba élén egy volt bírónővel, a kommunista párt egykori aktív tagjával, Manuela Carmenával. A polgármesterasszony ígéretet tett, hogy végrehajtsa a 2007-es történelmi emlékezet törvényt, melyet elődei figyelmen kívül hagytak.

Kétségtelen, hogy Madridban még ma is utcák tucatjai viselik Franco és tábornokai nevét. 2015 novemberében azonban a spanyol főváros úgy döntött, hogy kijelöl egy teret, melyet a külföldi önkénteseknek szentelnek, akik Francóék ellen küzdöttek. Ezt a helyet a Nemzetközi Brigádok Terének (la Plaza de las Brigadas Internacionales) fogják hívni.

(*Foreign Affairs*)

Menedzselő maffiózók

Kiváló üzleti érzékükről híresek a nápolyi bűnbándák

Mi a legegyszerűbb módja annak, hogy felélénkítsük az alábbhagyó hangulatot egy vacsorán? – kérdezzük meg a vendégeket arról, mi a kedvenc krimijük. Talán *A drót* a baltimore-i alvilág szövevényes történetével? Vagy a *Maffiózók*? Esetleg a *Totál szívás*? Most itt van egy újabb vetélytárs, hogy elvigye a pálmát – a *Gomorra* című filmdráma az olasz bűnbándák

Camorraként elhíresült szervezetéről, mely nápolyi székhelyéről működteti birodalmát.

A *Gomorra* már két évvel ezelőtti megjelenése óta Olaszország legnépszerűbb tévésorozatainak számít. Eddig ötven országnak adták el; első részét 2016 augusztusában tűzte műsorára Amerikában a Sundance tévétársaság. A sorozat messze komorabb, mint a másik három. A gengszterek nem szeretetreméltó gazemberek, mint Tony Soprano, hanem egyszerűen csak gazemberek. Minden sokkal életszagúbb. A sorozat alapjául szolgáló könyv írója, Roberto Saviano azóta bujkál, amióta 2006-ban a Camorra kimondta a fejére a halálos ítéletet. Nápoly veszélyesebb negyedeiben a helyi lakosok erőszakos fellépése nehezítette a filmezést.

A Camorra egyik legmeglepőbb sajátossága remek üzleti érzeke. A szicíliai maffiától vették át Olaszország első számú bünszervezetének szerepét; ez részben az olasz állam azon törekvésének volt köszönhető, hogy az 1990-es évek közepétől leszámoljon a Cosa Nostrával. A Camorra számára az is kifizetődőnek bizonyult, hogy a drogokra, különösen a kokainra összpontosította stratégiáját. A csoport uralja Európa kábítószer-kereskedelmének jelentős részét, többek között a kontinens legnagyobb szabadtéri drogpiaját Secondiglianóban, Nápoly hírhedt északkeleti negyedében.

A szervezet egy szokásos cég mintájára épül fel: lefelé egyre csökkennek a hatalmi szintek. Van egy legfelső szint a felsővezetőkkel, akik meghatározzák a stratégiát és elosztják az erőforrásokat; aztán következik a középvezetőkől álló második réteg, akik megveszik és feldolgozzák a terméket; a harmadik szinten az értékesítési vezetők felügyelik az elosztást; végül a negyedik szint az utcai árusoké, akik közvetlenül a vásárlóhoz juttatják a terméket. A csoport az ellátásilánc-menedzsment bevett módszereit alkalmazza. Vezetői a világ különböző tájairól szerzik be a kábítószereket (kokaint Latin-Amerikából, heroint Afganisztánból, hasist pedig Észak-Afrikából), és gondoskodnak egyéb anyagokról, ha akadozik az ellátás.

Bizonyos dolgokat rendkívül jól csinálnak. A Camorra szinte szárnyakat kap Olaszország határain kívül, ahol nem érvényesek hazája

szigorú munkajogi szabályai. Mivel körülbelül 115 bűnbanda laza szövetségéből áll, melyek egyenként közel ötszáz tagot számlálnak – nem beszélve számos segítőjükről –, szükség esetén gyorsan megtalálják a megfelelő embereket a feladatra, vagy pillanatok alatt képesek az egyik üzleti tevékenységről egy másikra váltani. Amennyiben a nehézkesebb menedzserek netán ózdkodnának attól, hogy új piacokra lépjenek be – mint ahogy az idősebb Camorra-vezetőkkel is történt az 1980-as években a kábítószeres megjelenésekor –, egy fiatalabb nemzedék lép a helyükbe.

Paolo Di Lauro az egyik legtekintélyesebb klán korábbi vezetője – akiről a *Gomorra* Don Pietróját is mintázták –, vélhetően a legtehetségesebb üzletemberek közé tartozik, akik olasz földön az utóbbi években valami újat hoztak létre (2005 óta magánzárkában őrzik egy fegyházban). Amellett, hogy a Kolumbiával folytatott kábítószer-kereskedelmet irányította, ő agyalta ki a csoport sikeres franchise-rendszerét is: itt az elosztókat saját területükért felelősséget érző alvállalkozóként, és nem pedig pusztán alkalmazottként kezelik. Ez arra ösztönzi az utóbbiakat, hogy még több embert toborozzanak, valamint hogy még több áru cseréljen gazdát.

A Camorra egyéni arculatára formálta a szokásos vezetési technikákat. Mestere a csapatépítésnek. Az újoncok szinte vallási ceremóniához hasonló beiktatáson esnek át. Az ígéretes tehetségeket olyan kedveskedő becenevekkel illetik, mint például a *Carlucciello 'o mangiavatt* (kb. „Macskaevő Karcsi”) vagy *Urpacchiello* (kb. bikacsók). Gondoskodnak azoknak a családjáról, akiket munka közben ért a halál. A „tengerallattjárónak” nevezett bandatagok péntekenként pénzt és élelmiszert visznek a gyászoló családoknak. Ezek a vállalati társadalmi felelősségre irányuló törekvések igen kifizetődőnek bizonyulnak. A helyiek szinte kivétel nélkül a gengszterek oldalán állnak rendőrségi razziák idején, testükkel torlaszolják el az utat, szeméttel dobálják meg a rendvédelem embereit, és felgyűjtják autóikat.

Való igaz, ez olyan vállalati felelősségvállalás, ahol minden vérben úszik szemben a

szokásos szirupos érzélgősséggel. Saviano számításai szerint a Camorra 3600 halálesetért volt felelős az 1979 (a szerző születési éve) és 2006 (könyvének megjelenési ideje) közti időszakban. Egyre nagyobb pusztítást okoznak a gazdaságnak is. A drogkereskedelem, melyből óriási hasznot zsebelnek be, másoknak az életébe kerül. A legkellemesebb olasz városként számon tartott Nápoly jobban vonzaná a turistákat, ha neve nem kapcsolódna össze erőszakos bűncselekményekkel.

Jobban teljesítenek, mint az U.S. Steel

A Camorra maga is nagy árat fizet. Nem túl irigylésre méltó a sorsa azoknak, akik az utcán teljesítenek szolgálatot: rendszerint még fiatalon lelövik őket, megsebesülnek vagy börtönbe kerülnek. A legfelső réteg tagjainak pedig szüntelenül résen kell lenniük, nehogy kiszorítsák őket a hatalomból a vetélytársak, vagy le tartóztassa őket a rendőrség. Sokan közülük állandó bujkálásra kényszerülnek: padlásszobákban vagy földalatti rejtékhelyeken élnek. Paolo Di Lauro üzleti tevékenysége 200 millió eurót (62 milliárd forintot) hozott évente a konyhára, ennek ellenére nehezen lehetett életmódját fényűzőnek nevezni: visszavonultan, acélredőnyök és bereteszelt kapuk mögött élt, továbbá éveken át kellett bujdosnia üldözői elől.

Ennek ellenére a szervezet virágzik – ez egyrészt a beígért busás jutalmaknak köszönhető, másrészt eléggé szegényes az egyéb lehetőségek tárháza. Jó egy évtizede egy helyben topog Olaszország gazdasága. Az ország a 45. helyen szerepel a Világbank integrált „vállalkozási index” („ease of doing business”) szerinti rangsorában⁵; Dél-Itália pedig különösen ellenséges helynek találtatott a törvényes vállalkozások szempontjából. 2016. augusztus 22-én az euróövezet három legnagyobb gazdaságának vezetője – Angela Merkel német kancellár, François Hollande francia köztársasági elnök és Matteo Renzi olasz miniszterelnök – egy Nápolyhoz közeli szigeten találkozott, hogy megvitassa az európai eszme és egyesülés projektjének újraindítását. A siker záloga bár-

milyen hasonló terv esetében csakis az lehet, ha nem gördítenek annyi akadályt a törvényes vállalkozások elé – és ily módon talán azt is el lehet érni, hogy a Camorra és a hozzá hasonló üzleti zsenije a „teremtő rombolás” egy ígéretesebb, alkotó oldala felé irányuljon.

(*The Economist*)

Robert Muggali
és Ilona Szabo de Carvalho⁶

Leszámolni a gyilkossággal

Hogyan csökkenthető világviszonylatban a felére a gyilkosságok száma tíz éven belül

Soha nem volt még olyan biztonságos hely a világ, mint napjainkban. Az utóbbi néhány évszázadban zuhanásszerűen csökkent a külföldi erőszakos cselekmények száma. Bár mostanában egyre többen halnak meg a háborús konfliktusok miatt (a szíriai háború számlájára írható a mai háborús gyilkosságok egyharmada), kevesebb ember válik háborús áldozattá, mint eddig bármikor a történelem során. Az erőszakos terrorcselekmények szintén elharpóztak az utóbbi két év folyamán – főként a Közel-Keleten, Afrikában és Dél-Ázsiában – de még mindig elenyészőnek tűnnek az 1960-as és 1970-es évek adataihoz képest. A leginkább figyelemre méltó azonban az a tény, hogy szinte mindenütt, különösen a nyugati világban folyamatosan szorul vissza a gyilkosságok száma.

A halálos kimenetelű támadások eloszlása egyenlőtlen. Az évi közel 430 000 gyilkosság csaknem fele a világ mindössze 25 országában történik. Egy maroknyi latin-amerikai államot – Brazíliát, Kolumbiát, Mexikót és Venezuelát – terheli a felelősség a bolygónkon történő gyilkosságok egynegyedéért. Nem kevesebb, mint 47 található itt abból az 50 nagyvárosból, melyek a gyilkossági statisztika élén állnak.

5 A vállalkozási index ország-rangsorában Magyarország az 52-dik.

6 A Rio de Janeiro-i független és nonprofit Igarapé Intézet vezető beosztású biztonság-kutatói.

Ez a terület továbbá egyike a világ azon ritka részeinek, ahol emelkedik a gyilkosságok száma. Néhány másik nagyobb ország, nevezetesen India, Nigéria, Dél-Afrika és az Egyesült Államok esetében szintén viszonylag magas azok száma, akik gyilkosság áldozatává váltak, bár általánosságban elmondható, hogy javulás mutatkozik.

Ha meg szeretnénk őrizni az erőszakos halál-ozási arány lefelé mutató tendenciáját, akkor ennek legjobb módja, hogy a világ leginkább érintett országaira és városaira összpontosítsunk. Statisztikai összefüggés van a megmenetett életek és aközött, hogy a diplomácia és a béketárgyalások eszközeivel elejét vegyük a fegyveres konfliktusoknak, illetve megoldjuk azokat. Bizonyítékok vannak arra is, hogy a különösen veszélyeztetett csoportokra és helyekre szánt erőforrások viszonylag alacsony állami és gazdasági ráfordítással csökkenthetik az erőszakos bűncselekményeket. A legsikeresebb intézkedések általában a szilárd elkötelezettség, a naprakész és megbízható adatok, a rövidebb és hosszabb távon megvalósítható célkitűzések, továbbá a gócpontokra történő határozott összpontosítás együttesével jellemezhetők.

A világ legaggasztóbb helyein néha elképesztő változásoknak lehetünk tanúi. Vegyük Bogota esetét, ahol 1995 és 2013 között 70 százalékkal – 80-ról 20-ra – zuhant a gyilkosságok aránya 100 000 lakosra számítva. Medellínben, mely egykor a világ legveszélyesebb városának számított, 2002 és 2014 között még drámaibb, 85 százalékos csökkenés ment végbe az emberölések számát tekintve. Az utóbbi évek legbámulatosabb újjáéledése a mexikói Ciudad Juárezben volt tapasztalható, ahol a gyilkosságok aránya 100 000 emberre számítva 2010-től 2015-ig csaknem huszadrészére – 282 főről 18-ra – zuhant vissza.

Mi szükséges ahhoz – a számok nyelvén szólva –, hogy feleannyi gyilkosság történjen? Nem olyan sok, mint gondolnánk. Ha egy országban vagy egy városban tíz év alatt a felére szeretnénk csökkenteni az emberölési arányt, évről évre körülbelül 7,1 százalékos csökkenést kellene felmutatni. Például, hogy a világ gyilkosságfővárosában – San Salvadorban – 50

százalékkal kevesebb legyen a halálos kimenettelű erőszakos cselekmények száma, a városban évről évre 35-tel kevesebb emberölés történhetne (tíz éven keresztül). Továbbá Salvador országos gyilkossági rátájának leszorításához évente legalább 465 bűnessel kevesebbet kellene rögzítenie a büntügyi statisztikájában. Megjegyzendő, hogy Salvador jó úton halad afelé, hogy 2016-ra elérje ezt a célt. A kényes feladat a továbbiakban is a folyamatos csökkenés biztosítása marad.

Az emberölések számának felére csökkentésével nemcsak gondolatban lehet eljárni. Ennek a hatalmas számadatnak a megnyirbálása tényleg megvalósítható. Igen sok országban és városban látunk arra példát, főként Észak-Amerikában és Nyugat-Európában, hogy drámai módon – több mint évi 7,1 százalékkal – csökkent a gyilkosságok aránya. Vegyük az Egyesült Államok esetét, ahol országos szinten az 1990-es 9,4 százalékról 2010-re 5,5 százalékra csökkent a 100 000 emberre számított arány. S ez nem minden: 1991 és 2014 között az erőszakos bűncselekmények számát tekintve közel 51 százalékos zuhanás következett be (a 100 000 főre eső szám 759-ről 387-re esett vissza).

A társadalomtudósok igyekeznek magyarázatot adni az erőszakcselekmények számának figyelemre méltó csökkenésére az Egyesült Államokban és a világ más részein. Különböző okokat sorolnak fel, köztük a hatékonyabb rendőri intézkedéseket, a magasabb foglalkoztatási arányt, a megváltozott alkoholfogyasztási szokásokat, a szabadságvesztés gyakoribbá válását, a törvényes abortuszt, sőt még az ólmozott benzin használatának korlátozását is. Más kutatók a történelemnek hosszú távon irányt adó folyamatokra hívják fel a figyelmet, mint például a civilizáció fejlődésére és a jogállamiság megszilárdulására. A tudósoknak ugyanannyi fejtörést okoz jelenleg annak megértése, hogy mi van az amerikai nagyvárosok némelyikét 2015–16 óta sújtó újabb keletű gyilkosság hullám mögött.

Míg az átfogó stratégiák mindig az adott hely függvényei, a gyilkos erőszak leküzdésének négy alapvető lépése van. Először is, a bűnesetek számát leszorító beruházásoknak adatokon és információkon kell alapulniuk, és a problémát kell megcélózniuk. Hihetetlennek tűnik, de a Latin-Amerikában és a Karib-szigeteken a biztonsági és

jogi intézkedések kevesebb mint hat százalékánál alkalmaztak csak bármiféle ellenőrzési rendszert, hogy hatékonyságukat megítéljék. Az erőszakcselekmények elleni tervek gyakorta nem alapulnak megfelelő, működésüket segítő információkon. Mindez pazarlást eredményezett és családottságot szült. A legsikeresebb – bár nem különösebben vonzó – intézkedések azok, amelyek megbízható adatokra épülnek, és szigorú értékelésnek vannak alávetve. Például, a bűnözési térképezést a hírszerzésen alapuló rendőri intézkedésekkel egyező Compstat-stílusú bűnmegelőzési rendszereknek⁷ köszönhető, hogy az Egyesült Államokban 13 százalékkal csökkent a gyilkosságok száma. Kolumbia egyik nagyvárosának, Calinak a volt polgármestere ugyancsak meg van győződve arról, hogy az eseményt rögtön követő – valós idejű – bűnügyi térképezés hozzájárult ahhoz, hogy mindössze három éven belül 124-ről 86-ra csökkenjen emberölések száma 100 000 főre vetítve.

Másodsorban, a bűnüldöző szervek és a szociális intézmények csekély erőforrásait különösen veszélyeztetett embercsoportokra, viselkedésmintákra, illetve helyszínekre kellene szánni. A világ sok nagyvárosában az emberölések több mint fele az utcanevek alig kevesebb mint két százalékához köthető. Kiszámú embercsoport felelős aránytalan mennyiségű bűnesetért és erőszakért (és ugyancsak jól behatárolható az áldozatok köre is). A legtöbb esetben az alkoholhoz és a lőfegyverekhez való hozzáférés szoros összefüggésben van a halálos erőszak magas előfordulási arányával. Ha a gyilkosságok megakadályozása a cél – ahogy ez a bostoni Tűzszüneti hadművelet (Operation Ceasefire) projekt és a chicagói Kigyógyulás az erőszakból (Cure Violence) program esetében is volt – óriási eredményeket lehet elérni a legveszélyesebb területekre való odafigyeléssel és az átgondolt rendőri intézkedésekkel társított szociális megelőző programokkal, többek között a veszélyeztetett fiatalok célirányos támogatásával és álláshoz juttatásával.

Harmadszor, a gyilkosságok folyamatos csökkenése erős társadalmi összefogást kíván meg, valamint – a szociológusok kifejezésével élve – „ha-

tékony közös fellépést” („collective efficacy”): a közösség tagjainak azon képességét, hogy mások viselkedését ellenőrizzék, főként az erőszakról elhíresült környékeken. Vagyis a közösség tagjainak tevékeny szerepet kell vállalniuk a biztonságos helyek létrehozásában. Bogota volt polgármestere, Antanas Mockus a megvesztegethető rendőrséget több mint 400 utcai pantomimművésszel helyettesítette, hogy visszahozza a kedélyességet a városba. Ezenkívül szabadtéri koncerteket, bárokat, és kifejezetten nők számára szóló esteket szervezett. A társadalmi összetartozás érzése növelhető a társas érintkezési formákat javító intelligens várostervezéssel is. Az elsőrangú közlekedés, a csúcsmínőségű iskolák, a jól kivilágított parkok és más környezeti fejlesztések figyelemre méltó eszközök a bűnözés mértékének leszorítására. Rendkívül hatékonyak lehetnek olyan ügyes tervezési megoldások, melyek természetes módon segítik elő a térfelügyelést.

Végül, ha tartós csökkenést akarunk elérni a gyilkosságok terén, elengedhetetlen az erőskezü vezetés. Az országos és helyi hatóságokon, az üzleti élet szereplőin, a civil szervezeteken és az egyetemeken múlik, hogy magukénak érzik-e a problémát. A világ legtöbb részén a gyilkosság még mindig tabutémának számít, és csökkentésének feladata egyedül a rendőrségre, illetve a bűnügyi igazságszolgáltatási rendszerre hárul. A valószínű siker egyik mutatója, hogy egymást követő polgármesterek is egyaránt elkötelezettek az iránt, hogy alacsonyan tartásuk az emberölési statisztikákat. Medellínben a város jelenlegi polgármesterének, Frederico Gutiérreznak eltökélt szándéka, hogy hivatali ideje alatt 15 alá csökkentse a 100 000 főre jutó gyilkosságok számát azoknak a reformoknak az eltökélt megvalósításával, melyet elődei – köztük Sergio Fajardo és Alonso Salazar – kezdtek több mint tíz évvel ezelőtt. A siker másik lehetséges titka, ha a társadalmak nemcsak a gyilkossági ráta csökkenéséért küzdenek, hanem a büntetés elkerülhetetlenségéért is, mivel enélkül továbbra is elviselhetetlenül gyakori marad az erőszakos bűnözés.

Ha ezeket a lépéseket követjük, a világ a remélhetőleg még biztonságosabb helyé válik.

(Foreign Affairs)

7 A COMpUter STATistics rövidítése: adatfeldolgozás által vezérelt program; nevét a New York-i rendőrség hasonló programja után kapta.

Zanny Minton Beddoes

Az utolsó ingázás

Jövedelmező temetkezési vállalkozások Japánban

A baby-boom nemzedék elöregedésével az üzletemberek egy sajátos ágazatban vélik megtalálni a szerencséjüket

Nyugodt és elegáns környezetben beszélgetünk Jukihiro Maszuda úrral a tokiói Aojama temető mögött lévő irodájában; megtudjuk tőle, hogy napjainkban a reménybeli ügyfelek olyannyira szívesen beszélnek az élet végéről, hogy arra biztatja őket: próbálják ki koporsóit. Rá is mutat egyre: csinos modell, belül fehér szaténnal bélelve, kívül pedig pompás vörös kimonoszövevvel borítva. Ha le van csukva a fedele, benn olyan csönd uralkodik, akár egy hangszigetelt stúdióban, mindez szinte andalítóan hat, igaz – legalábbis a túlsúlyos nyugatiak számára – a koporsó meglehetősen szűknek bizonyul vállban és csípőben.

A halál még mindig jórészt tabutémának számít a japánok között; az ország egyes vidékein a temetkezés körüli munkák nagy részét továbbra is a *burakumin*⁸ látja el, egy – a középkori számkivetettek leszármazottaiból álló – társadalmilag megbélyegzett csoport. Egy 2008-as, *Távolságok* című japán filmdráma meghatóan ábrázolta a *nokan* halotti szertartásának szépségét és méltóságát: ezt a (buddhista eredetű) tisztító rituálét az elhunytak otthonában végezték, mielőtt a testet a koporsóba helyezték, hogy elhamvasszák. A film sikere nyomán tömegesen adták be állaspályázatukat a *nokan* bemutatása iránt érdeklődők. Nem sokkal ezután az *Aszahi* heti magazin elkezdte népszerűsíteni az élet végét megtervező *shukatsu* ötletét, abban a reményben, hogy felkelte az olvasók érdeklődését, és odavonzza a hirdetni vágyókat. Aztán a 2011-es

gyilkos cunami sok japánt arra készítetett, hogy ószintén eltűnjön a kérdésen: ki lesz az, aki halála után gondoskodni fog a temetéséről, elrendezi az ügyeit és teljesíti kívánságait?

Ezeknek a kulturális változásoknak a mélyén szigorú demográfiai törvényszerűségek húzódnak meg. Bár a japánok hosszabb és egészségesebb életet élnek, a második világháború után született, népes baby-boom nemzedék épp akkor indul fogyásnak, amikor a fiatalabbak kevesebb gyermeknek ad életet. A 127 milliós japán népesség már elérte csúcspontját, és 2050-re várhatóan 100 millió alá fog süllyedni. A 2016-ban körülbelül 1 millió születéssel és körülbelül 1,3 millió elhalálozással lehet számolni. 2040-re az évi halálozási arány megközelíti majd az 1,7 milliót.

A jelenséget nyugodtan nevezhetjük halálozási csúcsnak; napjainkban már kihatással van a családok életére is. Hagyományosan a leszármazottak foglalkoztak elhunyt szüleik ügyeivel, és a szomszédok segítettek az otthoni temetési szertartásban. Ma azonban – különösen az elnéptelenedett vidéki területeken és tengerparti városokban – sokkal többen fejezik be az életüket egyedül, mivel kevesek állnak mellettük utolsó óráikban.

A temetkezési ipar és más cégek, melyeknek ez idáig nem volt túl sok közül az élet utolsó szakaszához, mindebben egy ritka üzleti lehetőséget láttak meg. Az 5400 milliárd forint (2 trillió jenes) biznisz nagyságrendjét remekül érzékelteti egy 2015 decemberében Tokióban megrendezett hatalmas temetkezési vásár, ahol *nokan* versenyek zajlottak tetemként pózolók önkéntesekkel. Új piaci lehetőségek nyíltak: irodaszereket gyártó cégek a „végső feljegyzések” számára készült könyveket árulnak – melyek útmutatásul szolgálnak a halál utáni teendőkkel, sőt még a legbensőbb érzésekkel kapcsolatban is, melyeket a japánok hajlamosak magukba fojtani, és melyeknek tényleges kifejezését nehezíti a családok szétesettsége. A temetkezési üzletág próbál más megoldást nyújtani a költséges templomi sírkövek helyett is, például lehetőség van a szeretett személy hamvainak szétszórására a Tokiói-öbölben (csak meg ne tudják ezt a nászutasok, akiknek szintén felkínálják a hajót).

A műszaki cégek sem akarnak lemaradni. Két évvel ezelőtt a Yahoo Japan internetes óriáscég elindította a *Yahoo Ending* ('befejezés') szolgáltatást, mely az ügyfélnek 180 jen (480 forint) havidíjat számol fel halála napjáig, majd ha az már eltávozott az élők

8 A burakumin Japán legnagyobb lélekszámú, 3-4 milliós kisebbsége, amely társadalmilag az indiai érinthetetlenek kasztjához hasonlóan hátrányos megkülönböztetést szenved, noha törvényileg már 1871 óta tilos burakuminként való megnevezésük és nyilvántartásuk. Külsődleges jegyekben semmi eltérés nincs köztük és a többi japán között, de ősi történelmi elkülönítésük gyökerei kitéphetetlennek látszanak. Nem etnikai csoport.

sorából, e-mailen riasztja a barátokat és családtagokat, minden további nélkül lezárja internetes fiókját, és létrehoz egy kegyeleti oldalt. Ezenkívül felajánlja még, hogy gondoskodik a – buddhista pap közreműködésével történő – temetés megszervezéséről.

Az Amazon Japan cég elindított egy szolgáltatást, melynek keretében buddhista szerzeteseket lehet „bérelni”: szútrákat („szertartásos szövegeket”) kántáló papok rendelhetők egy kattintással (a hagyományos templomok nagy bosszúságára, melyek számára a temetések és a hamvasztás szép kis bevételt jelentenek). A japán Aeon kereskedelmi és vállalati csoport tevékenységét kiterjesztve nemcsak a volt és jelenlegi munkatársak temetéséről gondoskodik, hanem a nagyközönség számára is megnyitotta első üzletét a tokiói főhadiszállásához közeli bevásárlóközpontban. Fumitaka Hirohara, az Aeon temetkezési üzletágának, az Aeon Life CO.-nak a vezetője elmondta, hogy cégük alkalmazta elsőként 2011-ben a koporsók ingyenes kipróbálásának ötletét (kezdetben az arra járó vásárlók hatalmas csodálkozására).

A *shukatsu* azonban mégsem bizonyult aranybányának a legtöbb vállalkozás számára. Kevés idős ember jelentkezett be a Yahoo Ending szolgáltatásaira annál az egyszerű oknál fogva, hogy ők nemigen élnek az internet adta lehetőségekkel. A fiatalabb japánokat az egész életen át fizetendő havidíj tartotta vissza. A Yahoo Japan 2016. április végén megszüntette szolgáltatását. Úgy tűnik, a temetési biznisz nem sokban különbözik a többi japán üzletágtól: nagy nehezen tud csak fennmaradni a versenyben. Bár a temetések száma emelkedik, a valamikor 5 millió forintnál (2 millió jennél) is magasabb átlagköltségek csökkennek – az általános árcsökkenés és a verseny éppolyan kegyetlen hatással érvényesülnek itt is, akárcsak a többi szektorban. Az 1990-es évek elejéig tartó fellendülés idején a temetkezési cégek annyit kértek el, amennyit akartak, és kevesen panaszkodtak emiatt.

A cégek gyakran állták főnökeik pazar temetéseinél költségeit, valamint küldtek gyászruhás alkalmazottakat fontos ügyfeleik temetésére, még ha azok nem is ismerték az elhunytat. Mostanában a cégeknél szorosabbra kell húzni a nadrágszíjat, de a munkáltatói-alkalmazotti hűség is megkopott. Mellesleg a japánok egyre többen csak egyszerű szertartást akarnak szűk családi és baráti körben.

Mint Maszuda úr elmondta, a hagyományos temetkezési vállalatok olyan költséges kiegészítőkből próbálnak pénzt csinálni, mint például a luxusautók vagy a temetésről készített DVD-k. Az ügyfelek azonban egyre kisebb érdeklődést mutatnak. „A cégek nem figyelnek a vásárlók igényeire – mondja –, mindig ugyanazokkal a régi ajánlatokkal jönnek.”

Maszuda szerint ehelyett a cégeknek alacsonyabbnak kellene tartaniuk az árakat (egy temetési szolgáltatás-csomag ma már 1,3 millió forintnál – fél millió jennél – is kevesebbe kerülhet), továbbá különféle szolgáltatásokat kellene ajánlaniuk. Saját cége, a WillLife a környezetbarát búcsúztatás lehetőségét is felkínálja. A koporsókat erős kartonlapokból készítik, melyek – az anyavállalat fő tevékenységének számító – csomagolóiparból származnak. Bár hamvasztáskor épp annyi paraffinra (70 literre) van szükségük, mint a szokásos fakoporsók esetében, a cég fákat ültet Mongóliában széndioxid-kibocsátásának ellensúlyozására.

Maszuda úr azonban nem boldog: azon siránkozik, hogy az ő kartonkoporsóinak árához képest a Kínából érkező, furnérlemezből készült koporsók ennek csak a harmadába kerülnek. Legyen szó akár Japánról, akár a világ bármely részéről, az élet velejárójának számító olcsó kínai dömpingáru a túlvilágra is elkísér.

(*The Economist*)

Andrej Melnyikov

A buddhisták kitágítják Oroszország szakrális földrajzát⁹

Épülő és szépülő kegyhelyek Oroszország-szerte

A szent helyekhez kötődő ünnepek egész sorozata jelezte az ős kezdetét Oroszország buddhista területein.

9 A szakrális, azaz szent földrajz irányzata a tudományosan értelmezett földrajzi irányzattal szemben holisztikusan, élő térként kezeli a helyet, ahol élünk. Egy teljesebb világnézet állapotát célozza meg azáltal, hogy szempontjait követve megismerjük életterünket, elhelyezzük magunkat a világban, illetve elrendezzük magunkban a világot.

2016 szeptemberének első napjaiban a Volgográdi terület Szelvlij Jar-i járásában levő Szoljanka nevű faluban elkezdődött egy kolostor építése, mely a „Sákjamuni Buddha¹⁰ tanának megsokszorozására és terjesztésére szolgáló hajlék” nevet viseli. E helytől nem messze született Nomto Ocsirov (1886–1960), a kalmük¹¹ bölcs és néprajzkutató, aki egyike volt azoknak, akik a szentpétervári buddhista kolostor építését kezdeményezték. Az itt létrejövő – kalmük hagyományokhoz kötődő – lelki-szellemi központból a szoljankai kolostor épül meg elsőként.

2016 szeptemberében buddhista templom nyílt a [kelet-szibériai] Tuvai Köztársaság Csaa-hol nevű településén, ahol a sziklák mélyedéseiben féldomborműszerű Buddha-ábrázolások maradtak fenn a 13. századból. „A székesegyház rendkívül rövid idő alatt épült fel. Ez annak köszönhető, hogy a nép erősen vágyott arra, hogy saját temploma legyen. A Csaa-holi járás területén 1811-ben épült az első templom. Sajnos az elnyomás éveiben valamilyeni kultikus hely megsemmisült. Évek múltával Csaa-holban ismét templomot emeltek. A buddhisták lehetségesnek tartják, hogy valamiféle reinkarnációhoz hasonlatos dolog ment végbe” – idézi a régiós kormány sajtóközpontja Sholban Kara-oolt, a Tuvai Köztársaság vezetőjét. Az építési munkálatok 2016. április 22-én kezdődtek; a templom felszentelési szertartásán hívők száza és buddhista előljárók tucatjai vettek részt, többek között a köztársaság buddhistáinak lelki vezetője, Lopszan Csazmi Kamba Láma (Bayir-ool Shyyrap).

Ugyanazon a napon zajlott egy sziklába vájt, hatalmas Sákjamuni Buddha-ábrázolásnak a felszentelése Baján-Gol falu mellett [a Bajkál-tó mentén fekvő] Burjátföld Horinszki járásában. Az alkotás 33 méter magas, és csak részben van kidolgozva. „Ez a maga nemében a legnagyobb Buddha-ábrázolás egész Oroszországban – közölte a TASZSZ hírügynökség-

gel a Rinpocse¹² Bagsha datszan [buddhista kolostor és egyetemi központ] képviseletében Alekszander Lubszanov – Baján-Gol falu lakosai két hónapon keresztül készítették saját indítatásból.”

Az ünnepélyes megnyitót és a felszentelési szertartást a Rinpocse Bagsha datszan alapítója és vezetője, Jeshe Lodoi Rinpocse tartotta, aki Tibetből érkezett Burjátföldre 1993-ban a XIV. Dalai Láma, Tendzin Gyatco kérésére, hogy felélessze a hitéletet. Jeshe Lodoi Rinpocse szavait idézve ez a Buddha-ábrázolás „tisztaszívű törekvéseink egyesítését jelképezi, továbbá azt, hogy a buddhista tanítás – a dharmá –, melyet két és fél ezer évvel ezelőtt hagyományozott ránk Buddha, mai világunkban is tovább él”.

Végül szeptember 13-án szentelték fel a Fehér Csakraszamvara istenség szobrát (Szagaan Demcsog Burhán)¹³ Alkhanajban, a Bajkálontúli határterületen. A szentelési szertartást szintén Jeshe Lodoi Rinpocse végezte.

A kultikus létesítmények és ábrázolások valamennyi fent említett esetben vagy a hívők kezdeményezésére, vagy az ő anyagi támogatásukkal jöttek létre – erősítik meg a híradások. Mindazonáltal nem szabad elfelejtenünk arról a hatalmas háttértámogatásról, melyet a helyi önkormányzatok nyújtottak. Ezen kívül más hírforrások kiemelik, hogy ezek a helyek vagy már eleve zarándokhelyekként szolgáltak, többek között külföldi vendégek számára, vagy az utóbbiakra való tekintettel próbálják ezt a minősítést megszerezni, mint például az alkhanai „hegy ura” szobor esetében is, annak ellenére, hogy az alkotás egy nemzeti park területén található.

Ezek az egybeesések akár annak közvetett bizonyítékának is tekinthetők, hogy újjáéled Oroszország legkeletibb hagyományos vallása. A hazai buddhisták általában meglehetősen zárt közösségnek tűnnek. Elképzelhető azonban, hogy a buddhistákat is megérintette az a fokozódó lelkesedés, amivel az oroszországi vallási szervezetek

10 Gautama Sziddhártha, Gautama Buddha, Sákjamuni Buddha vagy egyszerűen Buddha, ókori bölcs, a buddhizmus meghatározó alakja. Úgy tartják, hogy leginkább Kelet-Indiában élt és tanított, valamikor a Kr. e. 6. és 4. század között.

11 A kalmük egy buddhista vallású nép. Oroszországban, Kalmükföldön élnek. A kalmük emberek száma manapság 184-185 ezer fő körül mozog, ebből körülbelül 300-400 él Ukrajnában, és körülbelül 183 ezren élnek Kalmükföldön, a többi elszórtan a világban. Lenin apai nagyanyja feltehetőleg kalmük volt.

12 A rinpocse vagy rimpocse egy tibeti buddhista vallási/teológiai tisztiséget jelölő cím. A rinpocse szó szerinti jelentése 'ékkő', 'becses' vagy 'nagy értékű'. A cím tulkut (inkarnált lámát) jelöl, valamint olyan lámákat, akiket az illetékes hivatalok egy leszámazás „csödzse lámájaként” ismernek el.

13 A meditáció istene, melyet tizenkét karral szokás ábrázolni; a név jelentése: a legfelsőbb boldogság köre.

bekapcsolódnak a társadalmi-politikai életbe. Ez a tendencia még abban a korunk számára mérőföld-kőnek számító jelenségben is megnyilvánult, mint a hívők érzelmeinek tiszteletben tartása. Arról a viszonylag nemrég történt esetről van szó, amikor Elisztában, Kalmükföld fővárosában egy dagesztáni [sportoló] meggyalázta a Buddha-szobrot, és ez kiváltotta a helyi lakosság haragját. Az elisztaiak elérték, hogy bocsánatot kérjen tőlük a dagesztáni államfő, az elkövetőt pedig a bíróság két év – igaz csak felfüggesztett – szabadságvesztésre ítélte.

„Igen, zajlanak az események – jegyzi meg a Buddhizmus Oroszországban (Буддизм России) folyóirat főszerkesztője, Andrej Tyerentyev – valóban, a burját Bajan-Golban hatalmas Buddha-ábrázolás került a sziklafalra, Tuvában Baba Léna imajurtát épített a turisták és a zarándokok számára, és más dolgok is történnek. Templomok és sztúpák [buddhista szentélyek] épülnek, az Ivolszinszkij Datszanban az egész nemzet számára kiállították a 12. Pandito Khambo Lámának¹⁴, a [1927-ben elhunyt] burját Ityigilovnak a romolthatatlan testét, harmadszor rendezték meg a *Buddhizmus a harmadik évezredben* oroszországi tudományos konferenciát, Szentpéterváron burját harci és ijászat-bemutatót tartanak a szentpétervári buddhista székesegyház „születésnapja” alkalmából, az Aginszki buddhista akadémia pedig Moszkvából és Szentpétervárról hívnak

14 A Khambo láma a legmagasabb rangú láma és lelki vezető a mongol és orosz buddhista kolostorokban; a keresztény apáthoz lehet hasonlítani.

meg professzorokat, hogy előadásokat tartsanak, és még sorolhatnánk. Azonban minden a maga rendje és módja szerint zajlik, én nem látok itt semmiféle sajátos, megélenkülő tevékenységet. Ahogy ez az elisztai Buddha-szobrot meggyalázó, tudatlan dagesztáni ifjú esetében is történt.

„Mindazonáltal a buddhisták élete nehezebbé vált az ún. terrorrelles Jarovaja-törvénycsomag¹⁵ elfogadása óta – folytatja a szakértő. – Már két olyan esetről tudok, amikor az ideérkező tibeti lámáknak gondjuk adódott emiatt; egy ismert tanítómesterünk pedig, aki egy bizonyos kulturális egyesület meghívására készült Oroszországba 2016 nyarán, jobbnak látta lemondani sokak által igen várt látogatását.” „Talán részben ezzel magyarázható, hogy nemigen marad más az orosz buddhisták számára, mint szobrokat alkotni és el nem porladó testek előtt hajlongani – egyre nehezebbé válik, hogy korunk nagy tekintélyű vezetőinek közelében gazdagodjunk lélekben és tudásban: nemcsak a dalai lámát nem hívhatjuk meg, manapság már az is a terrorizmus bűnével ér fel, ha helytelenül fogalmazzuk meg más egyházi személyek meghívóját” – összegezte szomorú mondandóját a szakértő.

(*Nyzeaviszimaja Gazeta*)

15 Jogvédők által bírált törvénycsomag, melyet Irina Jarovaja orosz politikusnő terjesztett be, és 2016 nyarán fogadott el Putyin; lényege a teljes körű megfigyelés és a polgári szabadságjogok nagyfokú korlátozása; a törvény vallásszabadságot is érinti, mivel tiltja a missziós tevékenységet.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Berta Erika doktorandusz (Művelődés-történeti Doktori Program, ELTE BTK, Budapest)

Bolla Emőke közgazdász, Veszprém

Csóti György, a Kisebbségi Jogvédő Intézet igazgatója, Budapest

Hámori Péter történész, RETÖRKI, Budapest

Kapronczay Károly történész, Budapest

Kun Tibor független kutató, Pécs

Lőkös István nyugalmazott egyetemi tanár, Eger, a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja

Dr. Magyar Beck István professor emeritus, Budapesti Corvinus Egyetem (Alex Osborn Professor, New York State University's College, Buffalo)

N. Szabó József professor emeritus, Nyíregyházi Egyetem

A VALÓSÁG 2016. ÉVI (LIX. ÉVFOLYAM) SZÁMAINAK TARTALOMJEGYZÉKE

<i>Ankerl Géza</i> : Az (Egyesült) Nemzetek boldogságának (össze)méricskélése	7/1
<i>Dr. Benda József</i> : Gyermeksokk (II. rész). A demográfiai krízis és az iskolai szocializáció... 2/1	
<i>Dr. Benda József</i> : Gyermeksokk: a megoldások fő irányai – két évünk van hátra (III. rész).....	3/20
<i>Botos Katalin</i> : Gandhi harcostársa: az ökológiai gondolkodás úttörője	8/1
<i>Hajnóczky Tamás</i> : „A cigánykérdést a szocialista humanizmusnak megfelelően kell megoldani.” – A szektorális cigánypolitika végrehajtása Borsod-Abaúj Zemplén megyében az 1950-es években	9/1
<i>Hérány Ferenc</i> : Kereszténység és erős antropocentrizmus?.....	6/1
<i>Körmendy Lajos</i> : Váratlan találkozás: Európa és az iszlám	11/1
<i>Magyari Beck István</i> : Szabadság a börtönben és börtön a szabadságban.....	5/1
<i>Magyari Beck István</i> : Visszacsapás Délről	10/1
<i>Dr. Prugberger Tamás</i> : Milyen kalandor nagyhatalmi és titkos politikai erők irányítják a jelenlegi migránsáradatot? Mi húzódik meg a színpalak mögött és mi lehet az ellenszer?	6/16
<i>Szabó Tibor</i> : Az „új terrorista” lélektana és a védekezés módszertana	10/10
<i>Szegedi László</i> : Az időzített bombák hatástalanítása	1/1
<i>Szmodis Jenő</i> : Az alkotmánybíráskodás gyökerei, félmúltja és perspektívái	4/1
<i>Szmodis Jenő</i> : A globális állam teoretikus vízióiról	12/1
<i>Tóth Gábor</i> : A tömeg- és az elitművészet viszonyának jelentése	
Oswald Spengler filozófiájában a kultúra, a civilizáció és a világváros fogalmi tükrében....	3/1
<i>Varga Csaba</i> : Esményből bálvány? A »joguralom« és csapdahelyzetei (Gondolatok egy könyv kapcsán).....	2/28
<i>Virt László</i> : Mennyire liberális a demokrácia?.....	5/7

1956

<i>Kapronczay Károly</i> : Lengyel segítség az 1956-os magyar forradalomnak	10/29
<i>Magyar Kálmán</i> : Dokumentumok a somogyi diákokat ért iskolai és rendőrségi megtorlásokról az 1956-os szabadságharc miatt.....	10/34
<i>Dr. Molnár István</i> : Lengyel költők és írók az 1956-os magyar forradalomról, előzményeiről és következményeiről	10/16

MŰHELY

<i>Dr. Benda József</i> : Gyermeksokk (I. rész). A demográfiai krízis és a családi szocializáció ...	1/71
<i>Biernaczky Szilárd</i> : Távol Afrikától?	5/27
<i>Bódi Stefánia</i> : A gyülekezési jog szabályozása és gyakorlata Németországban	5/58
<i>Edvi Illés Pál</i> : Tiszta energia.....	6/26
<i>Farkas Ágnes</i> : A biomassza-hasznosítás munkanélküliségi rátára vetített hatása	1/104
<i>Flick László</i> : Politikai teológia Egedy Gergely <i>Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban</i> című munkájában.....	6/53
<i>Frenyó Zoltán</i> : Fichte eszményi állama és gazdaságfilozófiája.....	8/30

<i>Kalmárné Rimóczi Csilla – Lengyel Attila – Hering Krisztina: Utazási döntéseket befolyásoló motivációk szerepe a turisztikai szolgáltatások piacán</i>	12/43
<i>Kiss Adrienn: Az önrendelkezési jog érvényesülése Kelet-Timorban</i>	4/82
<i>Maróti Andor: A kultúraközvetítés zsákutcái</i>	8/12
<i>Miskolczi Ambrus: A babonák geneológiája és a kulturális transzfer (Brukenthal Mihály 1789-es ankétja)</i>	12/17
<i>Miskolczi Ambrus: Albert Camus újrafelfedezése? Széljegyzetek Michel Onfray: L'ordre libétraire. La vie philosophique d'Albert Camus (Paris, Flammarion, 2012) művéhez</i>	3/79
<i>Miskolczi Ambrus: I. Tóth Zoltán (1911–1956)</i>	4/76
<i>Dr. Mucsi Georgina: Hospice-palliatív ellátásban tevékenykedő önkéntesek motivációinak vizsgálata a Dél-Dunántúl régióban</i>	6/58
<i>Németh Csaba: Antiszemitizmus és Izrael-kritika</i>	11/94
<i>Prohászka László: Dabóczi Mihály életműve</i>	11/99
<i>Rézműves Márk – Rózsa Andrea: Kockázatalapú verseny a magyarországi bankversenyben a lakossági jelzáloghitelezés tükrében</i>	4/90
<i>Sápy Szilvia: Csillagászati ismeretek a népmesékben: a kutyakölykökre cserélt aranyhajú ikrek</i>	5/15
<i>Somogyi Ferenc: A magyar felsőoktatás útkeresései – Heidegger parafrázis</i>	5/45
<i>Szabó Dániel Róbert: Zenék a legértékesebb márkák termékeinek reklámjaiban</i>	8/17
<i>Szayly József: Petőfi és a közszolgálat</i>	11/87
<i>Szécsi Gábor: Média és politika az információ korában</i>	1/93
<i>Tanka Endre: Az uniós tagállamok önrendelkezése az államterületük földjére a 21. században</i>	7/74
<i>Tóth I. János: Javaslat a főállású szülő intézményének a bevezetésére</i>	12/33
<i>Wirth Gábor: A Velencei-tó fejlesztésének lehetőségei</i>	6/36
<i>Dr. Wojnarovich Ferenc: A tudományháború megjelenése az ismeretterjesztésben</i>	7/87

SZÁZADOK

<i>Ifj. Biernaczký Szilárd: A „rögeszmecsere” asztaltársaság. Id. Biernaczký Szilárd emlékirataiból</i>	12/88
<i>Botos Katalin: Arnold J. Toynbee</i>	3/71
<i>Dobos Dóra: Az angol–magyar titkos diplomácia, a Special Operations Executive (Különleges Hadműveletek Bizottsága) angol titkosszolgálati szerv szerepe a magyar kiugrási kísérletben</i>	9/64
<i>Dobos Dóra: Veress László tevékenysége Törökországban, az előzetes fegyverszüneti egyezmény, illetve annak következményei</i>	11/59
<i>Elżbieta Rybicka: A częstochowai pálos kolostorral és kegyképével foglalkozó legújabb lengyel szakirodalomról</i>	4/69
<i>Dr. Erdélyi István: Kard és kereszt</i>	8/42
<i>Erős Vilmos: A hanyatlás motívuma a két világháború közötti magyar történetírásban és történeti gondolkozásban</i>	1/20
<i>Gergely Ferenc: Szól a rádió... szól a rádió... (1944 – 1956. október 23.)</i>	7/59
<i>Dr. Gesztesi Enikő – Dr. Gesztesi Tamás: Balassa János (1814–1868)</i>	8/62
<i>Győri Szabó Róbert: A katalán szecessziós mozgalom esélyei</i>	9/78

<i>Hágen András</i> : Az analitikus magyar forradalom és szabadságharc, 1956. október 23-án .. 3/64	
<i>Hámori Péter</i> : Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló törvény tervezete a politika döntéshozói előtt.....	2/54
<i>Harmati Róbert</i> : Egy Mikszáth-novella lehetséges ihletforrásai	1/42
<i>Harmati Róbert</i> : Pénzhamisításról szóló hírek az Országos Hírlap című napilapban	8/71
<i>Jan Malicki</i> : Megjegyzések a szovjetológiai kutatások lengyelországi hagyományához	5/95
<i>Janek István</i> : A Magyar Kormány tevékenysége és tervei a Felvidék visszaszerzésére 1938-ban	4/47
<i>Juhász Dániel</i> : Az első világháború pénzügyi vonatkozásai	8/77
<i>Kapronczay Károly</i> : Gondolatok Semmelweis Ignác halálának évfordulója után	12/56
<i>Kapronczay Károly</i> : Magyar orvosok érdekvédelmi mozgalmai.....	11/52
<i>Kapusi Angéla</i> : Korát megelőzve? Henszlmann Imre Shakespeare-kritikái és a magyarországi Shakespeare-recepció a 19. század közepén.....	8/45
<i>Kardos Tímea</i> : Adalékok a Partium fogalmához – A Partium szó fogalombővülése az 1683-as kassai gyűlésen.....	7/19
<i>Kardos Tímea</i> : Gyűlés vagy országgyűlés? – A kuruc állam első fejedelmi rendi-országos gyűlése Kassán	6/69
<i>Loppert Csaba</i> : Demokráciakérdés vagy vagonkérdés? (Szociáldemokraták és a németek a két világháború között).....	11/29
<i>Ménes András</i> : Európa Kulturális Fővárosa – Kassa 2013.....	3/60
<i>Merényi-Metzger Gábor</i> : Wesselényi Miklós törvénytelen gyermekei	9/24
<i>Monostori Imre</i> : Néhány, a történeész Szekfű megítélését befolyásoló történettudományi téma napirenden maradása	5/74
<i>N. Szabó József</i> : A humán tudományok és a Magyar Tudományos Akadémia a rendszerváltás idején (1945–1946).....	1/31
<i>Paár Adám</i> : „A parasztság minden pártot inkább kipróbál, mint a Parasztpártot”. A Parasztpárt „alulnézetből” Győr-Moson megyében (1945–1947).....	7/47
<i>Pap Krisztián</i> : Elit katonák a bíróságon és a diktatúrában (1945–1963). A Szent László hadosztály egykori tisztjeinek, Szügyi Zoltánnak, Lajtós Árpádnak, Meszlényi Róbertnek, Kiss Zoltánnak és Ugron Istvánnak a büntetőperei	10/51
<i>Pelle János</i> : A holokauszt utolsó felvonása a Józsefvárosban.....	9/30
<i>Pelle János</i> : Józsefváros zsidó múltja (1. rész).....	1/45
<i>Pelle János</i> : Józsefváros zsidó múltja (2. rész).....	2/72
<i>Simon Katalin</i> : Magyar–erdélyi–román kapcsolatok a nagyszombati, budai és pesti orvosi karon a kezdetektől 1848-ig	3/47
<i>Somogyi László</i> : Internálás Magyarországon az első világháború alatt.....	12/79
<i>Solti Agnes</i> : A brit befolyás térnyerése és az iparosítás első hulláma a függetlenedő Latin-Amerikában: az argentin példa	9/11
<i>Dr. Szathmáry Géza</i> : Az én felszabadulásom és utóélete (Hogyan élte meg egy 10 éves kisfiú Budapest ostromát).....	6/104
<i>Szécsényi András</i> : A Turul Szövetség és a munkaszolgálat kezdetei Magyarországon (1935–1936).....	6/92
<i>Talabos Dávidné dr. Lukács Nikolett</i> : „Erősz szárnyain” – E.M.Forster élete és munkássága a homoszexualitás szemszögéből	9/107
<i>Tarján M. Tamás</i> : „Az állam összes eszközével...” Nemzeti élet és egyéni szabadság Grünwald Béla nézetrendszerében	7/21
<i>Tefner Zoltán</i> : Régi célokkal az elvesztett vártán. Burián István és a lengyel ügy az első világháborúban	12/61

<i>Tóth I. János</i> : Iszlamizálódás és behódolás	6/114
<i>Turbucz Péter</i> : A művészet feladata Alexander Bernát háborúfelfogásában (<i>A Művészet és háború</i> hadi beszéd alapján).....	4/20
<i>Varga János</i> : 90 évvel ezelőtt született Kemény János, az informatika úttörője.....	8/92
<i>Varga János</i> : Bolyai János, a „Teremtő”.....	2/41
<i>Varga János</i> : Galamb József, a Ford-T volt főkonstruktőre Magyar Örökség díjat kapott.....	11/80
<i>V. Molnár László</i> : Sztjepan Razin, a lázadó atamán	8/52
<i>Dr. Vida Csaba</i> : Az Osztrák–Magyar Monarchia katonája, az oroszországi Cseh-szlovák Légió egyik parancsnoka, az első szlovák tábornok és a Szlovák Nemzeti Felkelés katonai vezetője (<i>Gondolatok Rudolf Viestről</i>)	6/81

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Bába Szilvia</i> : A természettudomány evolúciója.....	5/101
<i>Balogh Tibor</i> : Marx – kiállítva.....	2/95
<i>Bolvári-Takács Gábor</i> : Egy átmeneti kormány mítosza és valósága. Németh Miklós emlékiratai	4/106
<i>Eperjesi Zoltán</i> : Az ópiumháborúk nyomában	8/99
<i>Gazdag László</i> : Miért csúszott vakvágányra a rendszerváltás vonata?	3/103
<i>Dr. Horváth Gyula</i> : Portugália a huszadik században: realitás és illúziók között (<i>Szilágyi István: Portugália a huszadik században</i> című könyvéről).....	5/107
<i>Kapronczay Károly</i> : A Horthy család emigrációjának kezdete egy napló tükrében.....	9/114
<i>Kapronczay Károly</i> : A Köztársaság téri párház ostromának valós története.....	1/118
<i>Kapronczay Károly</i> : A második világháború legendás lengyel futára, Karski	5/104
<i>Kapronczay Károly</i> : Egy elfeledett ember a második világháború forgatagából, Domszky Pál.....	7/103
<i>Kapronczay Károly</i> : Emlékek és témák a rendszerváltás első évéből	3/108
<i>Kapronczay Károly</i> : Mindszenty József bíboros levelezése a budapesti amerikai követségről 1956–1971 között	8/112
<i>Kapronczay Károly</i> : Requiem az orosz arisztokrácia felett	2/99
<i>Kapronczay Károly</i> : Románia az első világháborúban (Két könyv a román részvételről).....	6/122
<i>Kapronczay Katalin</i> : Élet falun és városon.....	4/113
<i>Kapronczay Katalin</i> : Európa nagy háborúja	10/96
<i>Kapronczay Katalin</i> : „Itt van a’ legvégső óltára Pallásznak”	1/115
<i>Koller Inez Zsófia</i> : A nevelés filozófiai vonatkozásai.....	12/111
<i>Kósa László</i> : A visszacsatolás fényei és árnyai.....	4/109
<i>Kun Tibor</i> : Afrika mozgásban	11/106
<i>Lakatos Artur</i> : Egy nemzet kétségek között	6/120
<i>Landauer Attila</i> : Túl a kriminalisztikán	10/98
<i>Lentner Csaba</i> : Egyensúlyról, növekedésről – Rendhagyó recenzió Matolcsy György új könyvéről.....	12/106
<i>Ligeti Dávid</i> : Törvény, jog, igazság – Széll Kálmán, az ország vezérigazgatója.....	8/108
<i>Tefner Zoltán</i> : Középpontban a női test	3/110
<i>Tóth I. János</i> : A népesedési válságról	7/99

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Andrew J. Nathan</i> : Kicsoda Kim Dzsongun?.....	12/114
<i>Annie Sparrow</i> : Szörnyű betegségek árnyékában	8/122
<i>Bill Purves</i> : A Fekete Sárkány folyam: Utazás az Amuron – birodalmak határa mentén.....	5/125
<i>Carsten Germis</i> : A mítoszt eldöntő bomba: Mi forgott kockán a Csendes-óceánon?.....	1/120
<i>Charlie Savage</i> : A kémfőnök támad és védekezik.....	8/115
<i>Coomi Kapoor</i> : Hol voltál, mikor jött a tömeg?	4/124
<i>Diane Ravitch</i> : Mitől jó egy iskola? Egy közoktatási reformkísérlet Amerikából.....	7/109
<i>Elizabeth Dickinson</i> : Úton az egyenjogúságért. Szaúdi nők a volán mögött	6/126
<i>Eric Aeschimann – Marie Vaton</i> : Muzulmán feministák	7/120
<i>Francis P. Sempa</i> : Szuperhatalmi játszmák Dél-Ázsiában	2/117
<i>Francisco J. Azuaje</i> : A tudós magányának dicsérete	11/127
<i>Gabriele Detterer</i> : Női építészek újból előkerült városépítészeti elméletei és tervrajzai	2/116
<i>Ivan Davidov</i> : Moszkvában mindenki boldog. Hogyan láttatja a moszkvai polgárokat a polgármesteri kommunikáció	10/113
<i>Jonathan Gorvett</i> : Szárnyaló orosz imák. Küzdelem az ortodox kereszténységért.....	10/110
<i>Joshua Bird</i> : Az üzbég tapasztalat	4/125
<i>Joshua Hammer</i> : Forradalom Burmában	2/121
<i>Jurij Szolomonov</i> : Merre mozdul el Oroszországban a kultúra.....	10/114
<i>Katherine Kinzler</i> : A szürkeállomány sokszínűsége.....	5/111
<i>Laetitia Van Eeckhout</i> : Városi légszennyezés világszerte.....	7/127
<i>Malia Wollan</i> : Ebédidő.....	7/108
<i>Marcus Müntefering</i> : Fritz Kolbe – a német CIA-ügynök: Egyszerű polgárból kém.....	2/107
<i>Michael Fontaine</i> : Mit adtak nekünk a rómaiak?	5/119
<i>Natalja Skurenok</i> : A tambovi fogoly.....	9/116
<i>Nicholas Lezard</i> : Svetlana Alekszijejics: <i>Csernobili ima</i> című könyvének recenziója – megszólalnak a tanúk	10/127
<i>Nigel Collett</i> : A modern India születése.....	7/124
<i>Niki Saval</i> : Irodai személyes terek és „kalickák”	7/105
<i>Oliver Wang</i> : Kínai negyed	2/102
<i>Oliver Zimmer</i> : A különutas megoldások bűvöletében.....	2/108
<i>Pankaj Mishra</i> : Az utolsó dalai láma?	3/113
<i>Peter Gordon</i> : Vér, álmok és arany: A folyton változó Burma.....	2/119
<i>Peter Stanley</i> : Az ausztrálok őstörténete.....	1/121
<i>Rebecca Compton</i> : Szülők határok nélkül	7/117
<i>Rémi Barroux</i> : Otthontalan gyerekek a nagyvilágban	12/122
<i>Ronald Benedikter</i> : Erőnek erejével. Képes-e Michelle Bachelet elnöknő megmenteni Chilét?	3/124
<i>Sarah Helm</i> : Az Isis Gázában	4/116
<i>Sean Yom</i> : A segítség néha ártalmas lehet	5/116
<i>Séverin Graveleau</i> : Az Égalité mítosza: van-e egyenlőség a francia iskolákban?.....	2/104
<i>Simon Pemberton</i> : A félelem maga – a poszttraumás stressz szindróma	2/113
<i>Sophie Boutboul</i> : Az izraeli társadalom és az autisták	12/120
<i>Stéphanie Foucart – Pascale Santi</i> : A „láthatatlan” környezet veszélyei	2/126
<i>Stephen Mansfield</i> : Az atomháború túlélőinek emlékei.....	2/101

<i>Swapan Dasgupta</i> : Valódi és a hivatalos nemzeti identitás Indiában.....	5/112
<i>Thomas Ribí</i> : Feltámasztott könyvek Weimarban.....	2/112
<i>Ulrich Kronauer</i> : Casanova és de Sade: a felvilágosodás szabadgondolkodói.....	2/111
<i>Victoria de Grazia</i> : Szerezzünk meg mindent – A fogyasztói kultúra története.....	12/122
<i>Vineet Gupta, Pramath Raj Sinha, Ashish Dhawan & Sanjeev Bikhchandani</i> : Indiai egyetemek a világelső között?	11/114
<i>Will Mawhood</i> : Lettek és lengyelek	9/124
<i>William Armstrong</i> : Atatürk: egy birodalom örököse	5/123
<i>Zadie Smith</i> : Kerítések: Napló a brexit idejéből	11/117
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : A gépek hegemoniája	10/123
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Az egyiptomi arab tavasz szomorú utójátéka	11/115
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Csillagok háborúja, Disney és a mítoszgyártás	5/126
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Kevesen vannak a kiválasztottak. Középosztály Afrikában.....	4/122
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Miért aggódnak Kína vezetői? – 225 millió kínai nem tévedhet	11/125
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Mosolyogni kötelező.....	12/126
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Nagyratörő kisvállalkozások.....	10/121
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Romániai börtönőrök	4/127
<i>Zara Orsolya</i> : Robo sapiens: a robot mint jogi személy? – az intelligens robotok jogi felelősségéről	10/125

A Valóság 2015. évi (LVIII. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke..... 1/124

KÉPEK:

F. Farkas Tamás grafikái:.....	1, 3, 5, 7, 9, 11
Károlyi András grafikái:	2, 4, 6, 8, 10, 12



ADÓ 1% FELHÍVÁS

Kérjük, adója 1%-ával idén is támogassa a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat ismeretterjesztő tevékenységét!

**Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Adószám: 19002457-2-42**

**A tavalyi évben 541 060 Ft felajánlást kapott a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, melyet az ismeretterjesztés népszerűsítésére fordítottunk.
Köszönjük múlt évi felajánlását!**

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Magyar Beck István: A munka halála és gyilkosai</i> E korszak fontos részeinek mozaikszerű kirakása	1
---	---

MŰHELY

<i>Hámori Péter: Barlanglakók és a vármegye</i> Fejezet a magyar szociális lakáspolitiká történetéből	12
<i>Bolla Emőke: Avatar-közgazdaságtan – a siker közgazdaságtana.</i>	41

SZÁZADOK

<i>Kapronczay Károly: Vesztes csaták után háborús győzelem</i> Románia az első világháborúban	47
<i>Lőkös István: Krleža Tisza Istvánról</i>	53
<i>N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt és a „nyugati” kultúra</i> a hidegháború kialakulásának időszakában (1946 ősze – 1948)	66
<i>Csóti György: Emlékeim Antall Józsefről.</i>	80
<i>Berta Erika: Párhuzamos nemzetépítés Révkomáromban</i> (Magyar és szlovák Trianon-emlékmű)	92

NAPLÓ

<i>Kun Tibor: Társadalom és történelem néhány megközelítési módja.</i>	100
--	-----

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Puskázó külföldi diákok az Egyesült Államokban (105) *David Karas: A menekültek iráni szószólója Magyarországon* (106) *Sebastiaan Faber: Spanyolország idegenlégiónsai: A Lincoln Brigád és a spanyol polgárháború öröksége* (108) *Menedzselő maffiózók* (113) *Robert Muggali és Ilona Szabo de Carvalho: Leszámolni a gyilkossággal* (115) *Zanny Minton Beddoes: Az utolsó ingázás* (118) *Andrej Melnyikov: A buddhisták kitágítják Oroszország szakrális földrajzát* (120)

A Valóság 2016. évi (LIX. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke	122
--	-----

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2017. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2017. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

